המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

Research & Consulting ● ابحاث واستشارة ● מחקר ויעוץ

מאפייני תופעת העישון בקרב בני נוער וצעירים מהחברה הערבית

מאי 2022

מוגש למיזם למיגור העישון

על ידי חברת נאס-טאס לייעוץ ומחקר חברתי וכלכלי בע"מ
איימן סייף | ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא | אביבית חי

צוות המחקר: נגם גנטוס, אביבית חי וד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא

תודה מיוחדת לחברי ועדת ההיגוי אשר נטלו חלק חיוני בליווי המחקר ובחיבורו לשטח:
אחלאם אבו קרן - מנהלת תחום קידום בריאות בעמותת אג'יק; **פרופ' בשארה בשאראת** - יו"ר החברה לקידום בריאות האוכלוסייה הערבית בהסתדרות הרפואית; **ד"ר גומאנה עיסא חדאד** - מומחית לקידום בריאות, רכזת אורחות חיים הפקולטה לרפואה, הפקולטה לרפואה ע"ש עזריאלי, אוניברסיטת בר אילן; **דועא זייד** - חוקרת במרכז רכאז, אגודת הגליל; **הודא אבו עובייד** - פעילה חברתית, פורום דו קיום בנגב; **ד"ר נור עבד אלהאדי שחברי** - מנהלת התוכנית המערכתית לצמצום פערים ואי שוויון בבריאות בחברה ערבית וחוקרת תקשורת סיכונים ובריאות, בית הספר לבריאות הציבור, אוניברסיטת חיפה; **ד"ר ראמי גריפאת** - מומחה לבריאות הציבור ולמנהל רפואי, מנהל יחידת בטיחות הטיפול ניהול סיכונים ופניות הציבור במרכז הרפואי זיו.

ציטוט: דוח חברת נאס-טאס למחקר וייעוץ, מאפייני תופעת העישון בקרב בני נוער וצעירים מהחברה הערבית. נגם גנטוס, אביבית חי ונסרין חדאד חאג' יחיא. פורסם: מאי, 2022.

תוכן העניינים

תקציר מנהלים - עברית 3

תקציר מנהלים - ערבית 10

הקדמה: מטרת וייחודיות המחקר הנוכחי 17
1. מטרת הדוח 17
2. מתודולוגיית המחקר 17
3. מבנה הדוח 18
4. מילון מונחים והגדרות 19

פרק ראשון: רקע תיאורטי 20
1. נוער וצעירים ערבים: נתונים ומגמות כַּהֶקשר הרחב לתופעה 20
2. עישון בחברה הערבית ובקרב בני נוער וצעירים ערבים 28

פרק שני: עבודת שטח - ממצאים מהסקר הכמותי וקבוצות המיקוד 38
1. נתונים דמוגרפיים של המשתתפים 38
2. התנסות אישית בעישון 40
3. חשיפה לעישון בסביבה הקרובה 55
4. התערבויות בנושא עישון 60
5. סיכום עיקרי הממצאים מהמחקר הנוכחי 63

פרק שלישי: תובנות והמלצות 65
1. חסמים בפני התמודדות עם תופעת העישון בחברה הערבית 65
2. המלצות לפעולה 69

נספחים 74
1. שאלון חצי מובנה (לקבוצות המיקוד) 74
2. שאלון סקר כמותי (מתורגם לעברית) 75

תקציר מנהלים

מטרת המחקר

דוח זה נכתב על ידי חברת נאס – ناس לייעוץ ומחקר כלכלי וחברתי בע"מ עבור המיזם למיגור העישון, במטרה לבחון את התפיסות וההתנהגויות הקיימות בקרב בני נוער ערבים ובקרב צעירים ערבים לגבי עישון, וזאת על מנת לאפשר מבט מעמיק ומקיף על תופעת העישון והאידוי בקרב קבוצות גיל אלו בחברה הערבית. הדוח מסכם עבודת מחקר שהתבצעה בין החודשים נובמבר 2021 – אפריל 2022, והתמקדה בשתי קבוצות גיל מקרב האוכלוסייה הערבית – בני נוער (גילאי 13-17) לגביהם נאספו נתונים מייצגים, וצעירים (גילאי 18-23) אשר שימשו כקבוצת ביקורת.[1] המחקר בחן את עמדותיהם ואת מאפייני ההתנהגות שלהם לגבי היבטים מגוונים של עישון המקיפים התנסות בעישון, חשיפה לעישון, והתערבויות למניעת העישון.

דוח זה מהווה שלב נוסף בתהליך המחקרי אותו מוביל המיזם למיגור העישון, כהשלמה למחקר שנערך בקרב האוכלוסייה היהודית, אשר בחן את מאפייני העישון בקרב בני נוער, צעירים ומבוגרים באוכלוסייה, ואשר פורסם במאי 2021 תחת הכותרת 'העישון בישראל 2021'.[2] בעוד הדוח הקודם כלל ניתוח התנהגויות עישון בקרב החברה היהודית בישראל, הדוח הנוכחי מתמקד בחברה הערבית, בדגש על בני הנוער, כהיבט משלים אשר מתמקד במאפיינים המייחדים אוכלוסייה זו.

מתודולוגיית המחקר

המחקר בנוי משני חלקים – הראשון, חלק תיאורטי שמטרתו לייצר בסיס ידע ונתונים המאפשר בחינה והבנה מעמיקה של תופעת העישון בקרב נוער וצעירים ערבים בישראל. חלק זה מפרט מחקרים ונתונים קיימים לגבי עישון בקרב אוכלוסייה זו, ומאפשר מבט רחב יותר על גורמים סוציו-אקונומיים מרכזיים אשר יוצרים את ההֶקשר החברתי בו חיים בני נוער וצעירים ערבים בישראל. השני, חלק מעשי שכלל ביצוע ארבע קבוצות מיקוד בארבעה אזורים בארץ: צפון, חיפה, המשולש והנגב וסקר שטח כמותי. בנוסף, כדי לייצר חיבור מקסימלי לתהליכי עומק ולשיח בחברה הערבית בנושאים של עישון, בריאות ציבור, ועבודה עם נוער וצעירים, הוקמה בתחילת תהליך המחקר ועדת היגוי, אשר ליוותה אותו לכל אורכו. וועדת ההיגוי הורכבה מאנשי מקצוע מובילים מהחברה הערבית אשר עוסקים בתחום בריאות הציבור או בתחומים משיקים לפעילות המיזם למיגור העישון, ואשר הסכימו לתרום מזמנם ומניסיונם.

מילון מונחים והגדרות

- **עישון** – בכל מקום בו נכתב 'עישון' בדוח זה, הכוונה היא לכל דרכי העישון ו/או האידוי, כולל פעולת העישון בשריפה (סיגריות, נרגילות וטבק לסוגיו) וגם פעולת האידוי למיניה (סיגריות אלקטרוניות ועוד).
- **מוצרי עישון (או מוצרי טבק ועישון)** – אלו כוללים סיגריות, טבק לגלגול, סיגרים, סיגרלות, נרגילה, מקטרת, סיגריות אלקטרוניות, טבק בחימום, טבק להרחה, טבק ללעיסה.

1 בכל מקום בו נכתב בדוח זה "בני נוער ערבים" או "צעירים ערבים" הכוונה היא לְבָנים ולְבָנות גם יחד מכלל החברה הערבית בישראל – מוסלמים (כולל בדואים), נוצרים ודרוזים. הדוח אינו כולל את תושבי מזרח ירושלים.

2 עישון בישראל 2021: מאפייני העישון בקרב בני נוער, צעירים ומבוגרים באוכלוסייה היהודית. שירה כסלו, מיקי כסלו. פורסם: מאי, 2021.

• **חשיפה לעישון** - בשיח הכללי לגבי עישון, כאשר מדובר על חשיפה הכוונה היא חשיפה למוצרים ולמסרים הפרסומיים של תעשיית הטבק ומוצרי העישון. קיימים שני היבטים נוספים למונח 'חשיפה' הרלוונטיים במיוחד לחברה הערבית: חשיפה לדמויות מעשנות בבית, במרחב הציבורי ובמעגלים החברתיים, וחשיפה לעישון כפוי, שמקורו בקרבה הפיזית לדמויות מעשנות.

רקע תיאורטי

1. נוער וצעירים ערבים - נתונים ומגמות כַּהֶקשר הרחב לתופעת העישון

אוכלוסיית בני הנוער והצעירים הערבים מהווה מרכיב חשוב במצבה של החברה הערבית בישראל, שכן האוכלוסייה הערבית צעירה מאוד וחלקה של קבוצת גיל זו גדול במיוחד. בסוף שנת 2020 מנתה קבוצת הגיל 13-23 בחברה הערבית כ- 435,996 צעירים וצעירות, והיוותה 22.3% מכלל האוכלוסייה הערבית, זאת לעומת מקביליהם היהודים שהיוו 15.9% מכלל האוכלוסייה היהודית.

מצבה הסוציואקונומי של החברה הערבית חלש משמעותית בהשוואה לזה של האוכלוסייה היהודית ו-95% מהיישובים הערביים נמצאים בארבעת האשכולות הנמוכים ביותר מבחינה חברתית כלכלית. החברה הערבית הייתה אחת הנפגעות העיקריות ממשבר הקורונה, שכן היא מאופיינת בייצוג-יתר במקצועות ובענפי תעסוקה בהם השכר נמוך יחסית ויכולת העבודה מרחוק מוגבלת, כמו גם במשרות זוטרות, חלקיות ועונתיות, כך שעובדים ערבים נפגעו מהמשבר במידה הקשה ביותר.

בעוד שהחברה הערבית כולה מאופיינת באחוזי אבטלה גבוהים יחסית לחברה היהודית (בעיקר בקרב נשים ערביות), בשנים האחרונות ניתן לראות עליה בהשתתפות של צעירים ערבים בישראל בשוק העבודה - אולם עליה זו ניכרת בעיקר מעל לגיל 25. על פי מחקרים עדכניים, צעירים וצעירות מהחברה הערבית לא רק שאינם משולבים מספיק בשוק העבודה, אלא גם אינם משולבים מספיק במסגרות נוספות כגון לימודים גבוהים והכשרות מקצועיות, ולכן סובלים מ"חוסר מעש" בשיעורים גבוהים.

בגילאים צעירים יותר קיימים אחוזי נשירה גבוהים בקרב תלמידים ערבים בכל אחת משנות הלימוד בבתי הספר העל-יסודיים, זאת במיוחד בהשוואה למקביליהם היהודים, כאשר אחוז הנשירה הכללי בקרב תלמידים ערבים כמעט כפול לעומת התלמידים היהודים. מקרב הצעירים שמצליחים לסיים בית ספר תיכון, חלק ניכר מסיימים את שנות לימודיהם ללא תעודת בגרות. ניתוח סקר מיומנויות המאה ה-21 בקרב בני 16-18 ערבים ויהודים מעלה כי ממוצע הציונים של בני נוער ערבים נמוך משמעותית משל מקביליהם היהודים. החסמים העיקריים להטמעת כישורי המאה ה-21 במערכת החינוך הם רמה בלתי מספקת של צוותי ההוראה, הכשרות מורים שאינן מקדמות שיטות לימוד חדשות, מערכת חינוך ריכוזית, מבנה ארגוני מסורבל ושינויים פוליטיים תכופים.

בנוסף, קיימים פערים משמעותיים בשירותי החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית לעומת החברה היהודית, אשר אינם נסגרים כבר שנים רבות. פערים אלה מתבטאים במספר פעילויות מועט, איכות ירודה של פעילויות קיימות ובמחסור ניכר בתשתיות ארגוניות, אנושיות, פדגוגיות ופיזיות ביישובים הערביים. כתוצאה מחוסרים אלו, בני נוער וצעירים ערבים סובלים ממיעוט הזדמנויות לפעילויות העשרה ופנאי, דבר הגורם לחוסר מעש, שוטטות ואף התנהגויות סיכון, כולל שימוש בחומרים ממכרים ותופעות של אלימות בבתי הספר ובקרב בני נוער וצעירים ערבים.

2. עישון בחברה הערבית ובקרב בני נוער וצעירים ערבים

על פי מחקרים שונים, קיימים פערים משמעותיים בעישון ובחשיפה לעישון בין יהודים לערבים בישראל. מדוח שר הבריאות האחרון שפורסם בשנת 2021, עולה כי שיעור המעשנים בשנת 2020 בקרב גברים ערבים היה כמעט כפול משיעורו בקרב גברים יהודים. גם בחשיפה לעישון ניכר הפער בין יהודים לערבים, ושיעור החשיפה גבוה פי 1.6 בגברים ערבים לעומת יהודים ופי 1.5 בנשים ערביות בהשוואה ליהודיות. ממצאים נוספים מראים כי שיעור עישון הנרגילה גבוה במיוחד באוכלוסייה הערבית, וכי שכיחות תופעת עישון הנרגילה בחברה הערבית גבוהה במיוחד בגילאי הבגרות הצעירה. מסקר בריאות וסביבה שערכה אגודת הגליל בשנת 2015 נמצאו פערים מגדריים משמעותיים בין נשים וגברים מעשנים בחברה הערבית.

מסקר הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל שנערך על ידי אגודת הגליל בשנת 2020 וכלל צעירים בין הגילאים 35-18, עולה כי עישון נרגילה הינה התופעה הנפוצה יותר בקרב צעירים וצעירות בהשוואה לעישון סיגריות. הפופולריות של הנרגילה מודגשת במיוחד בקרב צעירות, לעומת עישון סיגריות הנפוץ הרבה יותר בקרב הבנים. סקר HBSC האחרון משנת 2019 מראה כי למרות מגמת ירידה כללית בשיעורי עישון סיגריות, טבק ונרגילה בקרב אוכלוסיית תלמידי בית הספר בשנים האחרונות (בקרב יהודים וערבים יחד), מצב העישון בקרב בני נוער ערבים, ובמיוחד בנים, עודנו מדאיג ושיעורו גבוה יחסית לחברה היהודית. שיעורי עישון הנרגילה מציירים תמונה קשה אף יותר בכל הנוגע לבני נוער ערבים - הן מבחינת שיעור העישון והן מבחינה גילאית.

לפי דוח שר הבריאות על עישון 2020, 37.2% מבני הנוער הערבים חשופים לעישון כפוי בתוך הבית, שיעור גבוה יחסית למקביליהם היהודים (27%). בבית הספר לעומת זאת שיעור החשיפה הינו 16% בקרב בני נוער ערבים לעומת 27% מבני הנוער היהודים (נתונים הנכונים לשנת 2016, לפני החקיקה האוסרת על עישון בבתי הספר). בקרב ילדים (על פי דיווח ההורים), לפי אותו הדוח עולה כי שיעור הילדים הערבים החשופים לעישון כפוי במידה רבה או רבה מאוד הינו 22.1%, שיעור גבוה מאוד לעומת ילדים יהודים (3.9%).

עבודת שטח - ממצאים מרכזיים מהסקר הכמותי וקבוצות המיקוד

- **שיעור ההתנסות והעישון:** 31% מבני הנוער שנסקרו נמצאו מעשנים (בתדירות יומית, שבועית או לעיתים רחוקות), וכ-6% נוספים דיווחו כי התנסו בעישון. בקרב צעירים, שיעור העישון גבוה יותר ועומד על 53%, וכ-9% נוספים דיווחו כי התנסו בעישון. העישון וההתנסות נמצאו גבוהים יותר בקרב בנים מאשר בנות, בשתי קבוצות הגיל.

- **גיל התחלת העישון:** הרוב המוחלט של התנסויות העישון הראשונות בקרב בני הנוער (כ-85%), התרחשו בין גילאי 11-15. הרוב המוחלט מקרב מבוגרים צעירים (89%), דיווחו כי ההתנסויות הראשונות שלהם התרחשו כשהיו בגילאי 15-20. נתון זה מצביע על כך שגיל ההתנסות הראשונה הינו כנראה נמוך יותר כיום מאשר שהיה לפני מספר שנים.

- **מוצר התנסות ראשון:** שיעור גבוה של נוער וצעירים כאחד דיווחו על התנסות ראשונה בנרגילה (46% ו-45% בהתאמה) והתנסות ראשונה בסיגריות רגילות נמצאה שכיחה גם היא (46% מהצעירים ו- 25% מהנוער). בקרב הנוער, ובהתאם לזמן כניסתה לשוק, הסיגריה האלקטרונית נמצאה גם היא כמוצר התנסות שכיח, עם שיעור התנסות של כ-22% (בסיגריה אלקטרונית חד או רב פעמית).

- **מרכזיות הנרגילה וכניסת סיגריות אלקטרוניות:** הנרגילה נמצאה כמוצר העישון המוביל בקרב נוער וצעירים כאחד. נתון זה נכון גם לגבי המוצרים בהם התנסו בני הנוער והצעירים (27% ו-49% בהתאמה מכלל קבוצת הגיל) וגם לגבי המוצרים אותם עישנו במהלך החודש האחרון (18% בקרב נוער ו-26% בקרב הצעירים). נתון זה נשאר יציב הן בקרב בנים והן בקרב בנות, מלבד אצל גברים צעירים, בקרבם נמצאה פופולריות מעט רבה יותר לסיגריות רגילות כמוצר עישון בחודש האחרון. מוצרי העישון הפופולאריים ביותר אחרי הנרגילה היו סיגריות רגילות בקרב צעירים וסיגריות אלקטרוניות בקרב בני הנוער.

- **עישון בתוך הבית:** 23% מהנוער דיווחו כי הם נוהגים לעשן בתוך הבית, 15% מבני הנוער דיווחו כי הם נוהגים, בנוסף, לעשן בנוכחות הוריהם.

- **רכישת מוצרי עישון:** מעל רבע מבני הנוער דיווחו כי הם קונים מוצרי עישון פיזית בסופר-מרקט, מכולת או פיצוציה, ומתוכם 85% דיווחו כי אינם נתקלים בחסמים ברכישה ישירה של מוצרי עישון (או שאינם נשאלים לגילם או שנשאלים אך מאפשרים להם לרכוש את המוצרים בכל אופן).

- **גורם מוביל לכניסה לעולם העישון:** לקבוצת החברים ההשפעה הגדולה ביותר על כניסה לעולם העישון (בקרב 71% מהנוער ו-70% מהצעירים).

- **חשיפה לעישון:** הרוב המוחלט של המשתתפים בסקר (92%) דיווחו שישנם מעשנים בסביבתם הקרובה. רוב החשיפה מגיעה מהמשפחה המורחבת (62% מכלל המשתתפים), לאחר מכן מהמשפחה הגרעינית (כמחצית) ולאחר מכן מקבוצת החברים במעגל הקרוב (46%) וחברים לכיתה, ללימודים או מקום העבודה (40%).

1. חסמים בפני התמודדות עם תופעת העישון בחברה הערבית

חשיפה גבוהה לעישון במעגלים החברתיים הבסיסיים: החשיפה בחברה הערבית מורכבת משלושה היבטים, השונים בעוצמתם ובסדר החשיבות שלהם בהשוואה לחברה היהודית: חשיפה למספר רב של דמויות מעשנות במעגלים חברתיים קרובים; חשיפה לעישון כפוי, המתרחשת במיוחד בתוך הבית, אך גם במקומות ציבוריים בהם לא נאכף איסור העישון; וחשיפה למוצרי טבק ועישון כפי שאלו מופיעים בחנויות, בפרסומות ובמרחב הציבורי.

היבטים חברתיים של העישון בחברה הערבית: הקושי בהתמודדות עם תופעת העישון בחברה הערבית קשור קשר הדוק גם לעובדה שהנרגילות מהוות את מוצר העישון הנפוץ ביותר בקרב בני נוער וצעירים, דבר המוביל בְּיֵתר שׂאת לחִלחוּל העישון להיבטים החברתיים ופעילויות הפנאי של נוער וצעירים. מרכזיותה של הנרגילה כמוצר עישון מוביל, האופי החברתי של עישון הנרגילה, חוסר המעש של בני נוער וצעירים, וקיומם של בתי קפה נרגילה המאפשרים 'מסגרת חברתית אלטרנטיבית' לשעות הפנאי בגילאים אלו - כל אלו הם מאפיינים חברתיים ייחודיים לחברה הערבית שיש להתמודד עימם.

הזנחת תחום מיגור העישון בחברה הערבית: במשך השנים חלה ירידה בעניין ובעדיפות הניתנת למאבק בעישון ובנזקיו בחברה הערבית, על חשבון נושאים חשובים ורוֹוחים לא פחות כגון מחלת הסכרת והשמנת יֶתר בהקשר הבריאותי, או מיגור תופעת האלימות והפשיעה בהקשר החברתי.

היעדר מודלים חיוביים לחיקוי בקרב דמויות מפתח: כפי שעלה מן המחקר, מורות ומורים, מנהלי בתי ספר ואנשי ונשות חינוך, כמו גם רופאים/ות, אחים/ות ואנשי מקצועות הבריאות וכן מובילי דעת קהל אחרים רבים בחברה הערבית, מעשנים מול בני הנוער והצעירים. דמויות מפתח בחברה הערבית בתקשורת וברשתות החברתיות מהוות כיום נקודת תורפה עם פוטנציאל רב להפוך לנקודת חוזקה עם ההתערבויות והכלים המתאימים.

בחירה לא מותאמת של כלי התערבות: קיים מיעוט כלים מבוססי ראיות והתאמה לחברה הערבית. אף על פי שנושא המאבק בעישון אינו חדש באופן כללי ובחברה הערבית בפרט, ונעשו ניסיונות בעבר להתמודד עם התופעה, מהמחקר עולה כי לא בהכרח בוצעו צעדים או מתודות המותאמים למאפייני התופעה.

2. המלצות לפעולה

חשיבות מיקוד המאמצים דווקא בשלב המניעה בתקופת הנערות, למניעת החשיפה והתחלות ההתנסות במוצרי עישון, במטרה להביא לצמצום היקף התחלות העישון מלכתחילה. כיווני פעולה יכולים לכלול התמקדות ב'הוצאת העשן מהבית' והכשרת והפעלת אנשי מקצוע העובדים עם נוער וצעירים והפיכתם לשחקנים מרכזיים במאבק.

מומלץ להשקיע בהעלאת נושא מניעת העישון לשיח בקרב מקבלי החלטות, אנשי מקצוע וכלל הציבור: המלצה מרכזית הינה להעלות את נושא העישון לסדר העדיפויות בקרב מקבלי החלטות ודמויות מפתח בחברה הערבית כגון גורמים בכירים במשרד הבריאות, ראשי עיריות ורשויות מקומיות ועמותות וארגוני חברה אזרחית שעובדים עם בני נוער וצעירים.

השקעה ביצירת מודלים חיוביים לחיקוי: מומלץ לבחון כיצד מוסדות מדינה, תנועות לשינוי חברתי וארגונים אחרים הפועלים למען קידום חיים בריאים - יכולים לעבוד עם מובילי דעה אלו בדרך לחולל שינוי.

התערבויות גם בגילאים מבוגרים: התערבויות אשר מטרתן להפחית מהחשיפה לעישון בחברה הערבית והתערבויות אשר מטרתן הקניית כלים להורים או למבוגרים אחרים כגון ניהול שיח ביקורתי עם ילדיהם על העישון, עשויות לסייע ב'ניקוי' סביבת בני הנוער מעישון ולהוות מודל לאורח חיים בריא עבורם.

שיפור יעילות ההתערבויות ובחירה בכלים מתאימים ומותאמים תרבותית: המחקר חושף מספר מאפיינים המייחדים בני נוער וצעירים ערבים. מומלץ, לכן, לבחור כלים מותאמים למאפייני החברה הערבית, ולייצר בסיס נתונים אשר יוכל לשמש להתאמת הכלים הקיימים ולפיתוח מתודות חדשניות ומותאמות תרבותית, לצורך הפקת המיטב מהמשאבים המוקצים.

התמודדות עם היעדר אכיפה ומורכבות נושא האכיפה: נושא האכיפה עלה במהלך המחקר כנקודת תורפה משמעותית. מומלץ לכן לבצע בחינה מעמיקה יותר לגבי כלי האכיפה הזמינים עבור מוסדות המדינה מחד ועבור הרשויות המקומיות הערביות מאידך ולבנות שיח מקצועי עם הגורמים השונים - כולל ועד ראשי הרשויות הערביות - על מנת לקדם חקיקת חוקי עזר ואכיפת הנושאים השונים.

המשך מחקר ואיסוף נתונים ויצירת שיח ציבורי: מחקר זה מהווה אבן דרך חשובה בהבנת תופעת העישון בחברה הערבית, ובקרב בני נוער וצעירים ערבים בפרט. ממצאיו מעלים נתונים מעניינים ומדאיגים כאחד ומבליטים את המחסור הגדול בנתונים המתייחסים לחברה הערבית. מומלץ לקיים מחקרי המשך, אשר יכולים לרדת לעומק התופעה, מעבר למספרים ולסטטיסטיקות הבסיסיות.

המלצה ארגונית למיזם למיגור העישון: מומלץ שהמיזם יקים מחלקה/פרויקט ייחודי שיעסוק במניעת עישון בחברה הערבית, אשר בראשו מומלץ שי/תעמוד איש/אשת מקצוע מהחברה הערבית, כדי להבטיח אימפקט מקסימלי של יישום מסקנות הדוח.

تلخيص إداري

الهدف من التقرير

كُتب هذا التقرير من قبل شركة ناس للأبحاث والاستشارة م.ض. لصالح مبادرة "بلا تدخين"، لغرض دراسة التصورات والسلوكيات السائدة في أوساط أبناء الشبيبة والشباب البالغين بشأن التدخين، وذلك لكي نقدم نظرة معمّقة وشاملة حول ظاهرة التدخين واستنشاق الدخان في أوساط هذه الفئات العمرية في المجتمع العربي. ويلخص البحث عملا بحثيا أجري بين شهور تشرين ثاني (نوفمبر) 2021 ونيسان (أبريل) 2022، مع التركيز على فئتين عمريتين من السكان العرب: أبناء الشبيبة (الذين تتراوح أعمارهم ما بين 13 - 17 عاما) والذين تم جمع بيانات تمثيلية عنهم، والشبان البالغين (الذين تتراوح أعمارهم ما بين 18 - 23 عاما) الذين خدموا كمجموعة ضابطة. وقد فحصت الدراسة مواقف هؤلاء وخصائصهم السلوكية فيما يتعلق بجوانب متنوعة للتدخين، تشمل تجربة التدخين، الانكشاف على التدخين، والتدخلات الهادفة لمنع التدخين.

يشكل هذا التقرير خطوة إضافية في العملية البحثية التي تقودها مبادرة "بلا تدخين"، كاستكمال لبحث أجري في أوساط السكان اليهود، فحص خصائص التدخين في أوساط أبناء الشبيبة، والشبان، والبالغين من السكان، ونشر في أيار (مايو) 2021 تحت عنوان 'التدخين في إسرائيل 2021'. وفي حين أن التقرير السابق قد شمل تحليلا لسلوكيات التدخين في أوساط المجتمع اليهودي في إسرائيل، فإن التقرير الحالي يركّز على المجتمع العربي، مع التركيز على أبناء الشبيبة، كجانب مكمّل يسلط الضوء على الخصائص التي تميز هذه الفئة السكانية.

هيكلية البحث

يتكون البحث من جزئين: الأول، هو الجزء النظري الذي يهدف إلى إنتاج قاعدة معرفية وبيانات تسمح بإجراء فحص وفهم متعمق لظاهرة التدخين في أوساط أبناء الشبيبة والشباب البالغين في إسرائيل، سواء أكان ذلك من خلال الأبحاث والبيانات القائمة بشأن التدخين لدى تلك الفئة السكانية، أو من خلال نظرة أشمل إلى العوامل الاجتماعية والاقتصادية الرئيسية التي تخلق السياق الاجتماعي الذي يعيش فيه أبناء الشبيبة والشبان العرب في إسرائيل. أما الجزء الثاني، فهو عملي، وقد شمل أربع مجموعات تركيز في أربعة مناطق مختلفة من البلاد: الشمال، حيفا، المثلث والنقب، إلى جانب مسح كمّي ميداني. وإلى جانب ذلك، ولغرض ضمان الحد الأقصى من الربط مع السيرورات العميقة والخطاب في المجتمع العربي بشأن مواضيع التدخين، والصحة العامة، والعمل مع أبناء الشبيبة والشبان، جرى، في بداية السيرورة البحثية، تشكيل لجنة توجيهية رافقت البحث طيلة طريقه. وقد تكوّنت هذه اللجنة من خبراء رئيسيين من المجتمع العربي، يعملون في مجال الصحة العامة أو في مجالات متعلقة بأنشطة مبادرات خاصة بمكافحة التدخين، ممن وافقوا على التطوع بوقتهم وخبرتهم.

قاموس المصطلحات والتعريفات:

• **التدخين**: حيثما وردت كلمة 'تدخين' في هذا التقرير، فإنها تعني جميع وسائل التدخين و/ أو استنشاق الدخان، بما فيها عمليات التدخين بواسطة الإشعال (السجائر، الأرجيلة، والتبغ بمختلف أنواعه)، إلى جانب عملية استنشاق الدخان على أنواعها (السجائر الإلكترونية وغيرها).

• **منتجات التدخين (أو منتجات التبغ والتدخين)**: تشمل السجائر، تبغ اللف، السيجار، السيجارلوت (لفائف السيجار الرفيعة)، الأرجيلة، الغليون، السجائر الإلكترونية، التبغ المسخّن، التبغ المستنشق والتبغ المخصص للمضغ.

• **الانكشاف على التدخين**: في الخطاب العامّ المتعلق بالتدخين، وحين يدور الحديث عن الانكشاف، فالمقصود هو الانكشاف على المنتجات والرسائل الإعلانية لصناعة التبغ ومنتجات التدخين. هنالك جانبان إضافيان مرتبطان بمصطلح 'انكشاف' وهما يرتبطان بصورة خاصة بالمجتمع العربي: الانكشاف على المدخّنين في المنزل، في الحيّز العام، وفي الدوائر الاجتماعية، إلى جانب التعرض إلى التدخين القسري، وسببه القرب الجسدي من المدخنين.

الفصل الأول: خلفية نظرية

1. أبناء الشبيبة والشباب البالغين: المعطيات والتوجّهات، بوصفها تمثل السياق الأوسع لظاهرة التدخين

يشكّل عدد أبناء الشبيبة والشباب البالغين مكونا هاما من المجتمع العربي في إسرائيل، فالمجتمع العربي هو مجتمع شاب جدا، وحصة هذه الفئة العمرية من المنسوب العام للسكان العرب كبير بوجه خاص. وقد بلغ عدد الفئة العمرية التي تتراوح ما بين 13 - 23 عاما في المجتمع العربي نحو 435،996 شابا وشابة، وشكّلت ما نسبته 22.3% من مجمل السكان العرب، مقارنة بنظرائهم اليهود الذين شكّلوا 15.9% من مجمل السكان اليهود.

إن الوضع الاجتماعي والاقتصادي للمجتمع العربي أضعف بصورة ملحوظة من وضع السكان اليهود، حيث إن 95% من البلدات العربية موجودة في التجمعات ذات المستوى الأكثر انخفاضا من الناحية الاجتماعية والاقتصادية. كما كان المجتمع العربي من الفئات الأكثر تضررا من أزمة كورونا، حيث إن من مميزات هذا المجتمع تمثيله العالي في المهن والقطاعات الوظيفية ذات الرواتب المنخفضة نسبيا، إلى جانب القدرة المنخفضة نسبيا على أداء الوظيفة عن بعد، إلى جانب الرواتب الزهيدة، الجزئية، والموسمية، وهكذا فقد تضرر العمال العرب من الأزمة بصورة أخطر بكثير.

وفي حين يتسم المجتمع العربي بمناسيب بطالة عالية نسبيا مقارنة بالمجتمع اليهودي (وخصوصا في أوساط النساء العربيات)، بات بالإمكان، خلال السنوات الماضية، ملاحظة ارتفاع في مشاركة الشبان العرب في إسرائيل في سوق العمل -رغم أن هذا الارتفاع ملحوظ بصورة أساسية للأعمار التي تزيد عن 25 عاما. وبناء على الأبحاث المحدّثة، فإن الشبان والشابات العرب ليسوا فقط غير مندمجين بما يكفي في سوق العمل، بل إنهم أيضا غير مندمجين بما يكفي في أطر إضافية، ويعانون من "عدم الاندماج في إطار تعليمي أو في دائرة العمل" بمناسيب عالية. كما أن مناسيب التسرب من المدارس لدى الأعمار الأصغر عالية في أوساط التلاميذ العرب لأي من السنوات التعليمية في المدارس ما فوق الابتدائية، ويبدو ذلك واضحا على وجه الخصوص إذا ما قورن بنظرائهم اليهود، حيث إن منسوب التسرب العام في أوساط التلاميذ العرب يبلغ تقريبا ضعف التسرب لدى التلاميذ اليهود. كما أن هنالك قسما كبيرا ممّن ينجحون في التخرج من الثانوية، ينهي تعليمه من دون الحصول على شهادة البجروت. ويظهر تحليل مسح مهارات القرن الـ 21 في أوساط العرب واليهود ممن تتراوح أعمارهم ما بين 16 - 18 عاما بأن معدّل علامات أبناء الشبيبة العرب منخفض بصورة كبيرة مقارنة بمعدل نظرائهم اليهود. وتتمثل العوائق الرئيسية التي تعترض طريق استيعاب مهارات القرن الـ 21 في الجهاز التعليمي في المستوى غير الكافي من طواقم التدريس، وعدم تعزيز الدورات التأهيلية المخصصة للمعلمين لطرق تعليم حديثة، وكون الجهاز التعليمي مركزي، والبنية التنظيمية غير الواضحة لهذا الجهاز، إلى جانب التغييرات السياسية المتواترة.

بالإضافة إلى ما تقدّم، توجد فجوات هائلة في خدمات التعليم اللامنهجي في المجتمع العربي، مقارنة بالمجتمع اليهودي، وهذه الفجوات لم يتم تجاوزها منذ سنوات طويلة. وتظهر هذه الفجوات في عدد النشاطات القليل، والجودة المنخفضة للنشاطات المتوفرة، والنقص الحاد في البنى التنظيمية، والبشرية، والتربوية، والفيزيائية في البلدات العربية. ونتيجة هذا النقص، فإن أبناء الشبيبة والشباب البالغين يعانون من قلة الفرص للقيام بنشاطات إثراء وتسلية، وهو ما يؤدي إلى عدم وجود ما يمكن لهم أن يفعلوه، والتسكّع، بل والسلوكيات الخطيرة، بما فيها استخدام المواد المسببة للإدمان، وظاهرة العنف في المدارس وفي أوساط أبناء الشبيبة والشبّان العرب.

2. التدخين في المجتمع العربي وبين أبناء الشبيبة والشباب البالغين

تفيد دراسات مختلفة بوجود فجوات هائلة بين اليهود والعرب في إسرائيل في مجال التدخين والانكشاف على التدخين. ويتضح من تقرير وزير الصحة الأخير الذي نشر سنة 2021 بأن منسوب المدخنين في سنة 2020 في أوساط الرجال العرب كان يبلغ تقريبا ضعف نسبته لدى الرجال اليهود. كما أن هنالك فرقا واضحا في مجال الانكشاف على التدخين، بين اليهود والعرب، حيث إن منسوب الانكشاف على التدخين لدى الرجال العرب أكبر بنسبة 1.6 منه لدى اليهود، وهو أكبر بنسبة 1.5 لدى النساء العربيات، مقارنة باليهوديات. وإلى جانب البيانات المتعلقة بشأن مناسيب تدخين الأرجيلة العالية لدى المجتمع العربي، يمكن رؤية أن انتشار ظاهرة تدخين الأرجيلة في المجتمع العربي عالية على وجه الخصوص لدى الفئة العمرية المتمثلة في أبناء الشبيبة. ويتضح من المسح الصحي البيئي الذي أقامته جمعية الجليل سنة 2015 وجود فوارق جندرية هائلة بين النساء والرجال المدخنات والمدخنين في المجتمع العربي.

وقد أظهر استطلاع الشباب في المجتمع الفلسطيني في إسرائيل، والذي أجرته جمعية الجليل سنة 2020 وشملت شبانا تتراوح أعمارهم ما بين 18-35 عاما، بأن تدخين الأرجيلة يعدّ ظاهرة أكثر انتشارا في أوساط الشباب والفتيات مقارنة بتدخين السجائر. إن شعبية الأرجيلة تبرز على وجه الخصوص في أوساط الشابات، مقارنة بتدخين السجائر المنتشر أكثر في أوساط الذكور. كما يظهر استطلاع HBSC الأخير الصادر سنة 2019 بأنه ورغم الجنوح نحو الانخفاض العام في مناسيب تدخين السجائر، والتبغ، والأرجيلة، في أوساط فئة تلاميذ المدارس في السنوات الماضية (في أوساط اليهود والعرب معا)، فإن حالة التدخين في أوساط أبناء الشبيبة العرب، وخصوصا الذكور منهم، لا تزال مقلقة، ولا تزال مناسيبها عالية نسبيا مقارنة بالمجتمع اليهودي. إن مناسيب تدخين الأرجيلة ترسم صورة أكثر قتامة من ناحية أبناء الشبيبة العرب، سواء من ناحية منسوب تدخينها، أو من الناحية العمرية.

وفقا لتقرير وزير الصحة حول التدخين سنة 2020، فإن ما نسبته 37.2% من أبناء الشبيبة العرب منكشفون على التدخين القسري داخل المنزل، وهو منسوب عالٍ نسبيا مقارنة بنظرائهم اليهود (27%). أما في المدرسة، فإن منسوب الانكشاف على التدخين يبلغ 16% في أوساط أبناء الشبيبة العرب، مقارنة بـ 27% من أبناء الشبيبة اليهود (معطيات محدثة حتى سنة 2016، بناء على تشريع حظر التدخين في المدارس). أما في أوساط الأطفال (بناء على تقارير أولياء أمورهم)، بحسب ذات التقرير، فيتضح أن منسوب الأطفال العرب المنكشفين على التدخين القسري بصورة كبيرة أو كبيرة جدا يبلغ 22.1%، وهو منسوب عالٍ جدا مقارنة بالأطفال اليهود (3.9%).

الفصل الثاني: العمل الميداني- النتائج الرئيسية المستقاة من المسح الكمي ومجموعات التركيز

• **منسوب التجريب والتدخين**: كشف المسح عن أن 31% من أبناء الشبيبة الذين شملهم يدخنون (إما بوتيرة يومية، أو أسبوعية، أو في أوقات متباعدة)، في حين أبلغ 6% آخرون أنهم قد جربوا التدخين. أما في أوساط الشبان، فإن منسوب التدخين أعلى ويبلغ 53%، إلى جانب 9% آخرين قالوا بأنهم قد جربوا التدخين. إن كلًا من التدخين أو تجريبه، قد كانا أعلى في أوساط الذكور، مقارنة بالإناث، في كلتا الفئتين العمريتين.

• **سن بدء التدخين**: كانت الغالبية العظمى من تجارب التدخين الأولى في أوساط أبناء الشبيبة (نحو 85%)، في الأعمار ما بين 11 - 15 عاما. وقد أبلغت الغالبية العظمى من الشبان الكبار (89%)، بأن تجارب التدخين الأولى قد حصلت حينما تراوحت أعمارهم ما بين 15-20 عاما. ويشير هذا المعطى إلى أن سن تجربة التدخين الأولى، على ما يظهر، بات أكثر انخفاضا اليوم عمّا كان عليه قبل عدة سنوات.

• **منتج التدخين الذي تمّت تجربته للمرة الأولى**: أفادت نسبة عالية من أبناء الشبيبة والشبان على حد سواء بقيامها بتجربة الأرجيلة للمرة الأولى (46% و45% على التوالي)، أما التجربة الأولى للسجائر العادية فقد كانت منتشرة هي الأخرى (46% لدى الشبان و25% لدى أبناء الشبيبة). وفيما يتعلق بالسجائر الإلكترونية، فقد ثبت أنّ هذه السجائر هي أيضا منتج تم تجريبه بصورة كبيرة ومنتشرة، بالنظر إلى وقت دخول هذه السجائر إلى السوق، وقد بلغ منسوب تجريب السجائر الإلكترونية 22% (من خلال سجائر إلكترونية المخصصة للاستخدام لمرة واحدة، أو تلك المخصصة للاستخدام المتكرر).

• **أهمية دور الأرجيلة، ودخول السيجارة الإلكترونية**: كشف البحث عن أن الأرجيلة هي منتج التدخين الأكثر انتشارا في أوساط أبناء الشبيبة والشباب معا. هذا المعطى ينطبق أيضا على المنتجات التي جربها أبناء الشبيبة والشبان (27% و49% على التوالي، لمجمل الفئات العمرية)، وتلك المنتجات التي دخنها أولئك خلال الشهر الماضي (18% في أوساط أبناء الشبيبة و26% في أوساط الشبان). ظلّ هذا المعطى ثابتا سواء في أوساط الذكور والإناث معا، باستثناء ما هو حاصل لدى الرجال الصغار، حيث كُشف عن أن هنالك شعبية عالية قليلا للسجائر العادية، من ضمن منتجات التدخين التي تم تعاطيها خلال الشهر الماضي. وفيما يتعلق بأصناف التدخين الأكثر شعبية بعد الأرجيلة، فهي السجائر العادية في أوساط الشبان، والسجائر الإلكترونية في أوساط أبناء الشبيبة.

• **التدخين داخل المنزل**: أفاد 23% من أبناء الشبيبة بأنهم يدخنون داخل المنزل، في حين قال 15% من أبناء الشبيبة بأنهم يفعلون ذلك بحضور أولياء أمورهم.

• **شراء منتجات التدخين**: أفاد أكثر من ربع أبناء الشبيبة بأنهم يشترون بأنفسهم منتجات التدخين في محلات السوبر ماركت، والبقالة، أو الدكاكين، وقد أشار 85% من هؤلاء أنهم لا يواجهون معيقات لدى قيامهم بالشراء المباشر لمنتجات التدخين (أو أنهم لا يتم توجيه أسئلة إليهم لاستيضاح أعمارهم، أو أنه يتم سؤالهم ويتاح لهم شراء منتجات التدخين على أي حال).

• **الدافع المؤدي للدخول إلى عالم التدخين**: لجماعات الأصدقاء التأثير الأكبر في مسألة الدخول إلى عالم التدخين (71% لدى أبناء الشبيبة، و70% لدى الشبان).

• **الانكشاف على التدخين**: ذكرت الغالبية العظمى من المشاركين في (92%) أن هنالك مدخنين في بيئتهم القريبة. غالبية الانكشاف مصدرها العائلة الموسعة (62% من مجمل المشاركين)، وبعد ذلك، من الأسرة القريبة (نحو النصف تقريبا)، وبعد ذلك من مجموعة الأصدقاء القريبين (46%)، وزملاء الصف، والتعليم، أو العمل (40%).

الفصل الثالث: أفكار وتوصيات

1. العوائق التي تعترض مواجهة ظاهرة التدخين في المجتمع العربي

الانكشاف العالي على التدخين في الحلقات الاجتماعية الأساسية: يتكون هذا الجانب، في المجتمع العربي، من ثلاثة جوانب تختلف في حدّتها وفي ترتيب أهميتها مقارنة بالمجتمع اليهودي: الانكشاف على عدد كبير من الشخصيات المدخنة في الحلقات الاجتماعية القريبة؛ التعرض للتدخين القسري، الذي يجري داخل المنزل خصوصا، ناهيك عن أماكن عامة أخرى لا يفرض فيها قانون حظر التدخين؛ والانكشاف على منتجات التبغ والتدخين بسبب ظهورها في المتاجر، والإعلانات التجارية والحيز العام.

الجوانب الاجتماعية للتدخين في المجتمع العربي: ترتبط صعوبة مواجهة ظاهرة التدخين في المجتمع العربي بصورة وثيقة أيضا بكون الأرجيلة تشكّل منتج التدخين الأكثر انتشارا في أوساط أبناء الشبيبة والشبان، وهو ما يؤدي بصورة أكبر إلى تغلغل التدخين إلى الجوانب الاجتماعية ونشاطات التسلية لدى أبناء الشبيبة والشبان. إن مركزية الأرجيلة، بوصفها منتج التدخين الرائد، والطبيعة الاجتماعية لتدخين الأرجيلة، وعدم وجود نشاطات يمكن لها أن تشغل أبناء الشبيبة والشبان، ووجود مقاهي الأرجيلة التي توفر 'بيئة اجتماعية بديلة' لساعات الفراغ في هذه الأعمار، هي من ضمن المميزات الاجتماعية الفريدة الخاصة بالمجتمع العربي، والتي ينبغي مواجهتها.

إهمال مجال الإقلاع عن التدخين في المجتمع العربي: طرأ انخفاض، مع مرور السنوات، على الاهتمام والأولوية الممنوح لمكافحة التدخين وأضراره في المجتمع العربي، وذلك على حساب مواضيع لا تقل انتشارا وأهمية، كمرض السكري، السمنة المفرطة في السياق الصحي، أو اجتثاث ظاهرة العنف والإجرام في السياق الاجتماعي.

عدم وجود نماذج إيجابية يحتذى بها، في أوساط الشخصيات المؤثرة: كما تظهر الدراسة، فإن المعلمات والمعلمين، ومديرات ومدراء المدارس، والعاملات والعاملين في مجال التربية، إلى جانب الأطباء والطبيبات، والممرضين والممرضات، والعاملين والعاملات في المجالات الصحية، إلى جانب المؤثرين والمؤثرات الآخرين في المجتمع العربي، يدخنون أمام أبناء الشبيبة والشبان. إن الشخصيات الرئيسية في المجتمع العربي، وفي الإعلام، وعلى وسائل التواصل الاجتماعي، تشكل اليوم نقطة ضعف يمكن لها أن تتحول إلى نقطة قوة إذا ما تم استخدام التدخلات والوسائل المناسبة.

الاختيار غير المناسب لأدوات التدخل: يوجد عدد قليل من الأدوات المستندة إلى الأدلة، والتي تم تكييفها للمجمع العربي. ورغم أن موضوع مكافحة التدخين ليس جديدا عموما، وفي المجتمع العربي على وجه الخصوص، ورغم أن الماضي قد شهد محاولات لمواجهة الظاهرة، إلا أن البحث يظهر أنه لم يتم بالضرورة اتخاذ خطوات أو طرق تم تكييفها لخصائص الظاهرة.

המיזם למיגור העישון
بلا تدخين SMOKE FREE ISRAEL

2. توصيات للعمل

أهميّة تركيز الجهود بالذات على مرحلة الوقاية: خلال فترة المراهقة، ولمنع الانكشاف على التدخين وبدء تجربة منتجاته، ولغرض تقليص منسوب بدء التدخين منذ البداية. يمكن أن تشمل توجيهات العمل التركيز على 'إخراج التدخين من المنزل' وتأهيل وتشغيل مهنيين يعملون مع أبناء الشبيبة والشبان وتحويلهم إلى لاعبين أساسيين في مكافحة التدخين.

يُنصح باستثمار الجهود في طرح موضوع منع التدخين، بين دوائر صنع القرار، والمهنيين، والجمهور: تتمثل إحدى التوصيات الرئيسية في جعل قضية التدخين من أولويات صانعي القرارات والشخصيات الرئيسية في المجتمع العربي، كالمسؤولين في وزارة الصحة، رؤساء البلديات والمجالس المحلية والجمعيات ومنظمات المجتمع المدني ممن يعملون مع أبناء الشبيبة والشبان في مواضيع الصحة العامة.

بذل الجهود لخلق نماذج إيجابية يحتذى بها: يُنصح بفحص إمكانية قيام مؤسسات الدولة، وحركات التغيير الاجتماعي، والمنظمات الأخرى التي تعمل على الترويج للحياة الصحية بالعمل مع المؤثرين من أجل إحداث التغيير.

التدخلات في أوساط البالغين أيضا: قد تساعد التدخلات التي تهدف إلى الحد من الانكشاف للتدخين في المجتمع العربي، إلى جانب التدخلات التي تهدف إلى توفير أدوات لأولياء الأمور والبالغين الآخرين، في تحقيق الأمر. فمثلا، إجراء حوار نقدي مع الأبناء حول التدخين من شأنه أن يساعد في 'تنظيف' بيئة أبناء الشبيبة من التدخين، وأن تمثل نموذجا لنمط حياة صحي في أنظارهم.

تحسين فعالية التدخلات واختيار الأدوات المناسبة والتي يتم تكييفها ثقافي: تكشف الدراسة عن عدد من الخصائص التي تميز أبناء الشبيبة والشبان العرب. ولذا يُنصح باختيار أدوات تمّت مواءمتها مع خصائص المجتمع العربي. وخلق قاعدة بيانات من شأنها أن تخدم في عملية تكييف الأدوات القائمة، وتطوير أساليب مبتكرة تمّت مواءمتها من ناحية ثقافية، لغرض تحقيق أقصى استفادة من الموارد المخصصة.

التعامل مع غياب إنفاذ القانون، وتعقيد موضوع إنفاذ القانون: برزت مسألة إنفاذ (تطبيق) القانون خلال الدراسة بوصفها نقطة ضعف كبيرة. لذلك يُنصح بإجراء فحص أكثر تعمّقا بشأن أدوات إنفاذ القانون المتوفرة لدى مؤسسات الدولة من جهة، ولدى السلطات المحلية العربية من جهة أخرى، وإجراء حوار مهني مع جهات مختلفة، بما فيها لجنة رؤساء المجالس المحلية العربية، لغرض الترويج لسن قوانين مساعدة، وإنفاذ القانون في مجالات متنوعة.

مواصلة البحث وجمع المعطيات وخلق نقاش عام حول الموضوع: تشكّل هذه الدراسة معلما هامّا في فهم ظاهرة التدخين في المجتمع العربي، وخصوصا في أوساط أبناء الشبيبة والشبان العرب. وتثير نتائج الدراسة معطيات مثيرة للاهتمام والقلق معا، وهي تبرز النقص الحاد في المعطيات المتعلقة بالمجتمع العربي، والتي من شأنها أن تتعمق في هذه الظاهرة، بما يتجاوز الأرقام والإحصائيات الأساسية.

توصية تنظيمية لمبادرة مكافحة التدخين: من المستحسن أن تنشئ المبادرة قسما/ مشروعا فريدا يتخصص في مكافحة التدخين في المجتمع العربي، كما يُنصح أن تقف على رأس هذا القسم/ المشروع، شخصية مهنية من المجتمع العربي، لضمان تحقيق أقصى أثر من تنفيذ استخلاصات التقرير.

מטרת וייחודיות המחקר הנוכחי

1. מטרת המחקר

דוח זה נכתב על ידי חברת נאס – ناس לייעוץ ומחקר כלכלי וחברתי בע"מ עבור המיזם למיגור העישון, במטרה לבחון את התפיסות וההתנהגויות הקיימות בקרב בני נוער ערבים ובקרב צעירים ערבים לגבי עישון, וזאת על מנת לאפשר מבט מעמיק ומקיף על תופעת העישון והאידוי בקרב קבוצות גיל אלו בחברה הערבית. הדוח מסכם עבודת מחקר שהתבצעה בין החודשים נובמבר 2021 – אפריל 2022, והתמקדה בשתי קבוצות גיל מקרב האוכלוסייה הערבית – בני נוער (גילאי 13–17) לגביהם נאספו נתונים מייצגים, וצעירים (גילאי 18–23) אשר שימשו כקבוצת ביקורת.[3] המחקר בחן את עמדותיהם ואת מאפייני ההתנהגות שלהם לגבי היבטים מגוונים של עישון המקיפים התנסות בעישון, חשיפה לעישון, והתערבויות למניעת העישון.

דוח זה מהווה שלב נוסף בתהליך המחקרי אותו מוביל המיזם למיגור העישון, כהשלמה למחקר שנערך בקרב האוכלוסייה היהודית אשר בחן את מאפייני העישון בקרב בני נוער, צעירים ומבוגרים באוכלוסייה, ואשר פורסם במאי 2021 תחת הכותרת 'העישון בישראל 2021'.[4] בעוד הדוח הקודם כלל ניתוח התנהגויות עישון בקרב החברה היהודית בישראל, הדוח הנוכחי מתמקד בחברה הערבית, בדגש על בני הנוער, כהיבט משלים אשר מתמקד במאפיינים המייחדים אוכלוסייה זו.

2. מתודולוגיית המחקר

חלק תיאורטי

מטרתו של חלק זה לייצר בסיס ידע ונתונים המאפשר בחינה והבנה מעמיקה של תופעת העישון בקרב נוער וצעירים ערבים בישראל, בין גילאי 13–23, הן מתוך מחקרים ונתונים קיימים לגבי עישון בקרב אוכלוסייה זו, והן תוך מבט רחב יותר על גורמים סוציו-אקונומיים מרכזיים אשר יוצרים את ההֶקשר החברתי בו חיים בני נוער וצעירים ערבים בישראל. בשל כך, חלק זה של המחקר כלל איסוף נתונים סוציו-אקונומיים של אוכלוסייה זו, כמו גם סיכום מחקרים קודמים שנעשו בתחום העישון בחברה הערבית בכלל ובקרב נוער וצעירים בפרט.

מרכיב איכותני: קבוצות מיקוד

במהלך נובמבר ודצמבר 2021 בוצעו ארבע קבוצות מיקוד בארבעה אזורים בארץ: צפון, חיפה, המשולש והנגב, אשר כללו סך הכל 38 משתתפים. מטרת ביצוע קבוצות המיקוד הייתה לייצר הבנה איכותנית ראשונית לגבי מאפייני התנהגויות העישון והאידוי בקרב בני הנוער והצעירים הערבים, ולהבין מהם מאפייניה הייחודיים של קבוצה זו. פריסת קבוצות המיקוד אפשרה מתן ביטוי לגוונים ולמאפיינים השונים של תתי הקבוצות בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל, שהינה הטרוגנית ביותר. קבוצות המיקוד הועברו בערבית, תוך שימוש בשאלון חצי מובנה אשר כלל שאלות בנוגע לחשיפה לעישון בסביבה הקרובה, התנסות בעישון והתערבויות בנושא מיגור תופעת העישון (את השאלון ניתן לראות בנספח 1). התובנות שעלו מקבוצות המיקוד סייעו בגיבוש נוסח השאלות בסקר הכמותי, על מנת להבטיח שהשאלון יהיה מותאם גילאית ותרבותית.

3 בכל מקום בו נכתב בדוח זה "בני נוער ערבים" או "צעירים ערבים" הכוונה היא לְבָנים ולְבָנות גם יחד מכלל החברה הערבית בישראל – מוסלמים (כולל בדואים), נוצרים ודרוזים. הדוח אינו כולל את תושבי מזרח ירושלים.

4 עישון בישראל 2021: מאפייני העישון בקרב בני נוער, צעירים ומבוגרים באוכלוסייה היהודית. שירה כסלו, מיקי כסלו. פורסם: מאי, 2021.

מרכיב כמותי: סקר שטח

כדי לקבל תמונה רחבת היקף ומייצגת ככל הניתן, לאפשר הבנה של היקף תופעת העישון באופן כמותי ולבחון הבדלים בין קבוצות בעלות מאפיינים דמוגרפיים שונים, בשלב השני של תהליך המחקר נערך סקר שטח כמותי. הסקר בוצע במהלך חודש ינואר 2022, ועסק בנושאי העישון השונים הכוללים התנסות אישית וחשיפה לעישון. שאלון הסקר המובנה (ראו נספח 2) הינו נוסח מחודש ומותאם של הסקר המקורי של המיזם למיגור העישון שהועבר לאוכלוסייה היהודית, לאחר שינויים שבוצעו בחלק מהשאלות לצורך התאמה לאוכלוסייה הערבית. השאלון תורגם לערבית והועבר פרונטאלית על ידי סוקרים של חברת גיאוקרטוגרפיה ל-302 בני נוער ערבים, שהיוו את קבוצת המחקר, ול-213 צעירים ערבים, שהיוו את קבוצת הביקורת, בכלל ברחבי הארץ (צפון, חיפה, מרכז ודרום), ומגוון רחב של 39 יישובים ערבים ומעורבים.

ועדת היגוי מייעצת ומלווה

כדי לייצר חיבור מקסימלי לתהליכי עומק ולשיח בחברה הערבית בנושאים של עישון, בריאות ציבור, ועבודה עם נוער וצעירים, הוקמה בתחילת תהליך המחקר ועדת היגוי, אשר ליוותה אותו לכל אורכו. וועדת ההיגוי הורכבה מאנשי מקצוע מובילים מהחברה הערבית אשר עוסקים בתחום בריאות הציבור או בתחומים משיקים לפעילות המיזם למיגור העישון, ואשר הסכימו לתרום מזמנם ומניסיונם. חברי ועדת ההיגוי הינם בעלי מקצוע ומומחים ערבים מתחומי הבריאות, החינוך, העשייה החברתית והמחקר, כך שהועדה היוותה גוף מייעץ ומְמַשב (sounding board) למחקר הנוכחי. וועדת ההיגוי קיימה שלושה מפגשים לאורך הרבעון הראשון של 2022 - המפגש הראשון התקיים בינואר ועסק בדיון לגבי התובנות שעלו מקבוצות המיקוד ובגיבוש עקרונות המחקר להמשך; המפגש השני התקיים במרץ ובו נערך דיון לגבי ממצאי הסקר הכמותי, והמפגש השלישי התקיים באפריל ובו נידונו התובנות שעלו מהמחקר כולו ועלו המלצות לעבודה בהמשך בדרך. קיומה של ועדת ההיגוי והדיונים המעמיקים אשר התקיימו בין חבריה במהלך המפגשים אפשרו דיון מפרה ולמידה הדדית, אשר שפכו אור על ממצאי המחקר, יצרו קשר עם המתרחש בפועל בשטח וסייעו לגיבוש רעיונות לשיתופי פעולה עתידיים בין המיזם למיגור העישון לבין המומחים אשר הרכיבו את ועדת ההיגוי והארגונים והיוזמות אותם הם מובילים.

3. מבנה הדוח

בפרק הראשון של הדוח מוצג רקע תיאורטי אודות האוכלוסייה הנחקרת - בני ובנות נוער, צעירים וצעירות מקרב החברה הערבית בישראל - הכולל נתונים לגבי מאפייניהם הייחודיים ומצבם כיום ומתמקד במספר היבטים סוציו-אקונומיים הרלוונטיים כהקשר הרחב של תופעת העישון. פרק זה כולל גם סקירה קצרה של מחקרים קודמים בנושא עישון בחברה הערבית, ובפרט בקרב נוער וצעירים ערבים. בפרק השני, מוצגים ממצאי עבודת השטח האיכותנית והכמותית הכוללים איגוד הממצאים שעלו מקבוצות המיקוד ומהסקר הכמותי. לבסוף, בפרק השלישי מוצגות תובנות מהמחקר והמלצות לפעולה עתידית בנושא מיגור העישון ומניעת התחלות עישון בקרב בני נוער וצעירים, שגובשו על בסיס ממצאי המחקר יחד עם חברי ועדת ההיגוי.

4. מילון מונחים והגדרות

• **עישון** - בכל מקום בו נכתב 'עישון' בדוח זה, הכוונה היא לכל דרכי העישון ו/או האידוי, כולל פעולת העישון בשריפה (סיגריות, נרגילות וטבק לסוגיו) וגם פעולת האידוי למיניה (סיגריות אלקטרוניות ועוד).

• **מוצרי עישון (או מוצרי טבק ועישון)** - אלו כוללים סיגריות, טבק לגלגול, סיגרים, סיגרלות, נרגילה, מקטרת, סיגריות אלקטרוניות, טבק בחימום, טבק להרחה, טבק ללעיסה.

• **חשיפה לעישון** - בשיח הכללי לגבי עישון, כאשר מדובר על חשיפה הכוונה היא חשיפה למוצרים ולמסרים הפרסומיים של תעשיית הטבק ומוצרי העישון. כפי שניתן לראות ממצאי המחקר הנוכחי, קיימים שני היבטים נוספים למונח 'חשיפה' הרלוונטיים במיוחד לחברה הערבית: האחד מתייחס לחשיפה לדמויות מעשנות בבית, במרחב הציבורי ובמעגלים החברתיים, והשני לחשיפה לעישון כפוי, שמקורו בקרבה הפיזית לדמויות מעשנות.

רקע תיאורטי

תופעת העישון בחברה הערבית אינה חדשה, ובמקביל שכיחותה וסדר הגודל שלה נותרו משמעותיים ביותר לאורך השנים, גם כאשר נתונים באוכלוסייה הכללית מצביעים על מגמה של ירידה בעישון ובצריכת מוצרי טבק. מאחר ומטרת המיזם למיגור העישון - עבורו נכתב דוח זה - הינה להביא לשינוי ממשי בשכיחות העישון באוכלוסייה, בעיקר על ידי מניעת התחלות עישון בקרב נוער וצעירים, הפרק הנוכחי יציג את ההקשר בו מתרחשת התופעה, שהוא מצבם של נוער וצעירים ערבים כיום על ריבוי רבדיו - החברתי, הכלכלי, התעסוקתי ועוד. בנוסף לכך, יוצגו נתונים מחקריים עדכניים לגבי תופעת העישון בחברה הערבית, ובקרב נוער וצעירים בפרט, במטרה להביא לביסוס הידע הקיים עד כה, עליו מושתת המחקר הנוכחי.

1. נוער וצעירים ערבים: נתונים כַּהֶקשר הרחב לתופעה

גודל האוכלוסייה

אוכלוסיית בני הנוער והצעירים הערבים מהווה מרכיב חשוב במצבה של החברה הערבית בישראל, שכן האוכלוסייה הערבית צעירה מאוד וחלקה של קבוצת גיל זו בכלל האוכלוסייה הערבית גדול במיוחד. בסוף שנת 2020 מנתה קבוצת הגיל 13-23 בחברה הערבית כ- 435,996 צעירים וצעירות, והיוותה 22.3% מכלל האוכלוסייה הערבית, זאת לעומת מקביליהם היהודים שהיוו 15.9% מכלל האוכלוסייה היהודית. בחלוקה לקבוצות גיל, בני נוער בין הגילאים 13-17 היוו 10.1% מכלל האוכלוסייה הערבית, וצעירים בגילאי 18-23 והיוו 12.2%.[5]

מצב סוציואקונומי והשפעת מגפת הקורונה

מצבה הסוציואקונומי של החברה הערבית חלש משמעותית בהשוואה לזה של האוכלוסייה היהודית. 95% מהיישובים הערביים נמצאים בארבעת האשכולות הנמוכים ביותר מבחינה חברתית כלכלית,[6] כאשר 11% מהם מדורגים באשכול הנמוך ביותר; ורק 5% מהיישובים הערביים נמצאים באשכולות 6- 10 . לעומת זאת, רק 17% מהיישובים היהודיים נמצאים בארבעת האשכולות הנמוכים, בעוד 68% נמצאים באשכולות 6-10. בשנת 2020, תחולת העוני הנמדדת לפי הכנסה כלכלית עמדה על 56.6% באוכלוסייה הערבית, לעומת שיעור של 40.8% באוכלוסייה הכללית ו-37.5% באוכלוסייה היהודית.[7]

החברה הערבית הייתה אחת הנפגעות העיקריות ממשבר הקורונה, כאשר המשבר הבריאותי הוביל למשבר כלכלי החל ממרץ 2020, והביא למצב בו כ-1.1 מיליון רשומים כדורשי עבודה בישראל. הענפים העיקריים שנפגעו מהמשבר היו אירוח ואוכל, אומנות, בידור ופנאי, שירותי תחבורה, מסחר ובינוי. ענפי הכלכלה עם היקפי ההשבתה הגדולים ביותר היו ענפים שהשכר הממוצע בהם נמוך יחסית. מכיוון שהחברה הערבית מאופיינת בייצוג-יתר במקצועות אלו, ובענפי תעסוקה בהם השכר נמוך יחסית ויכולת העבודה מרחוק מוגבלת, כמו גם במשרות זוטרות, חלקיות ועונתיות, עובדים ערבים נפגעו מהמשבר במידה הקשה ביותר.[8] כך, בשנת 2018, ערבים היוו 13.9% מהמועסקים בישראל. עם תחילת המשבר, במרץ 2020 הם היוו 17% מדורשי העבודה החדשים, ובאפריל אחוז זה עלה ל-24.8%. נוסף על כך שרבים

5 עיבוד NAS ל"לוח אוכלוסייה, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת, מין וגיל, סוף 2020". הלמ"ס, שנת 2021.

6 מתוך סולם של עשרה אשכולות חברתיים-כלכליים של משרד הפנים, בו אשכול 1 הוא הנמוך ביותר מבחינה סוציו-אקונומית ואשכול 10 הוא הגבוה ביותר. מקור: "שנתון החברה הערבית בישראל", נסרין חדאד חאג' יחיא, מוחמד ח'לאילה, אריק רודניצקי, בן פרג'ון, המכון הישראלי לדמוקרטיה והמשרד לשוויון חברתי, 2021.

7 "ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות - 2020 (לפי נתונים מנהליים)". הביטוח הלאומי. מירי אנדבלד, להב כראדי, רינה פינס וניצה (קלינר) קסיר, ינואר, 2021.

8 "החברה הערבית ומשבר הקורונה". נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף ובן פרג'ון, נובמבר, 2020.

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

איבדו את עבודתם, עולה מהדוח כי דורשי עבודה ערבים מתקשים יותר לחזור לעבוד. לדוגמה, 20% מהיהודים שהיו רשומים כדורשי עבודה חזרו לעבודה, לעומת 9% בלבד מהערבים. אחת הסיבות העיקריות לפגיעה זו ולעליה במספר המובטלים הערבים היא אופי העבודה בחברה הערבית, שכן רבים מהעובדים עוסקים בעבודות מזדמנות ו/או עונתיות כגון עבודות חקלאות, בניין או ניקיון במסגרת חברות כוח אדם שאינן מזכות אותם בדמי אבטלה. בנוסף, הפעילות הכלכלית של החברה הערבית מתבססת על עסקים קטנים ובינוניים, שעוד לפני משבר הקורונה דיווחו על קושי בגיוס הון לטובת פעילותם המסחרית (72% לעומת ממוצע הארצי של 35%).[9]

תעסוקה וחוסר מעש בקרב צעירים וצעירות ערבים

בעוד שהחברה הערבית כולה מאופיינת באחוזי אבטלה גבוהים יחסית לחברה היהודית (בעיקר בקרב נשים ערביות), בשנים האחרונות ניתן לראות עליה בהשתתפות של צעירים ערבים בישראל בשוק העבודה - אולם עליה זו ניכרת בעיקר מעל לגיל 25. כך, ב"סקר הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל" שפרסמה אגודת הגליל בשנת 2020, דווח על השתתפות של 64.7% מכלל הצעירים בגילאי 18-35 בשוק העבודה; 77.8% בקרב צעירים ו-51.1% בקרב צעירות. השתתפות זו עולה עם העלייה בגיל, כך שבקבוצת הגיל 18-24, 46.5% נמצאים בתוך שוק העבודה, שיעור העולה ל-78.6% בקבוצת הגיל 25-29, ול-82.7% בקבוצת הגיל 30-35 (94.7% מהצעירים ו-70.5% מהצעירות). מבחינת היקף משרה, 60.8% מהצעירים בגילאי 18-35 ו-25.8% מהצעירות מועסקים במשרה מלאה. גם כאן שיעור זה עולה עם הגיל. אף על פי שיפור זה בהשוואה לשנים קודמות, בגילאי 18-24 התמונה שונה. בקרב גילאים אלה, 71.3% מהצעירות ו-36.5% מהצעירים נמצאים מחוץ לשוק העבודה.[10]

למעשה, על פי מחקרים עדכניים, צעירים וצעירות מהחברה הערבית לא רק שאינם משולבים מספיק בשוק העבודה, אלא גם אינם משולבים מספיק במסגרות נוספות כגון לימודים גבוהים והכשרות מקצועיות, וסובלים מ"חוסר מעש" בשיעורים גבוהים. "חוסר מעש" מתייחס למצב בו הפרט אינו משתתף במסגרות של לימודים, הכשרות או תעסוקה, והוא מוכר כיום בעולם כבעיה מרכזית המאפיינת צעירים, ובעיקר צעירים מקבוצות מיעוט.[11]

חוסר מעש בקרב צעירות: תרשים 1 מציג את "קערת חוסר המעש" של צעירות ערביות בגילאי 18-25, כפי שהוצגה בדוח מחקרי שערכה חברת נאס-ناس לתוכנית יתד וג'וינט אשלים.[12] לפי התרשים, בתחילת התקופה אחוזי חוסר המעש של צעירות ערביות גבוהים ביותר, זו גם התקופה בה מסיימות הצעירות את לימודיהן התיכוניים, המתאפיינת בהיעדר השתתפות במסגרות אחרות כגון מכינות אזרחיות, שנות שירות וכדומה והשתתפות מועטה בתעסוקה. עם העליה בגיל ישנה ירידה של שיעורי חוסר המעש, יחד עם ההשתלבות במסגרות השכלה ותעסוקה או הכשרות מקצועיות, המגיעה לשיאה בגיל 21 עם שיעור חוסר המעש הנמוך ביותר. אך שיעור זה חוזר ועולה באופן משמעותי עם היציאה ממסגרות אלו, ככל הנראה בשל הקשיים

9 שם. מתוך העסקים שבבעלות ערבית, 96% הם עסקים זעירים או קטנים (עד 20 עובדים), ו-66% מהעובדים הערבים מועסקים בעסקים קטנים.

10 סקר הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל, 2020. ד"ר מוחמד ח'טיב, דועא זייד, אחמד שייח' מוחמד, יוני, 2021.

11 חוסר מעש בקרב צעירים ערבים בישראל, סאמי מיעארי, ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2017.

12 דוח חברת נאס-ناس, "תוכנית יתד בחברה הערבית: מיפוי והמלצות לפיתוח והתאמת מענים עבור צעירים וצעירות ערבים בסיכון". ארן זינר, אביבית חי וד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא. פורסם: פברואר, 2022.

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

והחסמים העומדים בפני השתלבות הצעירות בשוק התעסוקה, במקביל לנישואין ופניה לניהול משק בית וילדים. עליה זו נכונה הן בהכללת הנשואות שאינן עובדות והן בהפרדתן משאר הצעירות שאינן משתתפות באחד המסלולים.

תרשים 1: נמצאות במסגרת לעומת חסרות מעש בקרב נשים ערביות בגילאי 18-25 (אומדן)

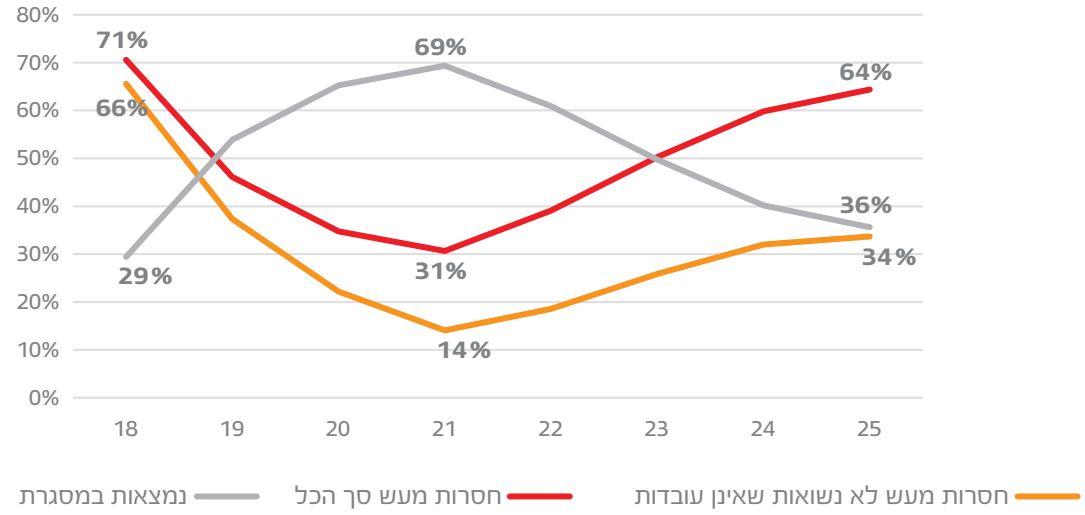

מתוך: דוח "תוכנית יתד בחברה הערבית: מיפוי והמלצות לפיתוח והתאמת מענים עבור צעירים וצעירות ערבים בסיכון" של חברת נאס-ناس.

חוסר מעש בקרב צעירים: תרשים 2 מראה כי תופעת חוסר המעש בקרב צעירים שונה מזו שבקרב צעירות. המגמה מתחילה באופן דומה, כאשר שיעורי חוסר המעש הם הגבוהים ביותר בזמן סיום לימודי תיכון, אך בשונה מצעירות, שיעור זה הולך ויורד עם העלייה בגיל. למרות שצעירים משתלבים בשיעורים נמוכים יותר מנשים בלימודים אקדמיים, כניסתם לתעסוקה מוקדמת יותר ויציבה יותר לאורך זמן. בדומה לצעירות, גם כאן שיעור חוסר המעש הנמוך ביותר הוא סביב גיל 21 (16%), כנראה בסיום תוכניות לימודים והכשרה למיניהן, ושיעור זה נשאר דומה לאורך זמן (עולה ל-20% סביבות גיל 25).[13]

תרשים 2: נמצאים במסגרת לעומת חסרי מעש בקרב גברים ערבים בגילאי 18-25 (אומדן)

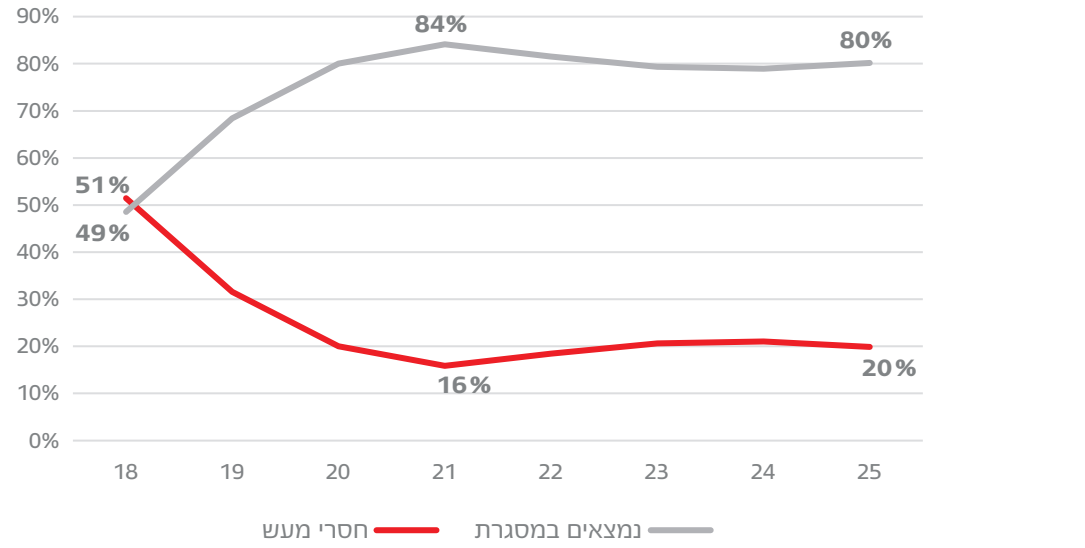

מתוך: דוח "תוכנית יתד בחברה הערבית: מיפוי והמלצות לפיתוח והתאמת מענים עבור צעירים וצעירות ערבים בסיכון" של חברת נאס-ناس.

13 שם.

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

השכלה וסביבה בית ספרית

נשירה לפני סיום התיכון: קיימים אחוזי נשירה גבוהים בקרב תלמידים ערבים בכל אחת משנות הלימוד בבתי הספר העל-יסודיים, זאת במיוחד בהשוואה למקביליהם היהודים, כאשר אחוז הנשירה בקרב תלמידים ערבים כמעט כפול לעומת התלמידים היהודים. למשל, במעבר בין שנת הלימודים תשע"ט לתש"פ נשרו בממוצע 1.9% מהתלמידים הערבים בכל אחד מהשנתונים שבין כיתות ז'-י"ב. כך, הנשירה הממוצעת בכל אחד מהשנתונים עמדה בקרב הבנים על 2.7% ובקרב הבנות על 1.2% (לשם השוואה בחינוך בחברה היהודית ללא חרדים, הנשירה הממוצעת בכל שנתון עמדה על 1%, בקרב הבנים על 1.3% ובקרב הבנות על 0.7%). כלומר, בשנה זו נשרו בממוצע כ-1.9% מכלל התלמידים הערבים בכל שנה בין כיתה ז' לי"ב, כך שלאורך שנים נשירה זו מצטברת לכדי אחוזים משמעותיים של צעירים אשר אינם משלימים 12 שנות לימוד, בפרט בקרב הבנים הערבים.[14]

אחוז הזכאים לתעודת בגרות: מקרב הצעירים שמצליחים לסיים בית ספר תיכון, חלק ניכר מסיימים את שנות לימודיהם ללא תעודת בגרות. למשל, בשנת תשע"ט, מתוך הצעירות הערביות אשר למדו בכיתה י"ב, עמד אחוז הזכאיות לבגרות על 71.3%, אך רק ל-57.4% הייתה בגרות העומדת בתנאי סף אוניברסיטאים. בקרב הצעירים הערבים (הבנים) המצב גרוע הרבה יותר והזכאות מקרב מסיימי י"ב עמדה בשנה זו על 51.4% ו-38.5% בהתאמה. כאמור, מספרים אלו מתייחסים לאחוזים מתוך הלומדים בי"ב, אך בהתחשב בנתוני הנשירה אשר הוצגו לעיל, אחוזי הזכאות לבגרות ולבגרות איכותית מתוך השנתון הינם נמוכים באופן משמעותי. כלומר, חלקים נרחבים מהשנתון בחברה הערבית אינם זכאים לתעודת בגרות כלל ולתעודה איכותית בפרט, בעוד תעודות אלו מהוות כרטיס כניסה בסיסי להשתלבות איכותית בלימודי המשך ובתעסוקה.[15]

רכישת מיומנויות למידה וחיים: ניתוח סקר המיומנויות PIAAC בקרב בני 16-18 ערבים ויהודים מעלה כי ממוצע הציונים של בני נוער ערבים נמוך משמעותית משל מקביליהם היהודים. החסמים העיקריים שנמצא כי הם מעכבים את הטמעת כישורי המאה ה-21 במערכת החינוך היו רמה בלתי מספקת של צוותי ההוראה, הכשרות מורים שאינן מקדמות שיטות לימוד חדשות, מערכת חינוך ריכוזית, מבנה ארגוני מסורבל ושינויים פוליטיים תכופים. בנוסף, נמצא כי התמקדות יתר של הצוות הפדגוגי ושל התלמידים בהצלחה במבחנים סטנדרטיים כגון מיצ"ב, בגרויות ומבחנים בינלאומיים, משמרת מגמות למידה קיימות ומונעת קידום תהליכים של למידה עמוקה וביקורתית. בסקר נמצא גם כי תוכניות שאמורות לספק לתלמידים מיומנויות נוספות אינן מוטעמות כראוי במערכת החינוך הערבי. למשל, קיימים כשלים רבים בהטמעת תוכנית "כישורי חיים" שמטרתה לשפר את הכישורים החברתיים של תלמידים במטרה להכין אותם לחיים מחוץ לבית הספר במאה ה-21. בבדיקת הסקר התברר ששעות המוקדשות לתוכנית זו בתוכנית הלימודים אינן מנוצלות למטרתן המקורית; פעמים רבות המורים בשיעורים אלו אינם מחנכי הכיתה אלא מורים מחליפים, מה שפוגע ברצף הדיון ובקשר בין התלמידים למחנך או למחנכת;

14 שם.
15 שם. ראו גם: נשארים מאחור: רק ל-42% מהבנים הערבים יש בגרות, שחר אילן, כלכליסט, 23.04.22.

ובמקרים רבים המחנכים אינם זוכים להכשרה ולליווי המתאימים, ולהם עצמם חסרים הכישורים שמצופה מהם להקנות לתלמידיהם.[16]

חינוך בלתי פורמלי: קיימים פערים משמעותיים בשירותי החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית לעומת החברה היהודית, אשר אינם נסגרים כבר שנים רבות. פערים אלה מתבטאים במספר פעילויות מועט, איכות ירודה של פעילויות קיימות ובמחסור ניכר בתשתיות ארגוניות, אנושיות, פדגוגיות ופיזיות ביישובים הערביים. כך למשל, קיים חוסר במחלקות נוער, תרבות וספורט ברשויות המקומיות הערביות; בתנועות נוער, מדריכים ומומחי חינוך בלתי פורמלי; חוסר בחומרי הדרכה ופדגוגיה מותאמת בשפה הערבית; מחסור במגרשי ספורט, מרכזים קהילתיים ומבנים ייעודיים לפעילות נוער וכן הלאה. הסיבות לפערים אלו כוללות את חוסר היכולת של הרשויות המקומיות הערביות להקצות משאבים למטרה זו ושל שנות האפליה התקציבית במימון ממשלתי לפרויקטים ולפיתוח תשתיות אלו.[17]

החלטת הממשלה 922 משנת 2016 (תוכנית חומש לפיתוח כלכלי של יישובי החברה הערבית) מהווה נקודת מפנה בהתייחסות הממשלה לחינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית, שכן בפעם הראשונה היה בה דגש מיוחד על תחום זה ונקבע שהממשלה תקדם תוכנית מערכתית לחינוך הבלתי פורמלי ביישובים הערביים בישראל באמצעות תיקון הדרגתי של מנגנוני ההקצאה ופתיחת מסלולים חדשים ותוכניות ייעודיות. נקבע שהממשלה תקפיד על שיעור הקצאה דומה לכלל אוכלוסיות המדינה מתקציבי החינוך הבלתי פורמלי במשרד החינוך והוקצה לחינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית סכום של 650 מיליון ש"ח (לחמש שנים). אך למרות השקעה זו, נתוני ההשתתפות של ילדים ובני נוער מהחברה הערבית בחינוך הבלתי פורמלי עלו באיטיות גם לאחר יישום ההחלטה. מצב זה מיוחס לחסמים רבים הכוללים מיעוט משאבים פיננסיים וניהוליים בקרב הרשויות המקומיות הערביות; חוסר פיקוח מספיק על אופן מימוש התקציב; חוסר משמעותי בתשתיות הפיזיות הדרושות לפעילויות החינוך הבלתי פורמלי; מחסור בהון האנושי בתחומי חינוך וחברה וחסמים חברתיים-תרבותיים.[18] כתוצאה מחוסרים אלו, בני נוער וצעירים ערבים סובלים ממיעוט הזדמנויות לפעילויות העשרה ופנאי, דבר הגורם לחוסר מעש, שוטטות ואף התנהגויות סיכון.

התנהגויות סיכון

שימוש בחומרים ממכרים: במסגרת המחקר הבינלאומי על רווחתם ובריאותם של בני נוער (HBSC) שנערך בישראל על ידי אוניברסיטת בר אילן,[19] נמצא שהשימוש בחומרים ממכרים בקרב תלמידים ערבים בכיתות י"א-י"ב הינו גבוה יחסית למקביליהם היהודים, בעיקר בקרב הבנים. לדוגמה, 18.8% מהתלמידים הערבים (הבנים) בכיתות י'-י"ב דיווחו כי השתמשו בקנאביס ומריחואנה "אי פעם", לעומת 16.7% מהתלמידים היהודים. בקרב התלמידות הערביות הנתון המקביל עמד על 4.9% לעומת 7.3% בקרב התלמידות היהודיות. בדיווח לגבי שימוש בסמים הקשים יותר (סמי פיצוציות, קוקאין, קראק, אופיום, הרואין, קוק פרסי, אקסטזי ו-L.S.D)

16 "חינוך והשכלה בחברה הערבית: פערים וניצנים של שינוי". נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר ובן פרג'ון, פברואר, 2021.

17 שם.

18 שם. וכן: "החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית". נסרין חדאד חאג' יחיא ואריק רודינצקי, מאי, 2018.

19 נוער בישראל: דפוסי שימוש בחומרים ממכרים ומעורבות באלימות ובאלימות ברשת סיכום ממצאי הרחבת מחקר ה-HBSC ישראל לשנת 2019 בתחומי המשרד לביטחון פנים". יוסי הראל-פיש, נועה שטיינמץ, ריקי טסלר, רותם מאור, מירן בוניאל-נסים וסופי וולש, 2019.

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

התוצאות הן אף חמורות יותר. אחוז התלמידים הערבים (בנים) אשר התנסו בסוגים אלה "לפחות פעם אחת" עמד בשנת 2019 על 16%-17.5%, לעומת 5% בלבד בקרב התלמידים (הבנים) היהודים. גם בקרב תלמידות ערביות מדווח על אחוזים גבוהים יותר - בין 2.4% ל-3.8%, לעומת בין 0.8% ל-1.2% בקרב תלמידות יהודיות. בנושא צריכת אלכוהול הנוער הערבי מראה דווקא אחוזים נמוכים יותר ממקבילו היהודי, כך שאחוז התלמידים הערבים בכיתות י"א-י"ב אשר "השתכרו אי פעם" הינו נמוך בהשוואה לתלמידים היהודים (18.3% ו-36.8% בהתאמה) ובקרב התלמידות הערביות אף נמוך מאד בהשוואה לתלמידות היהודיות (4.4% לעומת 25.5% בהתאמה).[20] נתונים אלו עשויים להיות מוסברים בשל הקונוטציה השלילית שיש לאלכוהול בחברה הערבית, ובחברה המוסלמית המסורתית בפרט, הנובעת מהמניעה הדתית לצריכת אלכוהול באסלאם.

אלימות: תופעת האלימות והפשיעה בחברה הערבית הולכת וגוברת בשנים האחרונות וניתן לראות עלייה מדאיגה מאוד בשיעוריה, כאשר בני נוער וצעירים הם גם מחוללים העיקריים של האלימות וגם קורבנותיה העיקריים. דוח מחקר של עמותת 'בלדנא' מראה כי בשנת 2021 הגיעה כמות מקרי הרצח בחברה הערבית ל-112, יותר מפי שניים יחסית לשנת 2016 (בה התבצעו 53 מקרי רצח). לעומת זאת, כמות מקרי הרצח בחברה היהודית באותן השנים ירדה ל- 44 והתייצבה במספר זה, זאת למרות שהאוכלוסייה היהודית גדולה פי ארבע מהאוכלוסייה הערבית בישראל. לערבים בישראל אחוזי אלימות ופשיעה גבוהים משמעותית גם בהשוואה לפלסטינים בגדה המערבית ובעזה, עם 7 מקרי רצח לכל 100 אלף איש לעומת 0.5 מקרים לכל 100 אלף איש, בהתאמה.[21]

על פי סקירה של מרכז המחקר והמידע של הכנסת בין השנים 2017-2020 מספר הנפגעים והנרצחים הערבים בישראל כתוצאה מירי לכל 1,000 איש היה גדול פי 30 מהנתון המקביל בקרב יהודים. בשנת 2020 לבדה הגיע מספר זה ל-2,983 נפגעים ערבים, לעומת 397 נפגעי ירי יהודים, נתון המהווה עלייה של 72% יחסית לשנת 2017. למרות שרוב הנפגעים מעבירות נשק (בחברה הערבית והיהודית) בין השנים 2017-2020 היו בגילאי 25 ומעלה, ניתן לראות כי חלק לא מבוטל מהנפגעים היו צעירים בגילאי 18-24 וקטינים מתחת לגיל 18 (תרשים 3).[22]

20 חברת נאס-ناس, "תפיסות של צעירים ובני נוער מהחברה הבדואית בנגב לגבי תופעות של אלימות ופשיעה". ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא, נגם גנטוס, וארן זינר, נובמבר, 2021.

21 "אלימות ופשיעה בקרב צעירים בפנים הפלסטיני: גורמים והקשרים". ויאם בלעום, ח'אלד א-סייד, דר' חנין מג'אדלה, שהרזאד עודה, ח'ליל גרה, דר' מרוואן דרוויש ונידאא נסאר. פורסם: מרץ, 2022. الدراسة الميدانيّة لجمعية 'بلدنا' للشباب العرب, "العنف والجريمة لدى الشباب في الداخل الفلسطيني: عوامل وسياقات". وئام بلعوم، خالد السيّد، د.حنين مجادلة، شهرزاد عودة، خليل غزّة، د. مروان درويش ونداء نصّار. نشر: مارس، 2022.

22 "עבירות נשק - נתונים והתמודדות הרשויות", ד"ר נורית יכימוביץ-כהן, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אוגוסט, 2021.

המיזם למיגור העישון
بلا تدخين SMOKE FREE ISRAEL

תרשים 3: קורבנות (פצועים והרוגים) שנרשמו בתיקי חקירת עבירות נשק בפילוח לפי קבוצות גיל באוכלוסייה הערבית והיהודית, 2017-2020

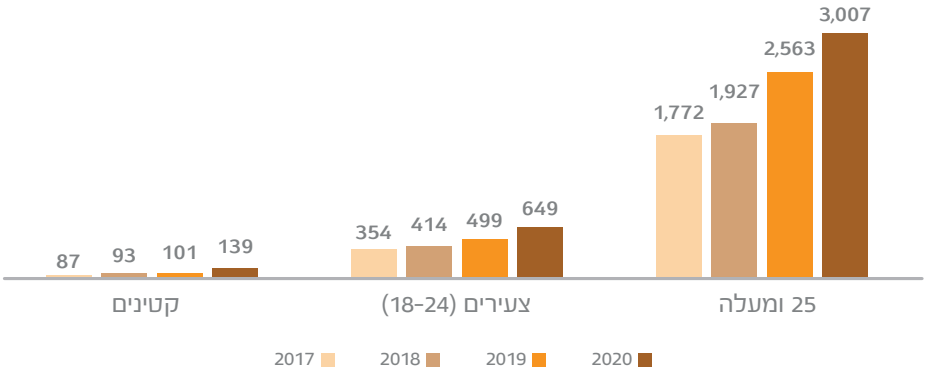

מתוך דוח "עבירות נשק - נתונים והתמודדות הרשויות", של מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

מבחינת תופעת האלימות בבתי הספר, נמצא כי בעוד בבתי ספר בחברה היהודית האלימות יורדת ככל שגילאי התלמידים עולים, האלימות בחברה הערבית נמצאת במגמה הפוכה ורמת האלימות בבתי הספר הערבים עולה באופן ניכר עם הגיל (תופעה של השנים האחרונות, שכן עד שנת 2015 רמת האלימות ירדה עם הגיל גם בבתי הספר הערבים). בשנת 2017, 44% מהקטינים המורשעים בדין היו ערבים, כאשר חלקם באוכלוסייה עומד על כ-27%. היקפי נשיאת הנשק בקרב תלמידים מהווים אינדיקציה נוספת לאלימות בבתי הספר. בסקר HBSC משנת 2019, נבדק אחוז התלמידים בכיתות י"א-י"ב אשר נשאו עמם נשק (כגון: סכין, אולר, אלה או אקדח) בתוך שטח בית הספר ב-30 הימים האחרונים. נמצא כי בקרב הבנים הערבים 23.8% ענו בחיוב לעומת 8.3% בקרב הבנים היהודים, ובקרב הבנות הערביות ענו בחיוב לשאלה 6.3% לעומת 2.4% בקרב הבנות היהודיות - הבדלים של כמעט פי שלוש.[23]

בריאות: למרות השיפור במצב הבריאות של האוכלוסייה הערבית בשנים האחרונות, יחד עם השיפור המתרחש באוכלוסייה היהודית, עדיין ניתן לראות פערים משמעותיים במדדים כגון תמותת תינוקות ותוחלת חיים.[24] כפי שניתן לראות בתרשים 4, הפער בתוחלת החיים בולט בעיקר בקרב גברים ערבים, אשר תוחלת חייהם היא הנמוכה ביותר מבין כלל קבוצות הלאום והמגדר, נמוכה יותר מאשר זו של גברים יהודים, נשים ערביות ונשים יהודיות.[25]

23 תוכנית יתד בחברה הערבית: מיפוי והמלצות לפיתוח והתאמת מענים עבור צעירים וצעירות ערבים בסיכון

24 מרכז טאוב, מתוך "דוח מצב המדינה 2017". דב צ'רניחובסקי, פרופ' בשארה בשאראת, ליאורה בוורס, אביב בריל וחן שרוני. ירושלים, דצמבר, 2017.

25 "שנתון בריאות האוכלוסייה הערבית בישראל מס' 1". ד"ר אביעד טור-סיני, פרופ' בשארה בשאראת, ד"ר מוחמד עדוי, ד"ר אחמד כבהא, יוני, 2020.

תרשים 4: תוחלת חיים בלידה, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר. מתוך "שנתון בריאות האוכלוסייה הערבית בישראל מס' 1"

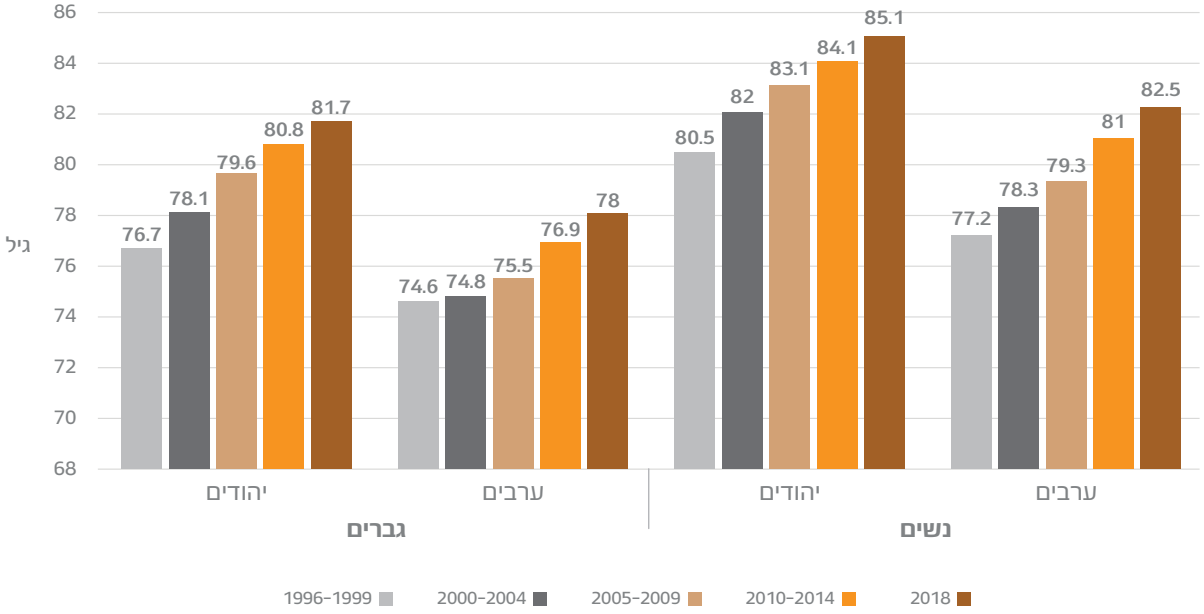

מתוך "שנתון בריאות האוכלוסייה הערבית בישראל מס' 1", 2020.

גורמי הסיכון שניתן לקשור לתוחלת החיים הנמוכה בקרב גברים ערבים הינם תאונות דרכים, תאונות עבודה ועישון. על פי "דוח מצב המדינה 2017" של מכון טאוב, מחלות כרוניות של מערכת הנשימה התחתונה הנגרמות מעישון יכולות להסביר את הפער הגדל לאורך זמן בתוחלת החיים.[26]

בריאות נפשית: סקר הצעירים הפלסטינים של אגודת הגליל מצביע על כך ש-31.2% מהצעירים בין גילאי 18-35 נמצאים בסיכון למצוקה נפשית (30.3% מהצעירים ו-32.1% מהצעירות). שיעור זה עולה עם העלייה בגיל, כך שבקרב קבוצת הגיל 18-24, 27.6% הם בסיכון למצוקה נפשית לעומת 38.4% מהצעירים בקבוצת הגיל 30-35. מבחינת מצב חברתי, לצעירים נשואים סיכון נמוך יותר לפתח מצוקה נפשית (28.1%) לעומת רווקים גרושים, אלמנים או פרודים (72.7%). זאת ועוד, הסיכון למצוקה נפשית יורד עם העלייה ברמת ההכנסה המשפחתית, כך ש-37.1% מהצעירים ממשפחות עם הכנסה מתחת לממוצע נמצאים בסיכון למצוקה נפשית, לעומת 25.8% מהצעירים ממשפחות עם הכנסה גבוהה מהממוצע.[27]

26 "דוח מצב המדינה 2017". דב צ'רניחובסקי, פרופ' בשארה בשארת, ליאורה בוורס, אביב בריל וחן שרוני, מרכז טאוב ירושלים, דצמבר, 2017.

27 סקר הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל, 2020.

2. עישון בחברה הערבית ובקרב בני נוער וצעירים ערבים

בתת פרק זה פירוט לגבי מחקרים קודמים שעסקו בשלושה היבטים של עישון בקרב החברה הערבית בישראל - ראשית, עישון בקרב מבוגרים, שנית עישון בקרב בוגרים צעירים, ושלישית עישון בקרב בני נוער.

עישון בקרב מבוגרים

מגמות - השוואה בין החברה הערבית ליהודית: על פי מחקרים שונים, קיימים פערים משמעותיים בעישון ובחשיפה לעישון בין יהודים לערבים בישראל. מדוח שר הבריאות האחרון שפורסם בשנת 2021, עולה כי שיעור המעשנים בשנת 2020 בקרב גברים ערבים היה כמעט כפול משיעורו בקרב גברים יהודים - 38.2% ו-22.6%, בהתאמה.[28]

במחקר שנערך על ידי פרופ' ניהאיה דאוד בשנת 2012-2013 בקרב גברים ערבים בין הגילאים 18-64, נמצא כי כמחצית מהמשיבים במחקר (51.8%) דיווחו כי אחד מהוריהם או שניהם מעשנים. מתוך מדגם זה, בו היה רוב של גברים עם השכלה תיכונית, העובדים במשרה מלאה ונשואים, כמחצית מהמשיבים דיווחו שהתחילו לעשן בגילאי 16-18, 21.2% התחילו לעשן בגיל 15 או פחות. 38.8% דיווחו שמעשנים 21 שנים או יותר ו-23.3% מעשנים בין 11-20 שנים. בנוסף, רוב המשתתפים דיווחו כי הם מעשנים סיגריות בלבד (70.8%) לעומת 20.9% שמעשנים סיגריות ונרגילה, ו-8.1% בלבד שמעשנים נרגילות בלבד.

במחקרה של פרופ' אורנה בראון אפל, אשר משווה שיעורי עישון של נרגילות בקרב מבוגרים ערבים, יהודים ועולי ברה"מ בגילאי 30 ומעלה,[29] נמצא כי עישון נרגילה נפוץ יותר משמעותית בקרב ערבים (20.3%) לעומת יהודים (4.8%) ועולי ברה"מ לשעבר (3.2%).

מעבר לממצאים לגבי שיעורי עישון הנרגילה הגבוהים באוכלוסייה הערבית, ניתן לראות כי שכיחות תופעת עישון הנרגילה גבוהה במיוחד בגילאי הבגרות הצעירה. כך למשל עולה מסקרי KAP של המלב"ם משנת 2017, כי שיעורי עישון נרגילה גבוהים במיוחד, הן בקרב גברים והן בקרב נשים בחברה הערבית הבוגרת, בקבוצת הגיל 21-35. גם על פי ממצאי סקר בריאות וסביבה שערכה אגודת הגליל בשנת 2015,[30] עולה כי עישון הנרגילה יורד עם המעבר מגילאי העשרים לגילאים בוגרים יותר, כאשר במקביל עולה שיעור עישון סיגריות. כך למשל, מהסקר עולה כי כמחצית (49.1%) ממי שעישנו נרגילה היו צעירים בגילאי 18-29, בעוד ששיעורם יורד לכשליש (34.3%) מקבוצת הגיל הבאה (30-44), וממשיך לרדת בגילאים מבוגרים יותר.

במקביל לאחוזי העישון הגבוהים שנצפו במחקרים אלו, מחקרה של פרופ' דאוד מראה כי קיימת גם מודעות להשלכות ונזקי העישון. הרוב המוחלט של משתתפי המחקר הפגין מודעות וידע גבוהים לגבי נזקיו של העישון ולגבי חשיבותה של האכיפה למניעת העישון. מעל 65% הסכימו שעישון יכול להזיק לתִפקוד, כ-90% הסכימו שעישון יכול לפגוע באיברים חיוניים בגוף, מעל 90% הסכימו כי עישון יכול

28 "דוח שר הבריאות על עישון בישראל 2020", נובמבר, 2021.

29 Waterpipe tobacco Smoking in Three Israeli Adult Populations. Orna Baron-Epel, Waleed Shalata and Melbourne F. Hovell, Israel Medical Association Journal (IMAJ) in May, 2015.

30 סקר בריאות וסביבה - 2015, אגודת הגליל. אחמד שייח' מוחמד, סאוסן רזק מרג'יה, דר' מוחמד ח'טיב, נובמבר, 2016.

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

לגרום למחלות קשות, ו-69.6% מתוך המעשנים בבית ו-86.3% מתוך המעשנים מחוץ לבית הסכימו שחשוב לאכוף את החוק למניעת עישון. מעל 75% הסכימו שעישון הוא בגדר נורמה בחברה הערבית ועם זאת, רוב המשתתפים דיווחו כי משפחותיהם הביעו עמדות שליליות כלפי העובדה שהם מעשנים: 83% דיווחו שהמשפחה מעודדת להפסיק לעשן, 76.3% דיווחו שלמשפחה שלהם מפריע שהם מעשנים, ו-76.3% דיווחו שהמשפחה אינה מביעה הסכמה לעישון.

חשיפה לעישון כפוי: במחקרה של פרופ' דאוד נמצא כי 67.5% מהגברים המעשנים במחקר עישנו בתוך הבית,[31] ובהתאם גם בדוח שר הבריאות האחרון המוזכר לעיל עולה כי בקרב הלא-מעשנים שיעורי החשיפה לעישון כפוי בחברה הערבית גבוה יותר ממקבילו בחברה היהודית, 47.5% ו-30.2% בהתאמה. פער זה נמצא גם בבחינה מגדרית: כך, שיעור החשיפה לעישון כפוי בקרב גברים לא מעשנים ערבים גבוה פי 1.6 מהשיעור בקרב גברים יהודים, ופי 1.5 בנשים ערביות בהשוואה ליהודיות. עוד עולה כי החשיפה בקרב גברים בשתי החברות גבוהה מזו בקרב נשים (53.6% לעומת 40.6% בחברה הערבית, ו-33.8% לעומת 27.6% ביהודית). המקום המועד ביותר לחשיפה לעישון כפוי בקרב גברים ערבים ויהודים כאחד הינו מקום העבודה (53.3% ו-48.7%, בהתאמה). בקרב נשים, לעומת זאת, המקום המועד ביותר לחשיפה היה הבית. אף על פי שהממצא נכון הן בקרב ערביות והן בקרב יהודיות, הפער בין החברות גדול מאוד, עם שיעור של 75.4% בקרב ערביות ו-39.9% בקרב יהודיות.

הבדלים מגדריים: מסקר בריאות וסביבה שערכה אגודת הגליל בשנת 2015 נמצאו פערים מגדריים משמעותיים בין נשים וגברים מעשנים בחברה הערבית. נמצא כי 9.4% מהנשים בגילאי 18 ומעלה מעשנות, מתוכן 6.3% מעשנות נרגילה בלבד, 2.6% מעשנות סיגריות בלבד, ו-0.5% מעשנות סיגריות ונרגילה. לעומתן, 38.2% מהגברים בגילאי 18 ומעלה מעשנים, כשמתוכם 33.9% מעשנים סיגריות בלבד, 15.1% מעשנים נרגילה בלבד ו-4.3% מעשנים סיגריות ונרגילה. הבדלים אלה מצביעים על כך שנרגילה פופולרית יותר בקרב נשים בגילאים אלו, וסיגריות פופולריות יותר בקרב גברים. מעבר לכך, 47.1% מכלל הגברים המעשנים באותם גילאים מעשנים בין 10-20 סיגריות על בסיס יומי, וכ-34.3% מעשנים יותר מ-20 סיגריות על בסיס יומי. 52.4% מכלל מעשני הנרגילה הגברים מעשנים עד 7 ראשי נרגילה מדי שבוע, 38.4% מגיעים עד 8-14 ראשי נרגילה ו-9.1% מעשנים יותר מ-15 ראשי נרגילה מדי שבוע.[32]

עישון בקרב בוגרים צעירים בגילאי 18-35

עישון נרגילה: מסקר הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל שנערך על ידי אגודת הגליל בשנת 2020 וכלל צעירים בין הגילאים 18-35, עולה כי שיעור המעשנים בקרב הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל הוא 22.3%. כפי שניתן לראות מתרשים 5, עישון נרגילה הינה התופעה הנפוצה יותר בקרב צעירים וצעירות בהשוואה לעישון סיגריות, ועומדת על 26.5% בקרב כלל הצעירים הערבים (43.1% מהגברים ו-8.5% מהנשים). הפופולריות של הנרגילה מודגשת במיוחד בקרב צעירות, כאשר 8.5% מעשנות נרגילה לעומת 2.8% שמעשנות סיגריות. עוד נמצא במחקר שצעירות באזור

31 "עישון בתוך הבית במשפחות הערביות, והשלכות למדיניות". פרופ' ניהאיה דאוד, המחלקה לבריאות הציבור, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, יוני, 2016.

32 סקר בריאות וסביבה - 2015, אגודת הגליל.

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

חיפה מעשנות נרגילה יותר מצעירות בשאר אזורי הארץ בשיעור העומד על 20.3%. שיעור זה עולה בקרב קבוצת הגיל 25-29 ומגיע ל-31%. צעירות באזור דרום מדווחות ברמה הנמוכה ביותר על עישון נרגילה, בשיעור העומד על 2.1%.[33]

עישון סיגריות: לפי אותו הדוח, קיימים הבדלים בשיעורי העישון בחברה הערבית בין חלקי הארץ השונים, כששיעורי עישון סיגריות הגבוהים ביותר בקרב גברים נמצא בחיפה ובמרכז (50.5% ו-49.5%, בהתאמה) לעומת אזור הצפון (39.9%) ואזור הדרום (30.1%). עוד נמצא כי ישנם הבדלים משמעותיים בנוגע לעישון סיגריות בין המגדרים, כך ששיעור עישון סיגריות בקרב צעירות הוא 2.8% לעומת 41.4% בקרב צעירים (תרשים 5). בפילוח כלל הנתונים, שיעור העישון הגבוה ביותר נמצא בקרב גברים צעירים בגילאי 25-29 באזור חיפה (70%), ואילו שיעור העישון הנמוך ביותר נמצא בקרב גברים בגיל 18-24 באזור הדרום (19.6%). עבור נשים ערביות צעירות, בבחינת ההבדלים בין אזורים נמצא כי שיעור עישון הסיגריות הגבוה ביותר היה באזור חיפה ועומד על 6.8% לעומת 1.4% בלבד באזור הדרום.[34]

תרשים 5: התפלגות אוכלוסיית הצעירים (גיל 18-35) לפי עישון סיגריות ונרגילה ומגדר

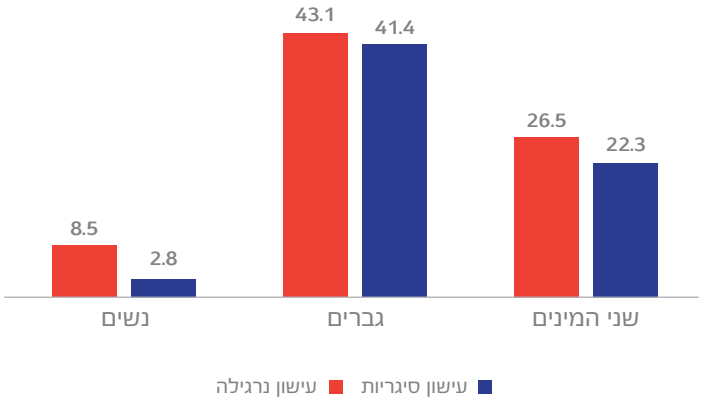

*מתוך סקר הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל, 2020 שנערך על ידי אגודת הגליל

מגמות עישון סיגריות ונרגילה בקרב בוגרים צעירים: בחינת מגמות העישון בקרב צעירים ערבים בני 18-35 לפי נתונים מהעשור האחרון[35] (תרשים 6) מעלה כי בעוד ששיעורי עישון הסיגריות נותרו קבועים הן בקרב גברים והן בקרב נשים, שיעורי עישון הנרגילה עלו בשנים אלו בקרב גברים, ונותרו קבועים וגבוהים יותר מעישון סיגריות, בקרב נשים. בנוסף, בתרשים 7 ניתן לראות שתופעת עישון הנרגילה בחברה הערבית הינה כאמור תופעה 'של צעירים' שנפוצה יותר עד גיל 35, ושיעוריה נמוכים יותר בגילאים מבוגרים.

33 שם.
34 סקר הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל, 2020.
35 סקר ידע, עמדות והתנהגות בריאותית בישראל 2013. משרד הבריאות, המרכז הלאומי לבקרת מחלות בשיתוף עם המחלקה לחינוך וקידום הבריאות. סקר ידע, עמדות והתנהגות בריאותית בישראל 2017. משרד הבריאות, המרכז הלאומי לבקרת מחלות בשיתוף עם המחלקה לחינוך וקידום הבריאות. סקר הצעירים בחברה הפלסטינית בישראל, 2020.

תרשים 6: מגמות בשיעורי עישון נרגילות וסיגריות בקרב צעירים וצעירות בחברה הערבית, גילאי 18-35, בשנים 2013-2020[36]

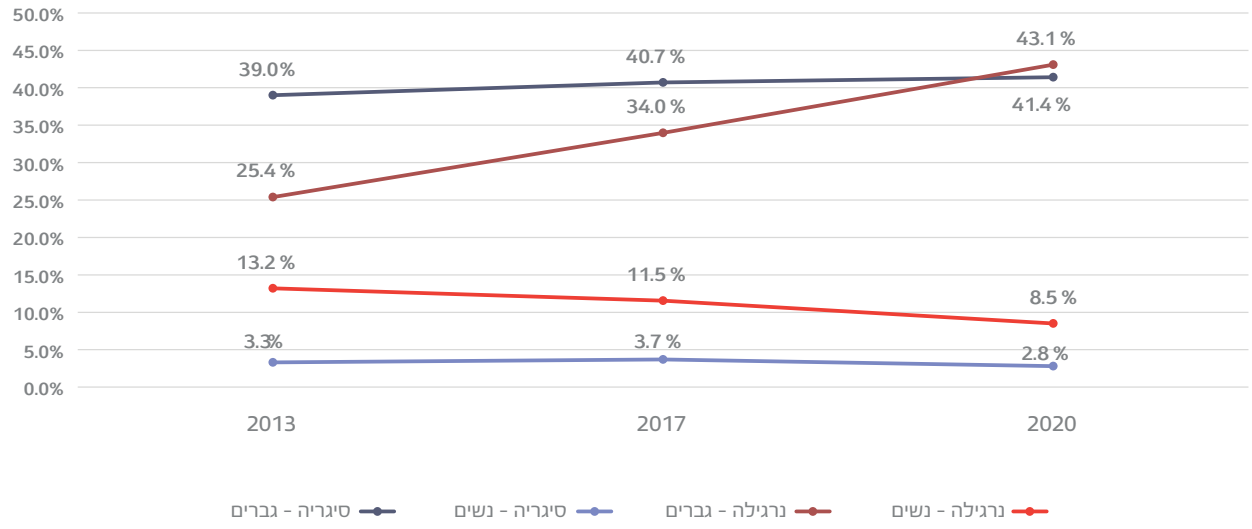

* בדוחות משרד הבריאות מופיעים ניסוחים שונים מעט: בדוח משרד הבריאות של שנת 2013 מופיעים 'נתוני עישון סיגריות' כ'עישון בהווה'. לעומת זאת, בדוח משנת 2017, מופיעים הנתונים המקבילים תחת ההגדרה 'עישון בהווה'. לפיכך הוסק שגם בדוח של 2017 מדובר בנתוני עישון סיגריות (ולא בנתוני כלל מוצרי העישון).

תרשים 7: שיעורי עישון נרגילה בהווה בחברה הערבית, לפי מגדר וקבוצות גיל (שיעורים משוקללים, %)

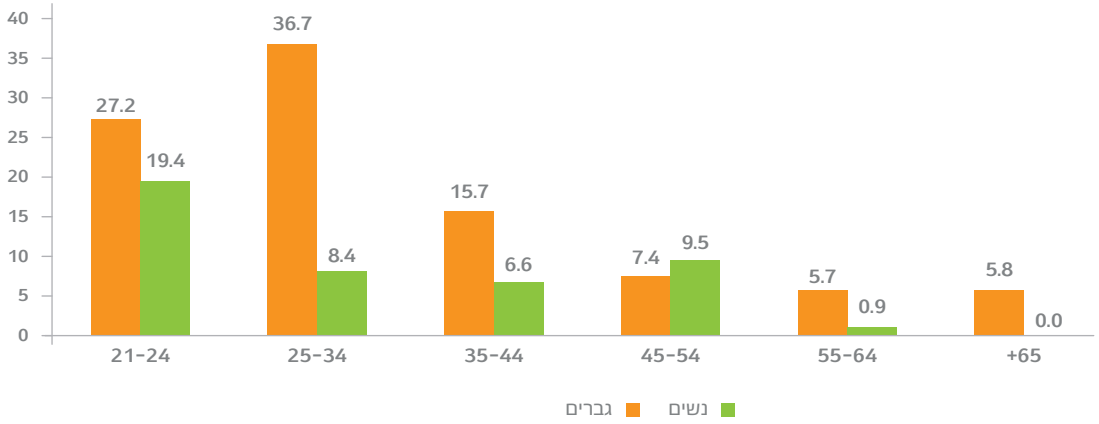

* מתוך: ידע, עמדות והתנהגות בריאותית בישראל 2017

36 עיבוד נתונים מתוך המקורות בהערה שלעיל.

עישון בקרב בני נוער ערבים

כאמור לעיל, המחקר הנוכחי התמקד ראשית כל במגמות העישון בקרב בני נוער ערבים, ולכן ניתן משקל רב לתחום זה גם ברמה התיאורטית.

סקר HBSC האחרון משנת 2019 מראה כי למרות מגמת ירידה כללית בשיעורי עישון סיגריות, טבק ונרגילה בקרב אוכלוסיית תלמידי בית הספר בשנים האחרונות (בקרב יהודים וערבים יחד), מצב העישון בקרב בני נוער ערבים, ובמיוחד בנים, עודנו מדאיג ושיעורו גבוה יחסית לחברה היהודית. הסקר לא בחן את שיעורי העישון של סיגריה אלקטרונית (על כך מפורט בנפרד בהמשך), כך שההשוואה בחלק זה מתייחסת לסיגריות, טבק ונרגילות בלבד. על פי ממצאי הסקר, ישנה ירידה עקבית בהתנסות בעישון סיגריות, טבק ונרגילה (אי פעם) בקרב תלמידים בכיתות ו', ח' ו-י', מ-34% מהתלמידים בשנת 1998 ל-11% בשנת 2019 בכלל המדגם.

ואולם, התמונה בקרב התלמידים הערבים שונה, וכפי שמפורט להלן, מגמת העישון בכיתות אלה בקרב תלמידים ותלמידות ערבים נעה בין ירידה איטית הרבה יותר מהירידה שנמצאה בכלל המדגם (ערבים ויהודים) לבין שיעורי עישון יציבים שאינם יורדים עם השנים.[37] כפי שניתן לראות מתרשים 8, נרגילות מהוות את מוצר העישון המוביל בקרב הנוער הערבי, הן בקרב בנים והן בקרב בנות, ובקרב הבנים ניתן אף לראות עליה בשימוש בנרגילה בשנים האחרונות. ממצא זה עולה בקנה אחד עם בתי הקפה נרגילה שהפכו לתופעה משמעותית בישובים הערבים בשנים האחרונות, והוא כנראה מושפע גם מהפער במיסוי בין טבק לנרגילה שנוצר משנת 2013 והפך את הנרגילה למוצר העישון הזול יותר. להלן יפורטו ראשית הממצאים הנוגעים לעישון סיגריות, ולאחר מכן הנתונים המתייחסים לעישון נרגילות שהם קשים אף יותר.

תרשים 8: מגמות בשיעורי עישון נרגילות וסיגריות לפחות פעם בשבוע, בקרב בני נוער בחברה הערבית, (כיתות ו', ח', ו-י'), בשנים 2002-2019

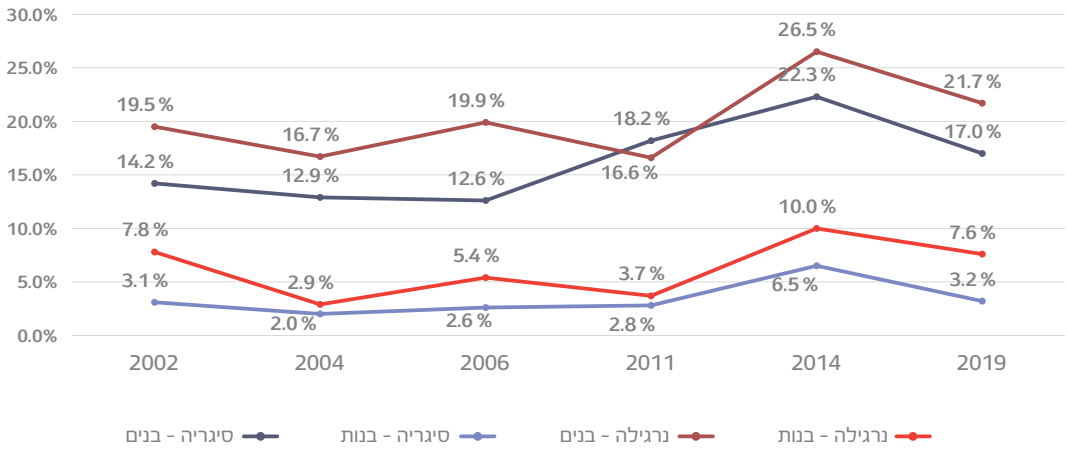

עיבוד נתונים מתוך נתוני סקר HBSC, כפי שהופיעו בדוח שר הבריאות על העישון בישראל 2020.

37 סקר HBSC לשנת 2019: "נוער בישראל: דפוסי שימוש בחומרים ממכרים ומעורבות באלימות ובאלימות ברשת סיכום ממצאי הרחבת מחקר ה-HBSC ישראל לשנת 2019 בתחומי המשרד לביטחון פנים". יוסי הראל-פיש, נועה שטיינמץ, ריקי טסלר, רותם מאור, מירן בוניאל-נסים וסופי וולש, 2019.

למרות שדוח זה מתמקד במאפיינים הייחודיים של מגמות עישון בקרב נוער וצעירים מהחברה הערבית, חשוב גם, לשם ההקשר הרחב יותר, לבחון את מגמות העישון אל מול החברה היהודית בישראל. להלן מספר מדדים בהקשר זה.

עישון סיגריות: לפי נתוני סקר HBSC, שיעור ההתנסות בעישון סיגריות בקרב בני נוער ערבים בכיתות ו', ח', י', י"א ו-י"ב, עומד על 18.3% לעומת 13.6% בקרב התלמידים היהודים (תרשים 9). בתרשים ניתן לראות עליה בשיעורי ההתנסות בעישון במקביל לעלייה בגיל, כאשר בקרב ערבים עליה זו תלולה פחות מאשר בקרב יהודים (מכ-15% לכ-23%, ומכ-3% לכ-22% בהתאמה). למעשה, הסיבה לעליה המתונה יותר אינה מהווה חדשות טובות, אלא נובעת מהעובדה ששיעורי העישון גבוהים בקרב ערבים כבר מגילאים צעירים, בעוד שבקרב יהודים שיעורי העישון עולים רק בגילאים מבוגרים יותר, כך שבכיתות י"א ו-י"ב שתי החברות מגיעות לשיעורי עישון דומים.

נתון נוסף שעולה מהתרשים הוא כי שכיחות הדיווח על עישון סיגריות גבוהה יותר בקרב בנים (כ-20%) לעומת בנות (כ-10%), בכל הגילאים, בשתי החברות ולאורך כל השנים בהן נערך הסקר. כאמור לעיל, למרות מגמה כללית של ירידה בהתנסות בעישון בין השנים 1998 ל-2019 בקרב כיתות ו', ח' ו-י', ניתן לראות מתרשים 9 כי מגמה זו איטית מאוד בקרב בני נוער ערבים, ובמיוחד בקרב בנים (כך שלעומת בנים יהודים בקרבם נמצאה ירידה מ-39.4% בשנת 1998 ל-11.4%, הירידה בקרב בנים ערבים היתה מ-32.5% בשנת 1998 ל-24% בלבד בשנת 2019).[38]

תרשים 9: אחוז התלמידים שהתנסו אי פעם בעישון סיגריות, לפי אוכלוסייה, מגדר ושנת סקר (כיתות ו', ח' ו-י' בלבד). מתוך סקר HBSC לשנת 2019.

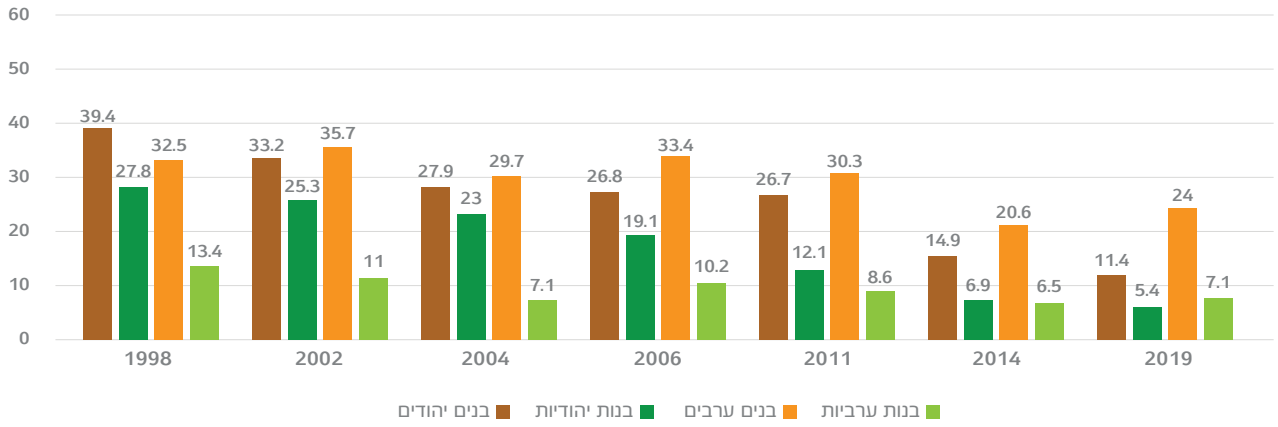

כפי שניתן לראות מתרשים 10, גם במדדים אחרים של עישון סיגריות ניתן לראות שיעורים גבוהים יותר בקרב בני נוער ערבים. על עישון סיגריות 'לפחות פעם בשבוע', למשל, מדווחים כ-11% מהתלמידים הערבים (בנים ובנות), לעומת כ-6% מכלל התלמידים היהודים. הפער במדד זה גדול במיוחד בקרב הבנים משתי האוכלוסיות - כ-19% מהתלמידים הערבים לעומת 9% מהתלמידים היהודים. בתרשים ניתן גם

38 שם.

לראות כי בהשוואה לשנים קודמות נצפתה ירידה בשיעור כלל התלמידים המעשנים סיגריות 'לפחות פעם בשבוע' מכ-11% בשנת 1998 ל-6% בשנת 2019, בעוד בקרב בנים ערבים שיעור זה נותר יציב על כ-17%.[39]

תרשים 10: אחוז התלמידים שמעשנים סיגריות לפחות פעם אחת בשבוע, לפי אוכלוסייה, מגדר ושנת סקר (כיתות ו', ח' ו-י' בלבד). מתוך סקר HBSC לשנת 2019.

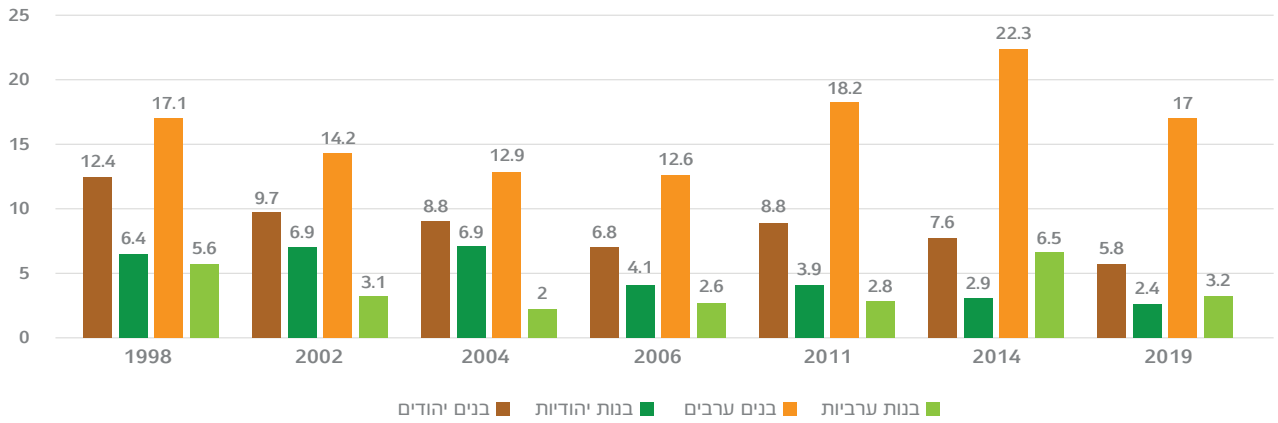

עישון נרגילה: שיעורי עישון הנרגילה מציירים תמונה קשה אף יותר בכל הנוגע לבני נוער ערבים - הן מבחינת שיעור העישון והן מבחינה גילאית. ממצאי סקר ה-HBSC מראים כי מכלל התלמידים במדגם (כיתות ו', ח', י', י"א ו-י"ב) כ-25% התנסו אי פעם בעישון נרגילה (32% בקרב הבנים וכ-17% בקרב הבנות). בפילוח לפי אוכלוסייה עולה כי בקרב התלמידים הערבים שיעור ההתנסות בנרגילה הינו גבוה יותר ועומד על כ-35% לעומת 20% בקרב תלמידים יהודים. הפער הגדול ביותר בין שתי האוכלוסיות הינו בכיתה ו' ובכיתה י' ופער זה תואם את הפער שתואר לעיל בהקשר של עישון סיגריות, אולם בעישון נרגילה הפער גדול אף יותר. גם בכיתות י"א-י"ב קיים פער, אף שהוא קטן יותר.

כפי שניתן לראות בתרשים 11, בהתבוננות על המגמה לאורך זמן ניתן לראות שקיימת ירידה משמעותית ביותר בהתנסות בנרגילה בקרב בנים ובנות מהחברה היהודית - משנת 2002 (בה השיעור עומד על 48.1% בקרב בנים ו-31.8% בקרב בנות) ועד 2019 (14.4% בקרב בנים ו-6% בקרב בנות). לעומת זאת, בקרב בנים ערבים נצפתה ירידה קטנה (מ-45.6% בשנת 2002 ל-36.1% בשנת 2019), ושיעורי ההתנסות בקרבם נותרו גבוהים מאוד ודומים לאורך השנים. בקרב בנות ערביות נמצאו שיעורי עישון נרגילה נמוכים יותר משאר קבוצות הלאום והגיל, אולם במקביל ניתן לראות שהתנודות אינן גדולות בין השנים, וכי משנת 2011 נצפתה אף עלייה בשיעורי ההתנסות בנרגילה יחסית לשנת 2014 (מ-13.4% ל-20%), עליה שנשמרה גם בשנת 2019 (18.5%).[40]

39 שם.
40 שם.

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

תרשים 11: אחוז התלמידים שהתנסו אי פעם בעישון נרגילה, לפי אוכלוסייה, מגדר ושנת סקר (כיתות ו', ח' ו-י' בלבד). מתוך סקר HBSC לשנת 2019.

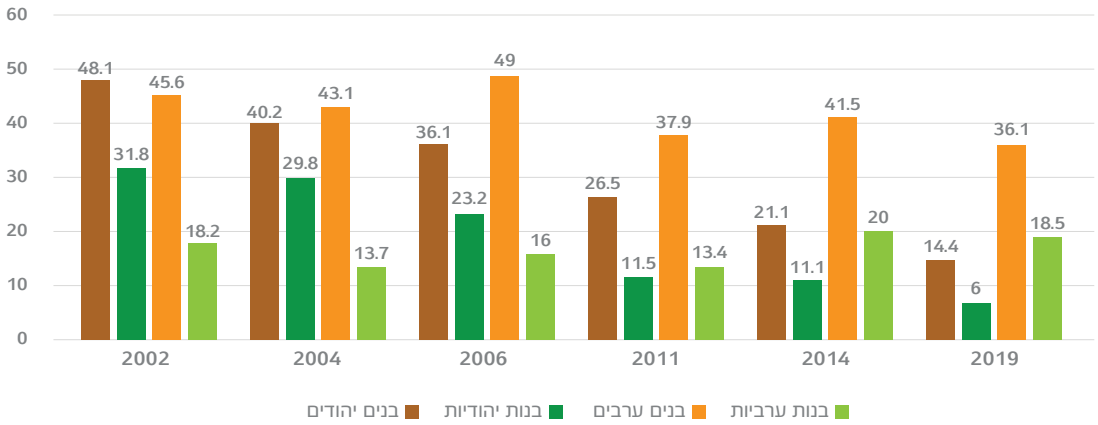

סיגריה אלקטרונית: דוח שר הבריאות על עישון בישראל 2019[41] בוחן את עישון הסיגריות האלקטרוניות בקרב בני נוער בישראל, על פי סקר שנערך על ידי לשכת הפרסום הממשלתית (לפ"מ) ומכון גאוקרטוגרפיה ב-2019 לבקשת משרד הבריאות ובמימונו.[42] הממצאים מראים כי יותר מרבע מכלל בני הנוער בישראל השתמשו בסיגריה אלקטרונית, ושעבור שישית מהם הסיגריה האלקטרונית הייתה התנסות העישון הראשונה, לעיתים כבר בגיל 12, כשהתפיסה שסיגריה אלקטרונית "פחות מזיקה" מהווה את המניע המרכזי לשימוש. בנוסף, על פי דוח זה חמישית מכלל בני הנוער מעשנים, ובחלוקה בין המינים בנים מעשנים משמעותית יותר מבנות. בקרב המעשנים נמצא כי כמחצית מעשנים סיגריות טבק מחפיסה ושיעור דומה מדווחים על שימוש בסיגריות אלקטרוניות.

עוד עולה מהדוח כי קיימים הבדלים במגמות העישון בקרב בני נוער ערבים ויהודים, כך שסיגריה אלקטרונית נפוצה פחות בקרב בני נוער ערבים מאשר יהודים, ועם זאת גם בקרב בני נוער ערבים ההיכרות עימה היא גבוהה (73% דיווחו שמכירים או שמעו על סיגריות אלקטרוניות לעומת 90% יהודים). כאשר נשאלו בני הנוער לגבי הנזק שגורמת הסיגריה האלקטרונית, כמחצית מבני הנוער סברו שהשימוש בסיגריות אלקטרוניות מזיק פחות למשתמש בהשוואה לסיגריות טבק, ונמצא כי שיעור זה גבוה יותר באופן משמעותי בקרב בני נוער המשתמשים בסיגריות אלקטרוניות בפועל. בהשוואה בין יהודים לערבים, 28% מבני הנוער הערבים חושבים שסיגריה אלקטרונית מזיקה פחות מסיגריית טבק (לעומת 56% מבני נוער היהודים), 33% חושבים שהיא מזיקה באותה מידה (לעומת 18% מבני הנוער היהודים) ו-17% חושבים שהיא מזיקה יותר (לעומת 5% מבני הנוער היהודים שחושבים כך).[43]

חשיפה לעישון כפוי בקרב נוער וילדים: לפי דוח שר הבריאות על עישון 2020, 37.2% מבני הנוער הערבים חשופים לעישון כפוי בתוך הבית, שיעור גבוה יחסית למקביליהם היהודים (27%). בבית הספר לעומת זאת שיעור החשיפה הינו 16% בקרב בני נוער

41 דוח שר הבריאות על עישון בישראל 2019, מאי, 2020.
42 סקר לשכת הפרסום הממשלתית (לפ"מ) ומכון גאוקרטוגרפיה, "שימוש תפיסות ועמדות בנושא סיגריות אלקטרוניות בקרב בני נוער". פורסם: מרץ 2019.
43 שאר המשיבים בחרו באפשרות "לא יודע/אין מספיק מידע".

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

ערבים לעומת 27% מבני הנוער היהודים (נתונים הנכונים לשנת 2016, לפני החקיקה האוסרת על עישון בבתי הספר).[44]

בקרב ילדים (על פי דיווח ההורים), לפי אותו הדוח עולה כי שיעור הילדים הערבים החשופים לעישון כפוי במידה רבה או רבה מאוד הינו 22.1%, שיעור גבוה מאוד לעומת ילדים יהודים (3.9%). פער זה נכון הן לבנים ערבים והן לבנות ערביות. ואכן, בדיקה של ריכוזי חומרי פירוק של ניקוטין בשתן בקרב ילדים מכלל האוכלוסיה הראתה ריכוזים גבוהים יותר בקרב ילדים ערבים ובקרב ילדים ממעמד סוציואקונומי נמוך. עוד נמצא כי הריכוז היה גבוה יותר בקרב ילדים החשופים לעישון כפוי בתוך הבית, מאשר אלה שלא נחשפו לו בבית.

הפסקת עישון ומיגור התופעה

הפסקת העישון: לפי סקר בריאות וסביבה שנערך על ידי אגודת הגליל ב-2015 ובחן התנהגויות ותפיסות עישון בקרב ערבים בגילאי 15 ומעלה, עולה כי קיים רצון להפסיק לעשן בקרב החברה הערבית, שהולך ועולה עם העלייה בגיל. כך, 28.9% מהגברים במדגם הביעו רצון להפסיק, שיעור שעלה ל-37.6% בגילאי 45-59. נוסף על כך, נמצא קשר הפוך בין הרצון להפסיק לעשן לרמת ההכנסה, כך שבעלי הכנסה נמוכה יותר הביעו רצון רב יותר להיגמל: מבין הגברים המעשנים בעלי הכנסה גבוהה (בחמישון העליון) 16.7% דיווחו כי הם מעוניינים להפסיק לעשן, לעומת 47.6% מבין אלו בעלי הכנסה נמוכה (חמישון תחתון). 27.4% מהגברים המעשנים בגילאי 18 ומעלה אף דיווחו שניסו להיגמל ללא הצלחה, וגם שיעור זה עלה עם העלייה בגיל, ובגילאי 60 ומעלה עמד על 69.2% לעומת 17.5% בגילאים המוקדמים (18-29).[45]

ניתן לראות כי למרות הרצון והניסיונות להיגמל, רוב המשתתפים רואים בתהליך הגמילה כפרויקט אישי ומייחסים את חוסר יכולתם להפסיק לגורמים אינדיבידואלים. כך, 89.5% מהמעשנים שלא הצליחו להפסיק ייחסו את כישלונם לכוח רצון ירוד ו-59.3% ייחסו זאת להשפעת החברים. יחד עם זאת, 57% מהם גם דיווחו על מחסור בתוכניות תמיכה להפסקת העישון.[46]

גם ברמת כלל המדגם - משיבים ערבים מעשנים ולא מעשנים יחדיו - ניתן לראות משקל רב שניתן לגורם 'כוח הרצון', כאשר הרוב המוחלט של המשתתפים בגילאי 18 ומעלה (92.3%) סברו כי 'כוח רצון' הינו הגורם המשפיע ביותר על גמילה מעישון. יחד עם זאת, הייתה גם התייחסות לגורמים חברתיים/ סביבתיים ומערכתיים יותר, כך ש-81.5% בחרו ב'חינוך לבריאות והעלאת המודעות' כגורם המשפיע ביותר על גמילה מעישון, 68.9% העריכו כי לחץ משפחתי הינו הגורם החשוב ביותר, 60.1% בחרו בהעלאת מחירי הסיגריות, וכמחצית (54.2%) ציינו כי 'חקיקה לאיסור העישון במקומות ציבוריים' תוכל לתרום לגמילה. עוד נמצא כי רוב גדול של המשיבים בגילאי 18 ומעלה (70.7%) סברו כי 'סיבות בריאותיות' הן הגורם המוטיבציוני החשוב ביותר להפסקת העישון.[47] חשוב לציין כי בסקר קיימת התייחסות לשתי רמות שונות של גורמים: הרמה האישית (הפסקת העישון בקרב מעשנים) והרמה החברתית (מיגור תופעת העישון בחברה ככלל).

44 "דוח שר הבריאות על עישון בישראל 2020", נובמבר, 2021.
45 סקר בריאות וסביבה - 2015, אגודת הגליל.
46 שם.
47 שם.

המיזם למיגור העישון
بلا تدخين SMOKE FREE ISRAEL

מבחינת הבדלים מגדריים, נמצא כי נשים נוטות לייחס את הפסקת העישון לגורמים כלכליים כגון 'מצב כלכלי קשה' (70.4% מהנשים) ו'מחיר סיגריות גבוה' (69.7%). גברים, לעומת זאת, נוטים לייחס זאת לגורמים בריאותיים כגון 'השפעות בריאותיות שליליות' (73.5%) ו'השפעת העישון על בני המשפחה' (65.5%). עוד נמצא שמודעות לבריאות קשורה לשיעור העישון בקרב כלל הגברים הערבים (גילאי 18 ומעלה), כאשר 64.3% מהגברים בעלי מודעות נמוכה לבריאות נמצאו מעשנים, לעומת 39.4% מהגברים עם מודעות גבוהה לבריאות שנמצאו מעשנים.[48]

מיגור תופעת העישון: בשנת 2016 מחקרים הראו שנחוצה התערבות מרובת רבדים בכדי להתמודד עם תופעת העישון בחברה הערבית. מחקרה של פרופ' דאוד[49] העלה כי לא מתקיימת אכיפת חוק איסור העישון במקומות ציבוריים בחברה הערבית (בבתי הספר, שירותי הבריאות ומוסדות כגון הרשויות המקומיות, מוסדות תפילה, ארגונים חברתיים, מתנ"סים וכדומה), בנוסף להיעדר אכיפה בנושא שיווק מוצרי טבק - במיוחד לקטינים. עוד עלה כי קיים מיעוט תוכניות חינוך למניעת עישון בבתי הספר ובכלל בחברה הערבית. המחקר מצא עוד כי קיים מחסור בנתונים על הפסקת עישון בקרב גברים ערבים, וכי מיעוט רופאים בלבד משוחחים עם הגברים המעשנים על הפסקת עישון. כך, רוב משתתפי המחקר (58.6%) דיווחו שלא קיבלו עצה מרופא/ה לדרכים להפסקת עישון.[50]

לפי דוח שר הבריאות על עישון משנת 2020, התבצעו פעולות למען צמצום ומניעת העישון בחברה הכללית, ודוח על פיתוח תוכניות לימודים בנושא לכיתות ה' עד י"ב ומימון ערכות פעילות לבתי ספר, בשיתוף משרד החינוך והאגודה למלחמה בסרטן. עוד הוזכר כי התקיימו הכשרות ליועצות ומובילות בית-ספריות, תוך כדי התייחסות לערכות מותאמות שפה ותרבות לחברה הערבית. נוסף על כך, במסגרת מאמציה לשפר את מצבה של החברה הערבית, הוסף נושא המאבק בעישון לתוכנית החומש האחרונה (החלטת ממשלה 550),[51] בהקשר של צמצום העישון והגמילה ממנו.

48 שם.
49 "עישון בתוך הבית במשפחות הערביות, והשלכות למדיניות".
50 דוח שר הבריאות על עישון בישראל 2020, נובמבר, 2021.
51 "התוכנית הכלכלית לצמצום פערים בחברה הערבית עד לשנת 2026", אתר הכנסת, אוקטובר, 2021.

עבודת שטח
ממצאים מרכזיים מהסקר הכמותי וקבוצות המיקוד

מטרת פרק זה היא להציג את ממצאי הסקר הכמותי שנערך בקרב מדגם מייצג של בני נוער ערבים (בגילאי 13-17) וצעירים ערבים (בגילאי 18-23) כקבוצת ביקורת, יחד עם ממצאי קבוצות המיקוד. כאמור לעיל, קבוצות המיקוד היוו שלב מקדים לסקר, שכן שבעזרתן גובשו שאלות מותאמות לחברה הערבית ואפיוניה הייחודיים, והתובנות שעלו במהלכן מעניקות עומק לממצאים הכמותיים ומסייעות להבנתם.

1. נתונים דמוגרפיים של המשתתפים

קבוצות המיקוד: במהלך החודשים אוקטובר-נובמבר 2021, בוצעו ארבע קבוצות מיקוד בארבעה אזורים בארץ: צפון, חיפה, המשולש והנגב, אשר כללו סך של 38 משתתפים. באזור צפון נערכה קבוצת מיקוד בכפר מג'ד אלכרום, שכללה 8 בני נוער (6 בנים ושתי בנות) בגילאי 13-17. קבוצה דומה נערכה בחיפה, אשר כללה 16 בני נוער (8 בנים ובנות). שתי הקבוצות האחרות כללו צעירים בגילאי 18 בעיקר. בקבוצה שנערכה באזור המשולש השתתפו ארבעה צעירים (3 צעירות וצעיר אחד) ובקבוצה שנערכה באזור הנגב השתתפו 10 צעירים בדואים, בנים בלבד, מיישובים בדואים מגוונים.

הסקר הכמותי: הסקר הועבר במהלך חודש ינואר 2022. המדגם כלל 515 משתתפים: 302 בני נוער (בין הגילאים 13-17) ו-213 צעירים (בין הגילאים 18-23) מהחברה הערבית. גיל המשתתפים הממוצע עמד על 17.3, ובתרשים 12 ניתן לראות את התפלגות הגילאים במדגם. באוכלוסייה הערבית הכללית שיעורים אלו עומדים על 18%, 28%, 55%, בהתאמה. החלוקה המגדרית של משתתפי הסקר עמדה על 50%-50%.

תרשים 12: התפלגות הגילאים בקרב כלל משתתפי הסקר
N=515

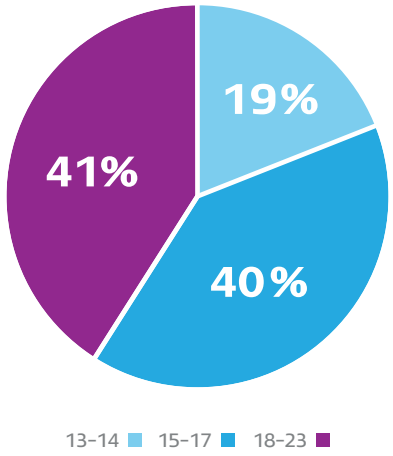

המדגם כלל משתתפים מכלל האזורים בארץ, למעט תושבי מזרח ירושלים. 55% ממשתתפי המדגם היו מאזור צפון, 17% מאזור חיפה, 14% מאזור מרכז ו-13% מאזור דרום. ייצוג זה דומה לזה של האוכלוסייה הערבית הכללית בארץ, אשר עומדת על 51%, 17%, 13% ו-18%, בהתאמה,[52] עם ייצוג חֶסר קל של תושבי הנגב. תרשים 13 מציג את התפלגות קבוצת הצעירים (גיל 18 ומעלה) מבחינת מצב תעסוקתי ו/או לימודי (מאחר ובני הנוער שהשתתפו בסקר עודם תלמידים בבית הספר).

52 "לוח 2.19 - אוכלוסייה, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת, גיל ומין, מחוז ונפה", שנתון סטטיסטי לישראל 2021 - מס 72, בהוצאת ערבים מחוז ירושלים.

תרשים 13: התפלגות קבוצת הצעירים לפי מצב לימודי ו/או עבודה N=213

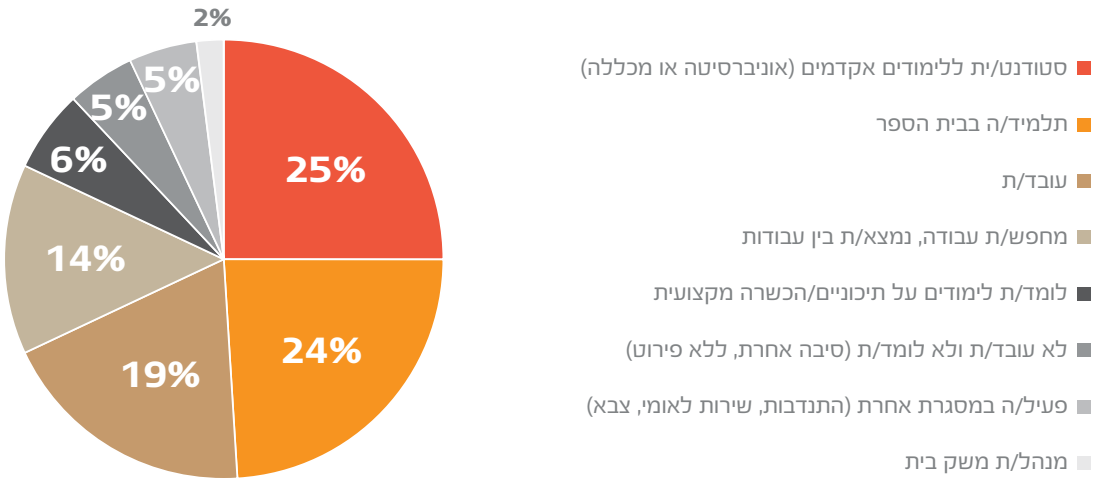

מבחינת מידת דתיות, תרשים 14 מציג את דירוגי הדתיות של משתתפי המחקר. ניתן לראות כי רוב המדגם הוא מסורתי (46%). מגמה זו דומה למידת הדתיות המדווחת בקרב צעירים ערבים בגילאי 20-24 לפי נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס לפיהם 21% 'לא דתיים', 50% 'לא כל כך דתיים', 26% 'דתיים' ו-4% 'דתיים מאוד'.[53]

תרשים 14: "איך היית מגדיר את מידת הדתיות שלך?". % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל משתתפי הסקר N=515

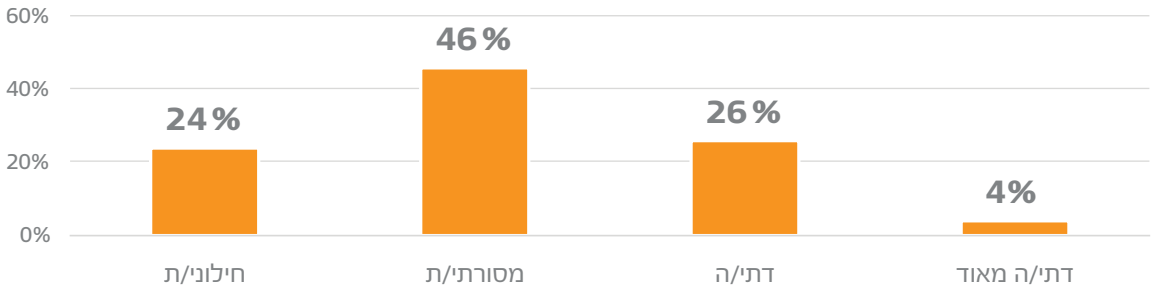

תרשים 15 מציג את נתוני ההשכלה הגבוהה ביותר בקרב הורי המשתתפים (הגבוהה מבין השניים). בהשוואה לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לגבי השכלת ערבים בגילאי 35 ומעלה (על פי הערכת גיל מינימלית להורי בני נוער וצעירים), ניתן לראות שיעורי השכלה דומים אך לא מייצגים לחלוטין, כאשר על פי נתוני הלמ"ס, ל-49% השכלה של עד 12 שנות לימוד ללא בגרות, ל-16% השכלה הכוללת תעודת בגרות, ל-12% השכלה על תיכונית לא אקדמית, ל-14% תואר ראשון ו-9% הינם בעלי תואר שני ומעלה או תעודה אחרת.

53 עיבוד של נתוני הסקר החברתי, 2020, הלמ"ס.

תרשים 15: התעודה הגבוהה ביותר בקרב הורי המשתתפים. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל משתתפי הסקר

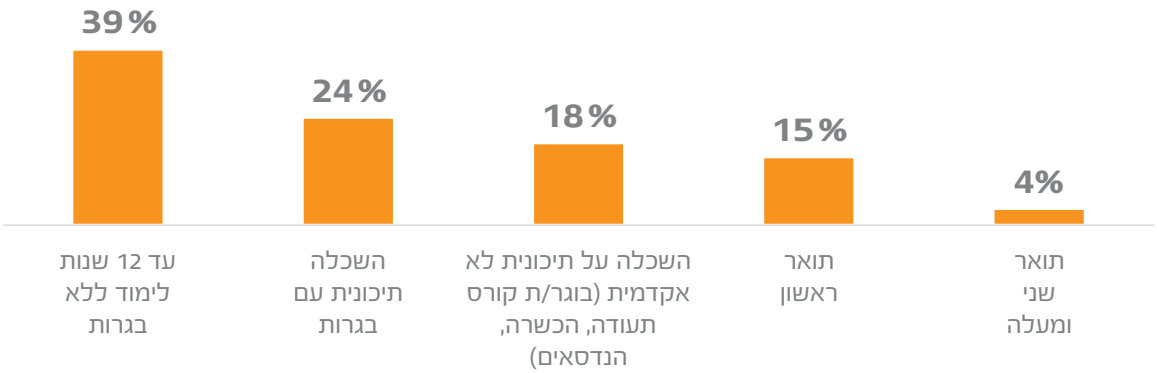

להלן הממצאים העיקריים שעלו מהסקר הכמותי (כאמור הסקר הועבר בערבית. את השאלון המתורגם לעברית ניתן לראות בנספח 2). ראוי לציין כי מקרב משתתפי המדגם, בקרב אלו שמעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו, בנות מהוות כ-25% ובנים כ-75%. מכיוון שרוב השאלות בשאלון הופנו לקבוצה זו, יש מיעוט משיבות מעשנות, שהתנסו או שעישנו והפסיקו.

2. התנסות אישית בעישון

שיעורי התנסות בעישון, התנסות ראשונה וסוגי מוצרים

שיעורי התנסות בעישון: כפי שעולה מתרשים 16, ניתן לראות שכ-31% מבני הנוער שנסקרו מעשנים בתדירות כלשהי (יומית 14%, שבועית 6%, ולעיתים רחוקות 11%), לעומת 53% מקבוצת הצעירים (יומית 32%, שבועית 11%, ולעיתים רחוקות 10%). 62% מבני הנוער לא עישנו מעולם, לעומת 38% מהצעירים.

תרשים 16: "עד כמה, אם בכלל, את/ה מעשן/ת או מאדה?" [בחירה בודדת], לפי קבוצות גיל. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה בכל קבוצת גיל

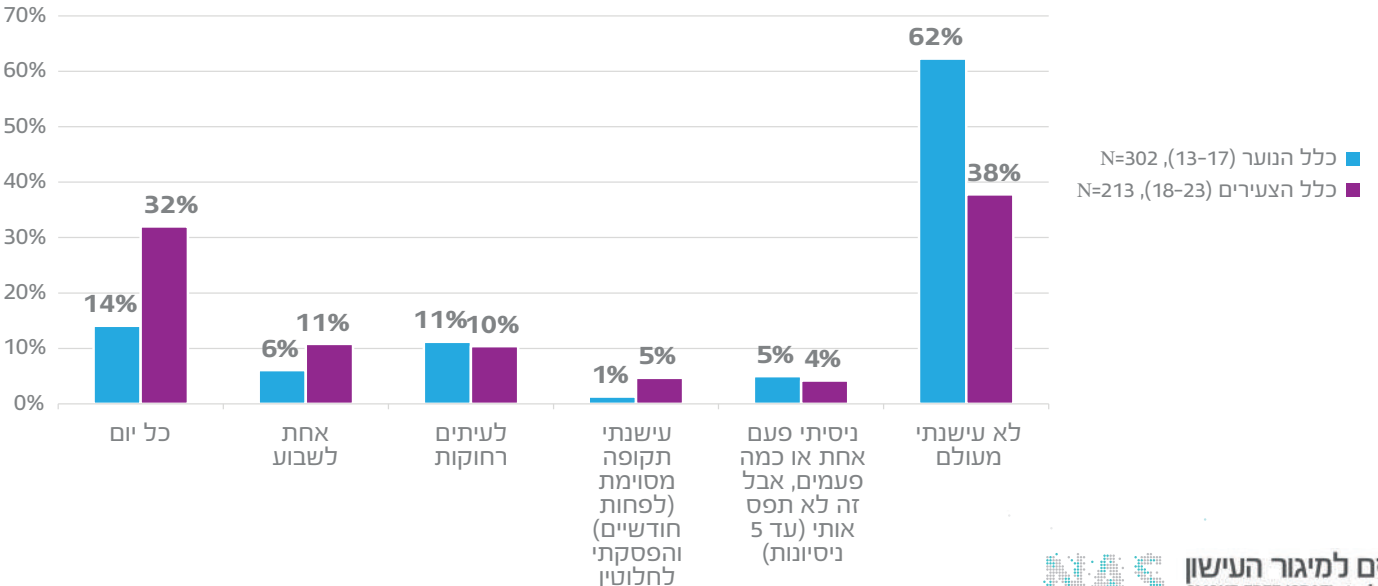

בפילוח מגדרי ניתן לראות הבדלים משמעותיים בין שתי קבוצות המגדר, הן בקרב קבוצת הנוער והן בקרב הצעירים. כפי שעולה מתרשים 17, 10% מבנות הנוער מעשנות בתדירויות שונות (יומיומית, שבועית או לעיתים רחוקות), לעומת 46% מהבנים. בנוסף, 84% מבנות הנוער לא התנסו בעישון כלל, לעומת 42% מהבנים. שאר המשיבים (12% מהבנים ו-7% מהבנות) התנסו או עישנו תקופה והפסיקו.

תרשים 17: "עד כמה, אם בכלל, את/ה מעשן/ת או מאדה?" [בחירה בודדת], נוער לפי מגדר.
% המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה בקבוצת הגיל לפי מגדר

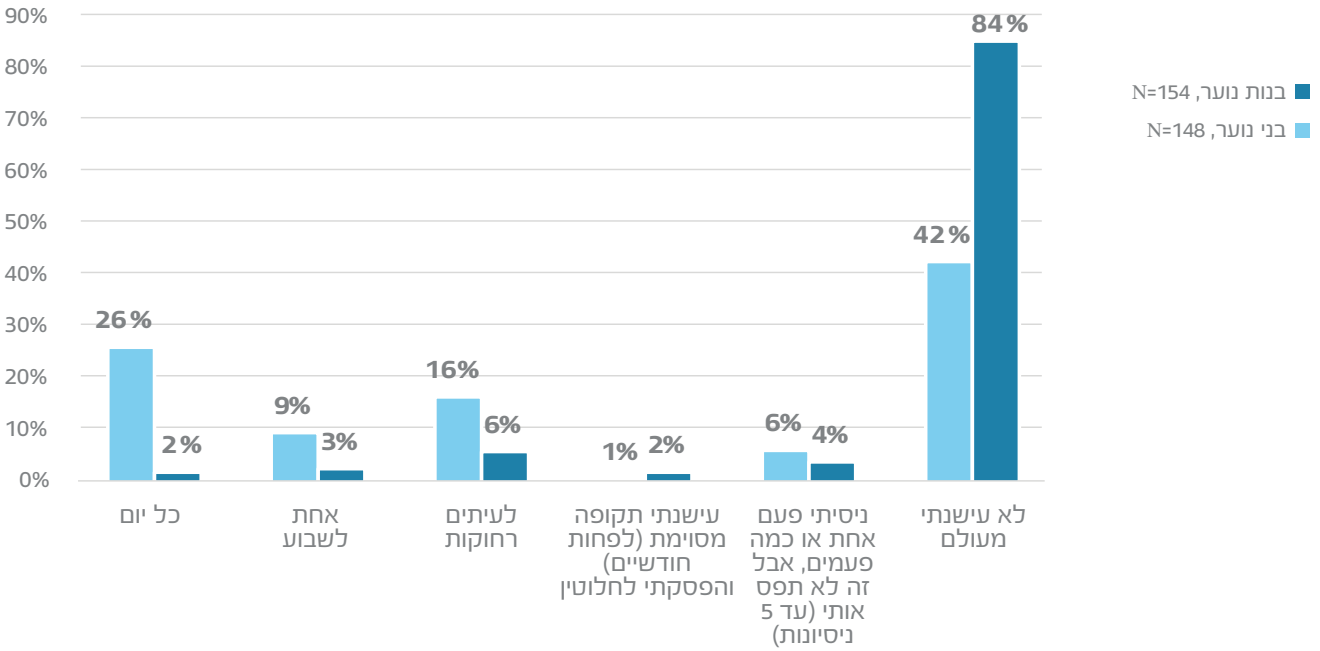

בקרב צעירים, שיעורי העישון גבוהים יותר באופן כללי, אך עדיין ניתן לראות הבדלים משמעותיים ביותר בין שתי קבוצות המגדר (תרשים 18). 27% מהצעירות דיווחו כי הן מעשנות בתדירויות השונות (יומיומית, שבועית או לעיתים רחוקות), לעומת 79% מהבנים. 62% מהצעירות לא התנסו כלל בעישון, לעומת 14% מהצעירים. שאר המשיבים (8% מהבנים ו-11% מהבנות) התנסו או עישנו תקופה והפסיקו.

תרשים 18: "עד כמה, אם בכלל, את/ה מעשן/ת או מאדה?" [בחירה בודדת], צעירים לפי מגדר.
% המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה בקבוצת הגיל לפי מגדר

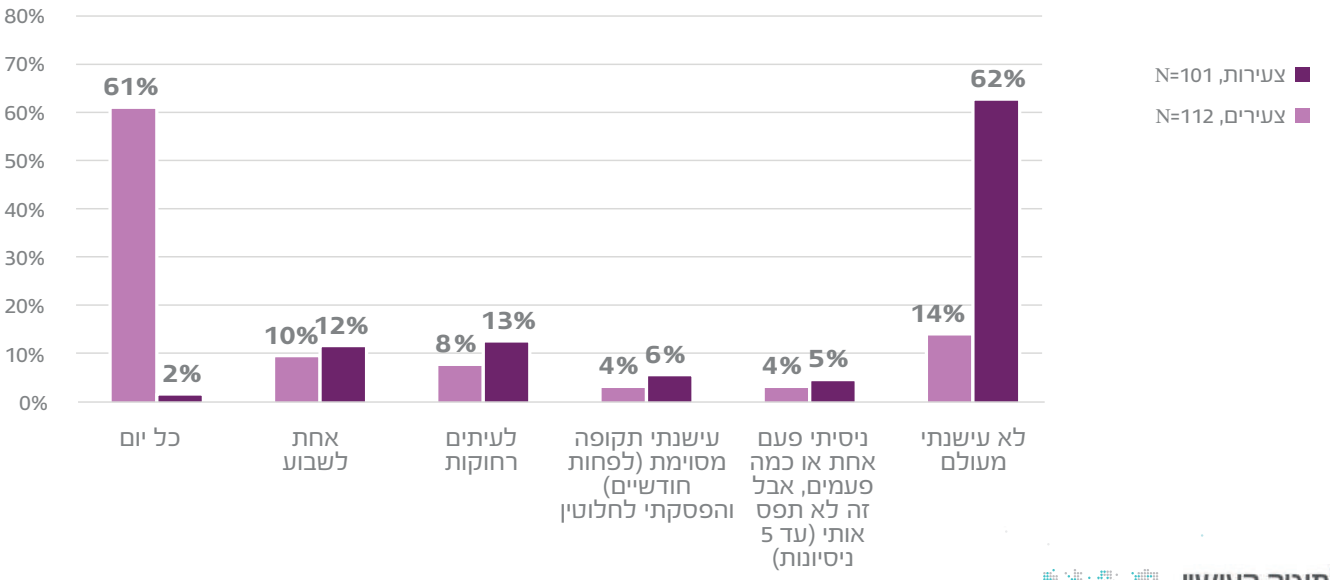

כאשר נבדקו הבדלים בין אזורי מגורים בקרב קבוצות הגיל השונות, נמצא כי המגמה שלפיה שיעורי העישון בקרב צעירים גבוהים יותר מאלו שבקרב בני נוער, דומה מאוד בין האזורים. כפי שניתן לראות מתרשים 19, שיעורי העישון נעים בין 32%-23% בקרב בני נוער, כאשר השיעור בחיפה הוא הנמוך ביותר והשיעור באזור דרום הגבוה ביותר, ובין 59%-47% בקרב צעירים, כאשר השיעור בחיפה הוא הנמוך ביותר ובאזור מרכז הגבוה ביותר. בנוסף, נמצא קשר מובהק בין עישון לבין מידת דתיות, כך שרמות העישון בקרב חילונים גבוהות יותר מאשר בקרב דתיים.

תרשים 19: "עד כמה, אם בכלל, את/ה מעשן/ת או מאדה?" [בחירה בודדת], לפי אזור. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה בכל אזור

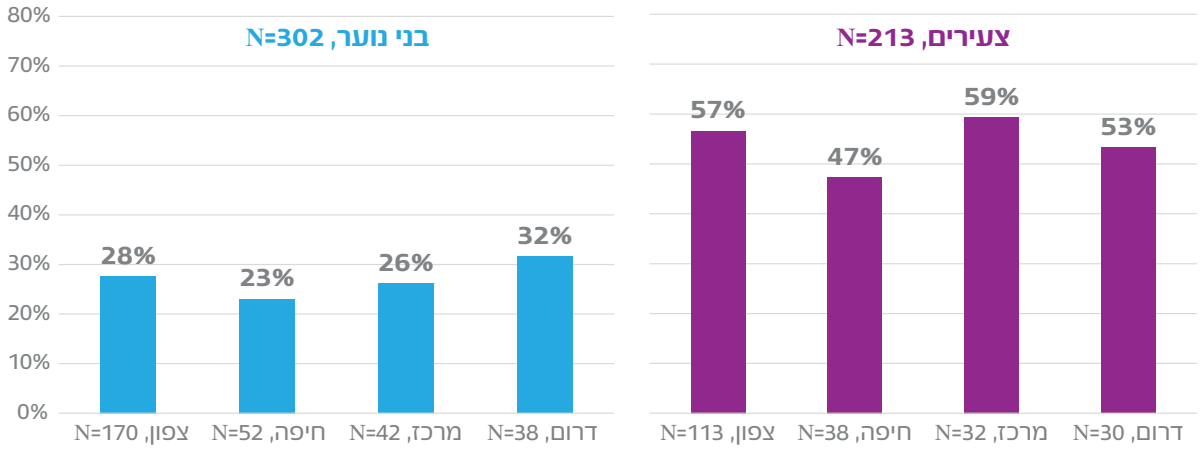

גיל התחלת העישון: מבחינה גילאית, כפי שעולה מתרשים 20, 85% מההתנסויות הראשונות של בני נוער מתרחשות בין הגילאים 11-15, כאשר רובן (64% מהן) הן בגילאי 14-15. הגיל הממוצע להתנסות ראשונה בקרב נוער הינו 14. בקרב צעירים, 89% מהם דיווחו כי התנסו בפעם הראשונה בין גילאי 15-20, עם גיל ממוצע העומד על 16. הבדלים אלו עשויים להצביע על כך שגיל ההתנסות הראשונה הינו נמוך יותר כיום מאשר שהיה לפני מספר שנים.

תרשים 20: "בן/בת כמה היית כשניסית בפעם הראשונה מוצר עישון או אידוי (המוקדם מביניהם)?", [תשובה פתוחה], בקרב מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים מתוך כלל המשיבים על השאלה, בקבוצת הגיל

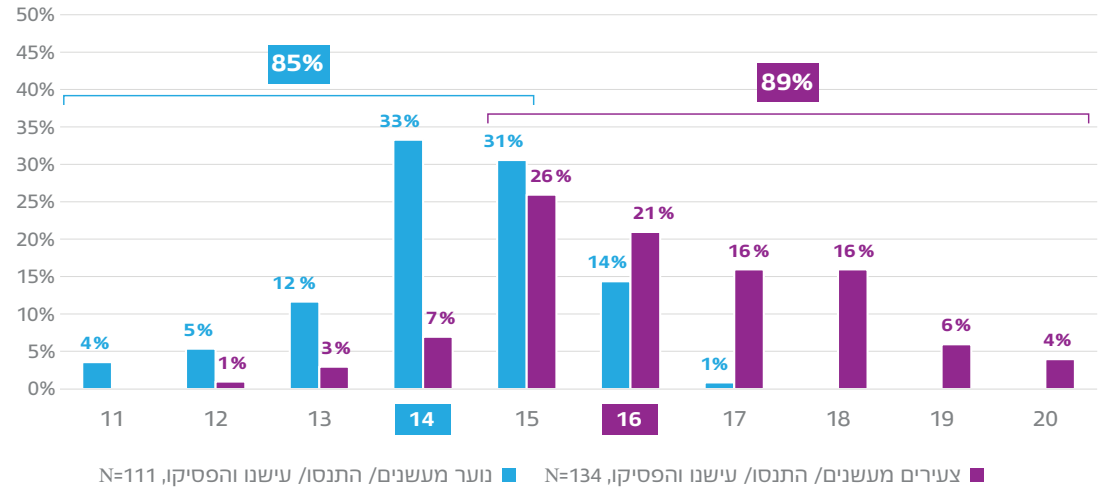

בבחינה מגדרית נמצא כי הן בקרב בני נוער והן בקרב צעירים, גיל ההתנסות הראשונה מוקדם יותר בקרב בנים מאשר בנות, אך בשתי קבוצות הגיל, רוב ההתנסויות של בנים ובנות מתרחשות בגילאים דומים. בקרב בני נוער (תרשים 21), רוב הבנים התחילו לעשן בין הגילאים 11-17 ורוב הבנות בין הגילאים 12-16. בקרב צעירים (תרשים 22), רוב הבנים התחילו בין הגילאים 12-20 ורוב הבנות בין הגילאים 14-20. בקבוצת הנוער ניתן לראות אחוזים גבוהים יותר של עישון או התנסות בגילאי 12-13, 19% מהבנים ו-12% מהבנות, לעומת 5% מהצעירים ואף אחת מהצעירות. דבר המצביע, כאמור, על התנסויות מוקדמות יותר כיום מאשר בעבר.

תרשים 21: "בן/בת כמה היית כשניסית בפעם הראשונה מוצר עישון או אידוי (המוקדם מביניהם)?", [תשובה פתוחה], בקרב מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים מתוך כלל המשיבים על השאלה בקבוצת הנוער לפי מגדר

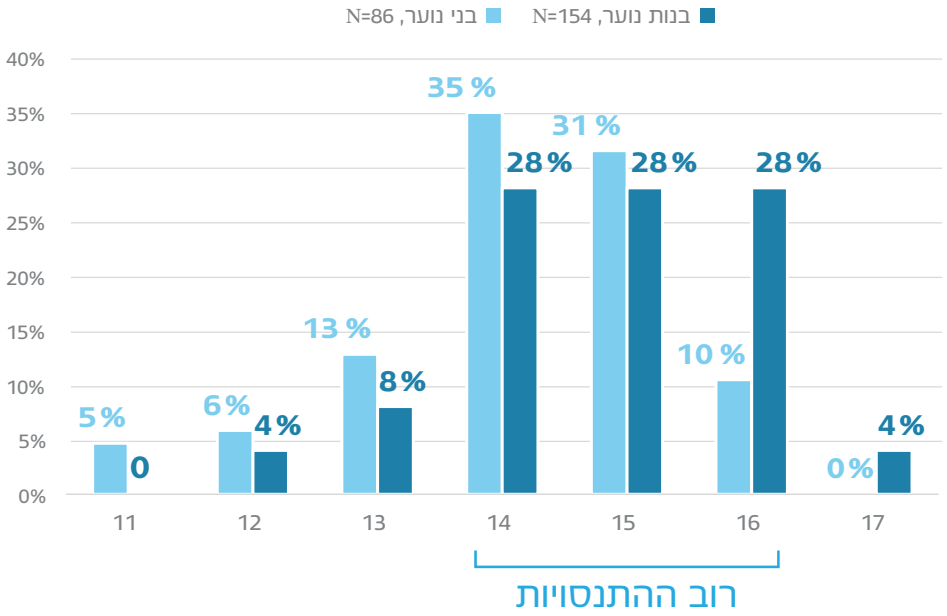

תרשים 22: "בן/בת כמה היית כשניסית בפעם הראשונה מוצר עישון או אידוי (המוקדם מביניהם)?", [תשובה פתוחה], בקרב מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים מתוך כלל המשיבים על השאלה בקרב הצעירים לפי מגדר

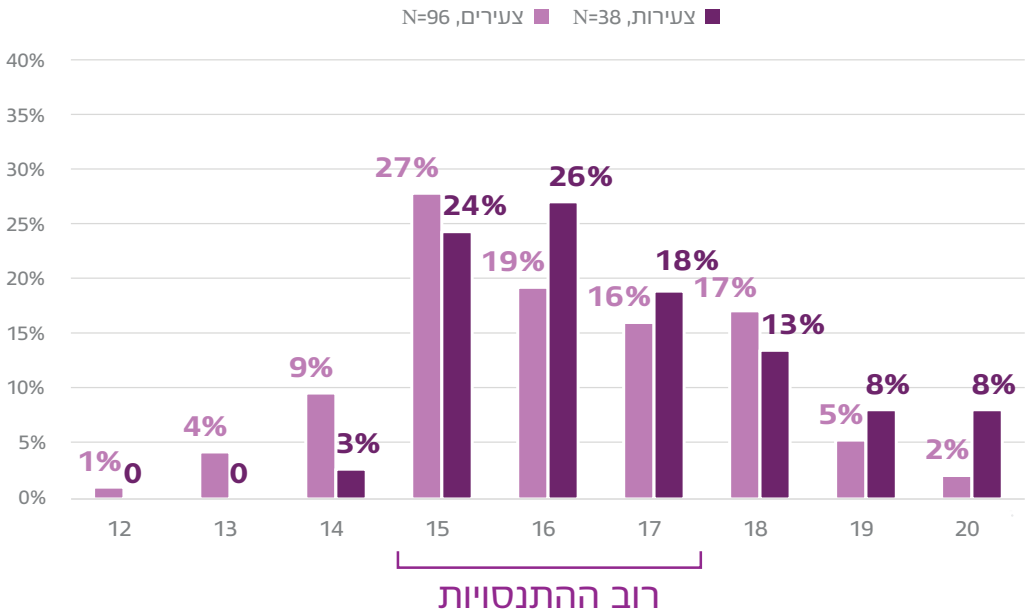

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

מוצר ההתנסות הראשון: בבחינת המוצרים שנעשה בהם שימוש על ידי נוער וצעירים בעת ההתנסות הראשונה, תרשים 23, מראה כי שיעור גבוה של נוער וצעירים כאחד התנסו בנרגילה (46% ו-45% בהתאמה). מוצר ההתנסות, שנמצא שכיח גם הוא היה סיגריות רגילות, כאשר 46% מהצעירים דיווחו כי התנסו בו לראשונה לעומת 25% מהנוער. בקרב נוער, ניתן לראות שנפח גדול נוסף תופסת הסיגריה האלקטרונית (חד או רב פעמית), כאשר כ-22% מהנוער דיווחו כי זו הייתה התנסותם הראשונה. שאר מוצרי העישון (סיגריות מטבק לגלגול וסיגרים וסיגרלות) דווחו כמוצר התנסות ראשונה על ידי שיעורים קטנים משתי קבוצות הגיל. ראוי לציין שהסיגריה האלקטרונית החד-פעמית נכנסה לשיווק בארץ רק בשנה האחרונה (בפברואר 2021), ולכן סביר שמופיעה בהיקפים גדולים יותר בקרב הנוער מאשר בקרב הצעירים כמוצר התנסות ראשון, שכן היא לא הייתה בשוק בזמן ההתנסות הראשונה של הצעירים. יחד עם זאת, ניתן לראות בבירור כי בקרב הנוער, השימוש בנרגילה לא פחת עקב כניסתה של הסיגריה האלקטרונית החד-פעמית לשוק. השימוש בסיגריות, לעומת זאת, פחת.

תרשים 23: "מה היה מוצר העישון הראשון שניסית?", [בחירה בודדת], בקרב מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים מתוך כלל המשיבים על השאלה, בקבוצת הגיל

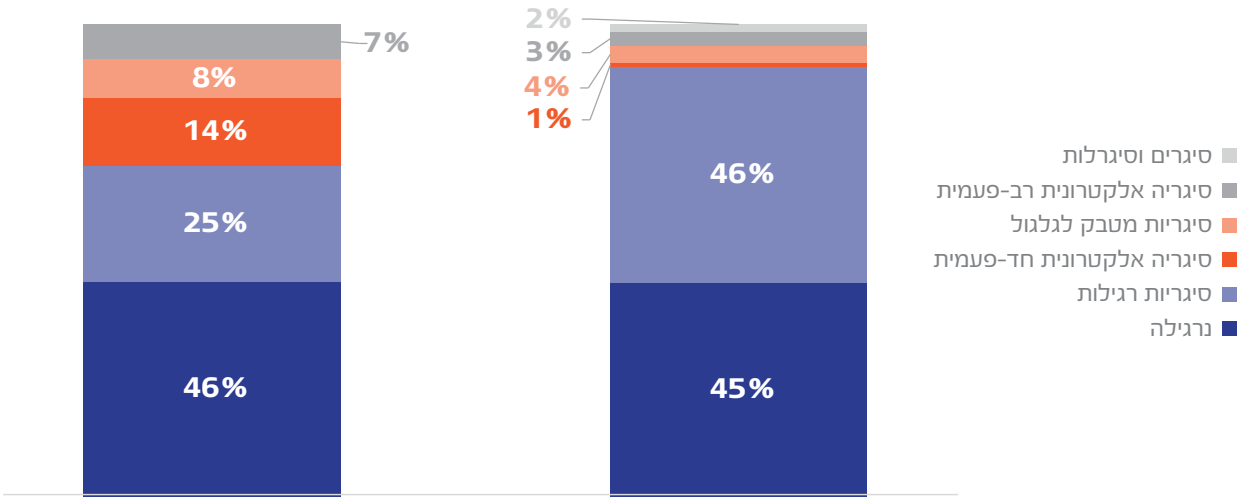

התנסות במוצרי העישון השונים: בבחינת השימוש במוצרי העישון (תרשים 24), ניתן לראות שבקרב בני הנוער שלושת המוצרים הפופולריים ביותר היו: נרגילה (27%), סיגריות אלקטרוניות חד-פעמיות (21%), וסיגריות רגילות (18%). כ-7% או פחות התנסו בשאר סוגי מוצרי העישון [סיגריות מטבק לגלגול, סיגריה אלקטרונית רב-פעמית, סיגרים וסיגרלות, מקטרת, סיגריית IQOS, טבק להרחה ולעיסה].

תרשים 24: "באילו מוצרי טבק וניקוטין התנסית?" [בחירה מרובה], בקרב נוער. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים בקבוצת הגיל

כלל הנוער, N=302

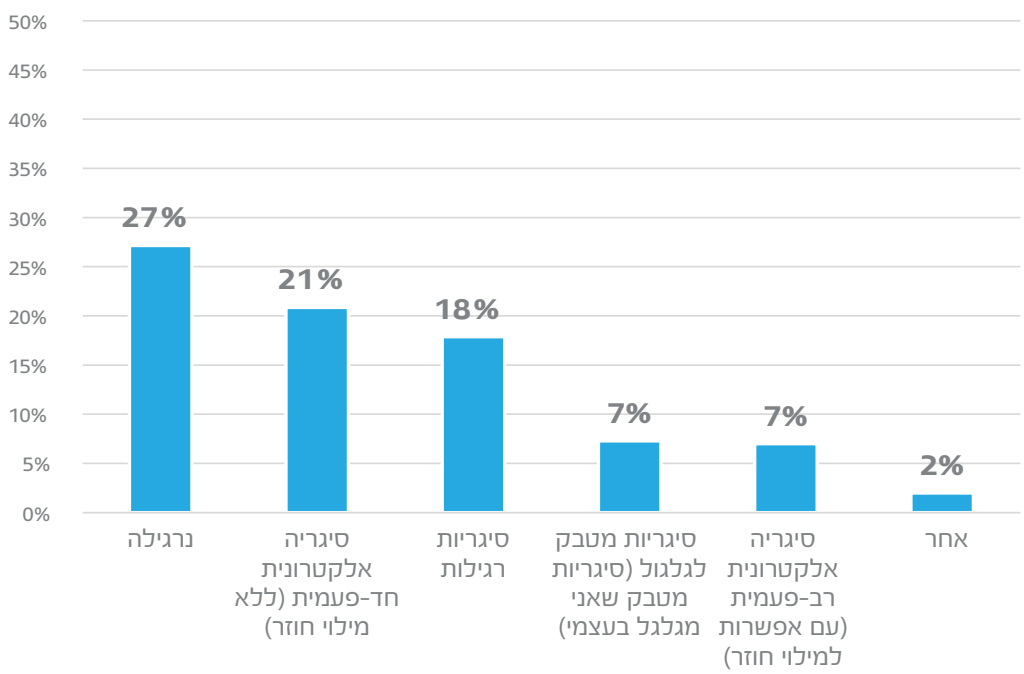

בקרב קבוצת הצעירים (תרשים 25), למרות השיעורים הגבוהים יותר, המגמה הייתה דומה למדיי. גם כאן, נרגילה היא המוצר הפופולרי ביותר, עם דיווח של 49% מהצעירים. ההבדל הבולט ביותר בין שתי הקבוצות הינו שסיגריות רגילות פופולריות יותר בקרב הצעירים מסיגריה אלקטרונית חד-פעמית (עם דיווח של 41% מתוך הצעירים, לעומת 23%, בהתאמה).

תרשים 25: "באילו מוצרי טבק וניקוטין התנסית?" [בחירה מרובה], בקרב צעירים. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים בקבוצת הגיל

כלל הצעירים, N=213

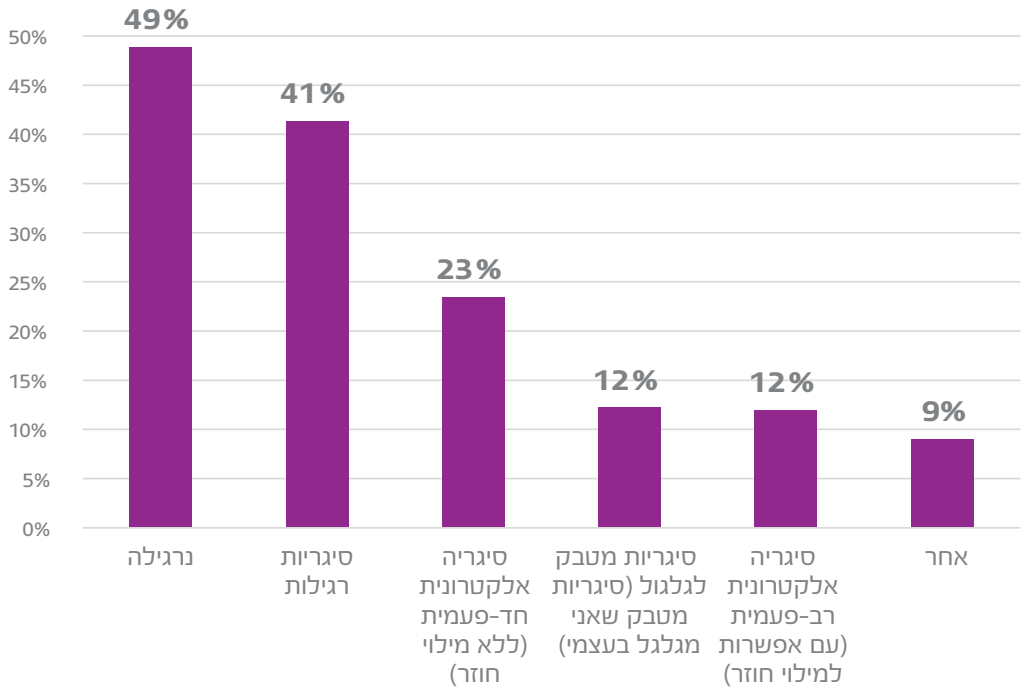

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

בחלוקה מגדרית בקבוצות הגיל השונות, ניתן לראות בתרשים 26 מגמה דומה של דפוסי ההתנסות במוצרי העישון השונים. בנים בשתי קבוצות הגיל (נוער וצעירים) מתנסים במגוון מוצרי עישון רחב יותר מאשר בנות מאותה קבוצת הגיל. בנות נוער וצעירות מתנסות יותר בנרגילה, והרבה פחות ביתר הסוגים. כך למשל, 43% מבני הנוער התנסו בנרגילה, 35% התנסו בסיגריה אלקטרונית חד-פעמית, 32% בסיגריות רגילות ו-14% בסיגריות מטבק לגלגול. בשאר מוצרי העישון התנסו 12% מהבנים או פחות. לעומתם, 12% מבנות הנוער התנסו בנרגילה, 7% בסיגריה אלקטרונית חד-פעמית ו-5% בסיגריות רגילות.

תרשים 26: "באילו מוצרי טבק וניקוטין התנסית?" [בחירה מרובה], בקרב נוער, לפי מגדר.
% המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים בקבוצת הגיל לפי מגדר

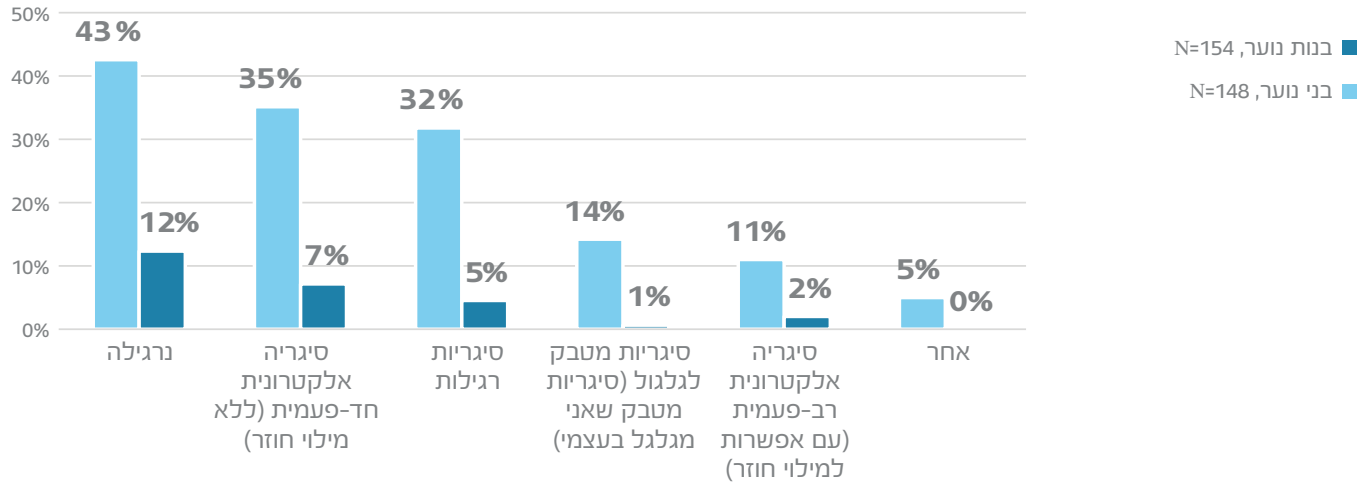

בקרב צעירים (תרשים 27), שיעורי ההתנסות בסיגריות רגילות, נרגילה וסיגריה אלקטרונית חד-פעמית היו הגבוהים ביותר (67%, 64%, ו-37%, בהתאמה). בקרב צעירות, למרות שמדובר באותם המוצרים שיעורי ההתנסות היו נמוכים יותר, והמוצר שנמצא כפופולרי ביותר היה דווקא הנרגילה (32% מהצעירות), אחריה הגיעו סיגריות רגילות (13%) וסיגריה אלקטרונית חד- פעמית (9%).

תרשים 27: "באילו מוצרי טבק וניקוטין התנסית?" [בחירה מרובה], בקרב צעירים, לפי מגדר וגיל.
% המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה, בקבוצת הגיל לפי מגדר

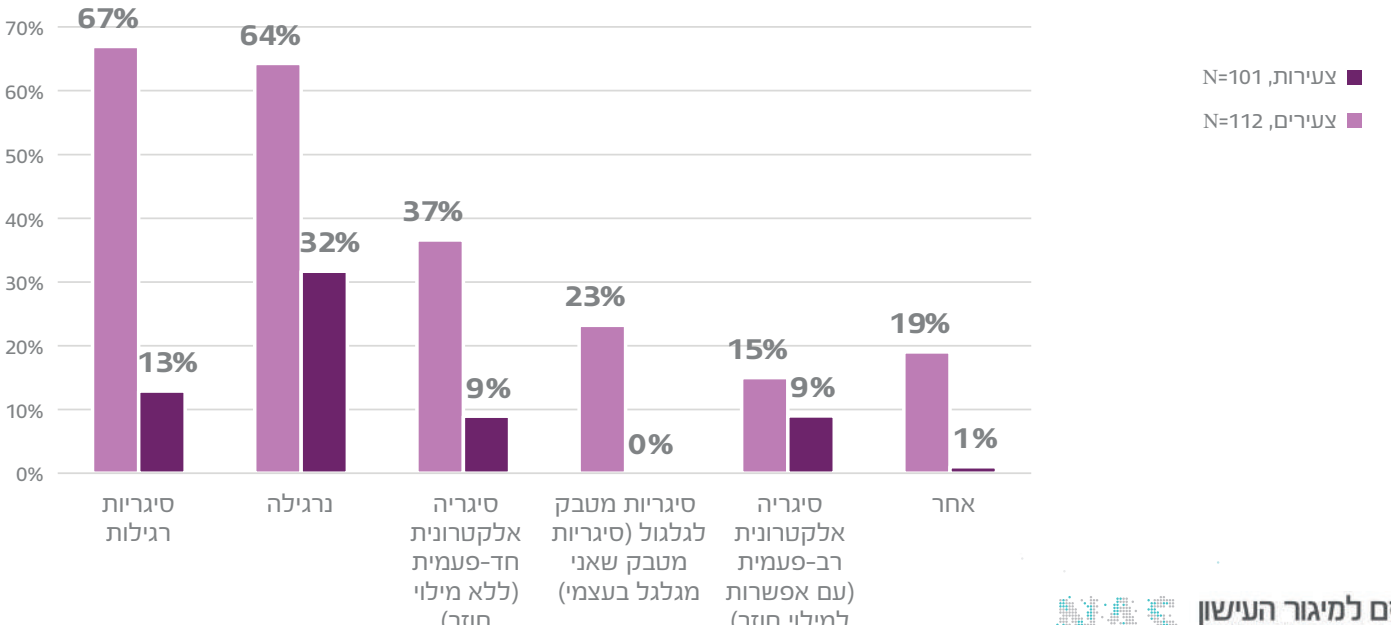

עישון בחודש האחרון: מגמה דומה עלתה כאשר המשתתפים נשאלו אילו סוגי מוצרים נהגו לעשן או לאדות במהלך החודש האחרון. כפי שעולה מתרשים 28, שלושת המוצרים הפופולריים ביותר בקרב קבוצת הנוער היו נרגילה (18% מהמשיבים), סיגריות רגילות (13%) וסיגריה אלקטרונית חד-פעמית (11%).

תרשים 28: "בחודש האחרון, מה את/ה מעשן/ת או מאדה?" [בחירה מרובה], בקרב נוער.
% המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים בקבוצת הגיל

כלל הנוער, N=302

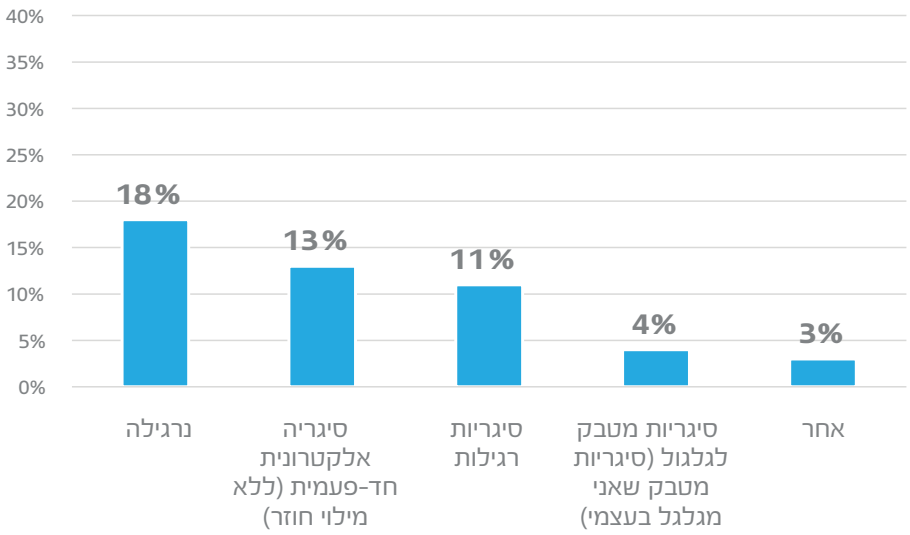

באופן דומה גם בקבוצת הצעירים (תרשים 29) אלו היו שלושת המוצרים הפופולריים ביותר, עם דיווח על רמות גבוהות יותר באופן כללי: 32% מהמשיבים עישנו נרגילה, 26% עישנו סיגריות רגילות ו-15% סיגריה אלקטרונית חד-פעמית. פילוח לפי מגדר הניב מגמה דומה בקרב בנים ובנות - השימוש בנרגילה ובסיגריה אלקטרונית חד-פעמית הוא הגבוה ביותר מבין המוצרים. השימוש בסיגריות רגילות, לעומת זאת, נמוך יותר בקרב בנות.

תרשים 29: "בחודש האחרון, מה את/ה מעשן/ת או מאדה?" [בחירה מרובה], בקרב צעירים.
% המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים בקבוצת הגיל

כלל הצעירים, N=213

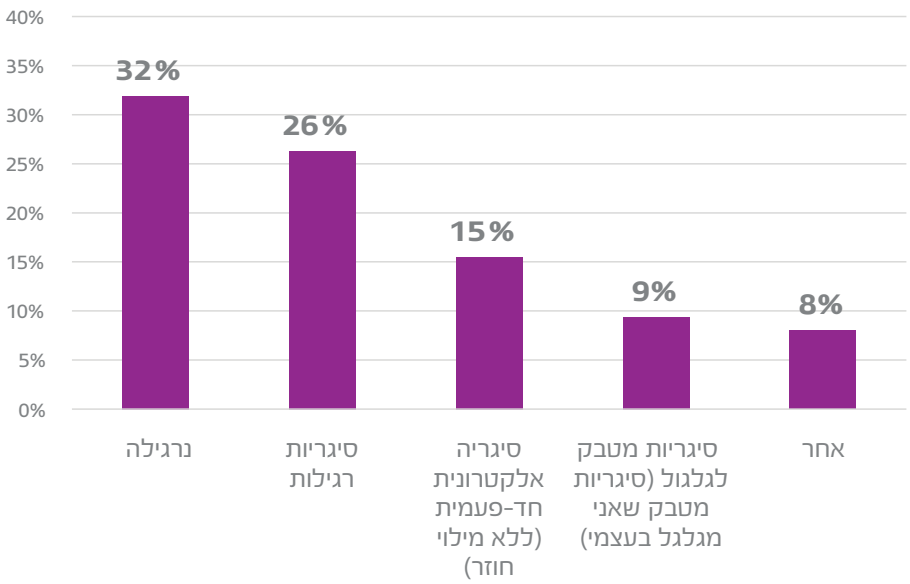

בפילוח לפי אזורי מגורים, ניתן לראות הבדלים בין האזורים בארץ בכל הקשור בשימוש במוצרי העישון השונים ("במהלך החודש האחרון"). כפי שעולה מתרשים 30, השימוש בנרגילה הוא הנפוץ ביותר בקרב משתתפים מכלל האזורים, עם שיעורי שימוש דומים בכלל האזורים (בין 21% באזור חיפה ל-28% באזור הדרום). סיגריות רגילות נפוצות גם הן, במיוחד באזור המרכז, עם שימוש של 24% מהמשיבים, לעומת סיגריה אלקטרונית חד-פעמית הנפוצה יותר באזורי הצפון וחיפה, עם 17% ו-12% מהמשיבים, בהתאמה. סיגריות מטבק לגלגול נפוצות באופן דומה בכלל המקומות, אך השימוש בהן באופן כללי נמוך יותר יחסית לשאר המוצרים. השימוש בסיגריה אלקטרונית רב-פעמית אינו שכיח יחסית למוצרים אחרים, אך השימוש בה רב יותר באזור דרום (6%) בהשוואה לשאר האזורים.

תרשים 30: "בחודש האחרון, מה את/ה מעשן/ת או מאדה?" [בחירה מרובה], בקרב כלל המדגם, לפי אזור מגורים. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים לפי אזור מגורים

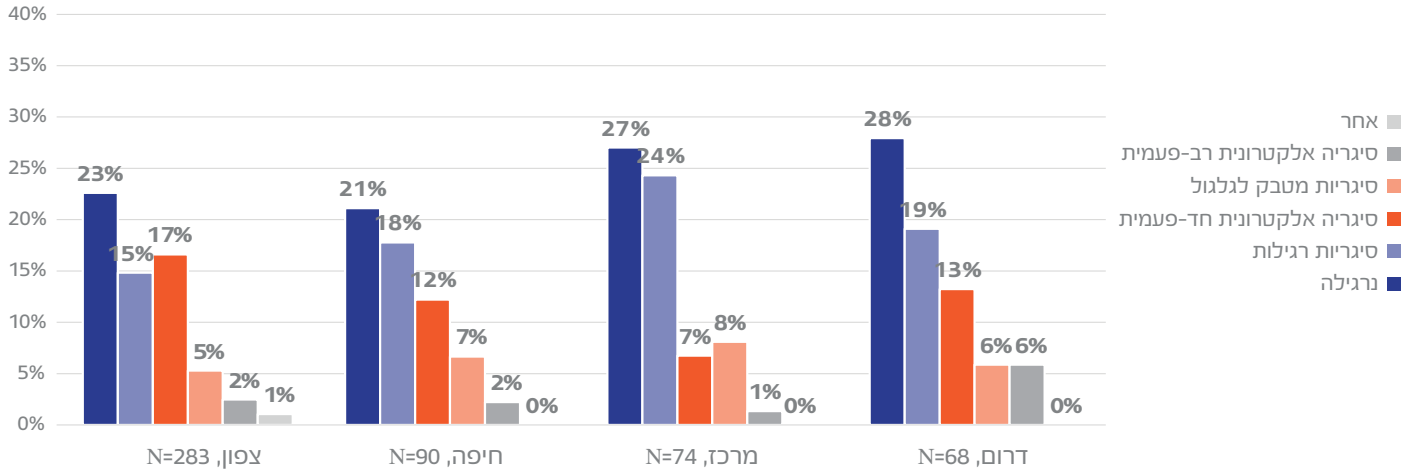

הפסקת עישון: כאשר נשאלו האם מעוניינים להפסיק לעשן, 62% ממשיבי הסקר (המעשנים, התנסו, או עישנו והפסיקו) השיבו בשלילה (תרשים 31). 21% השיבו כי הפסיקו לעשן או אינם מעשנים, ורק 17% השיבו בחיוב. חשוב לציין שבגילאים אלה מדובר בהתחלות העישון, כך שהמחשבה על 'גמילה' היא רחוקה. מאותה הסיבה, אפשרות המענה "אינני מעשן/ כבר הפסקתי" אינה יציבה, מאחר ובתקופת גיל זו עישון בעבר עשוי להתייחס להתנסות בלבד ולא לפיתוח התמכרות ובעקבותיה גמילה, כמו במקרים של מבוגרים.

תרשים 31: "האם את/ה מעוניין/ת להפסיק לעשן/לאדות?" [בחירה בודדת], בקרב משיבים מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה

N=245

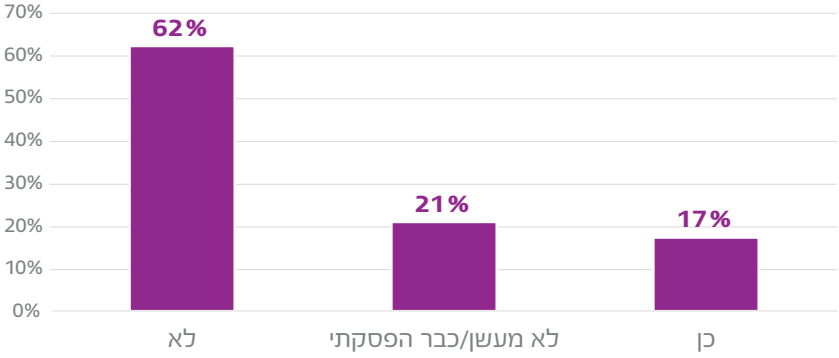

הרגלי עישון ומקומות העישון

בבחינה של מידת העישון בבית ההורים, נמצא כי 15% מהנוער ו-52% מהצעירים מעשנים בנוכחות ההורים או המשפחה (תרשים 32). אלה שעישנו בבית אך לא בנוכחות הוריהם או משפחתם היוו 23% מהנוער ו-16% מהצעירים. רוב הנוער לא עישנו בבית כלל - 62% - לעומת 32% בלבד מהצעירים.

תרשים 32: "האם את/ה מעשן/ת או עישנת בתוך הבית?" [בחירה בודדת], בקרב משיבים מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה

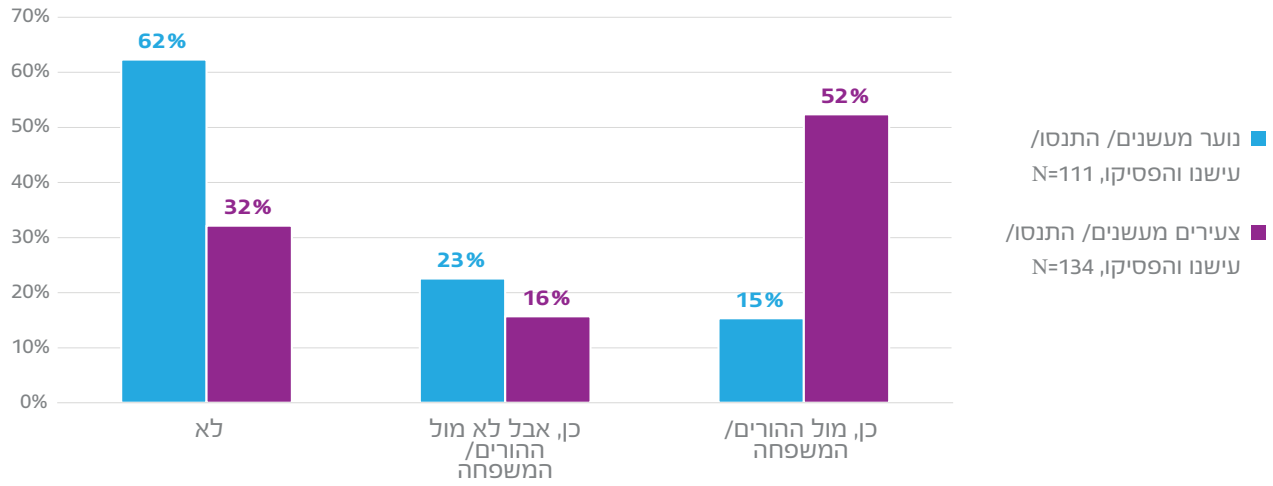

בבחינה מגדרית, נמצאו הבדלים משמעותיים בין בנים לבנות בקבוצת הצעירים, אך לא בקבוצת הנוער. בקרב צעירים, כפי שניתן לראות בתרשים 33, בנים מדווחים על עישון בתוך הבית ובנוכחות ההורים יותר מאשר בנות (19% לעומת 8%, בהתאמה). עם זאת, רוב הצעירים המעשנים בתוך בית ההורים, אינם מעשנים בנוכחותם.

תרשים 33: "האם את/ה מעשן/ת או עישנת בתוך הבית?" [בחירה בודדת], בקרב צעירים מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה, בקבוצת הגיל לפי מגדר

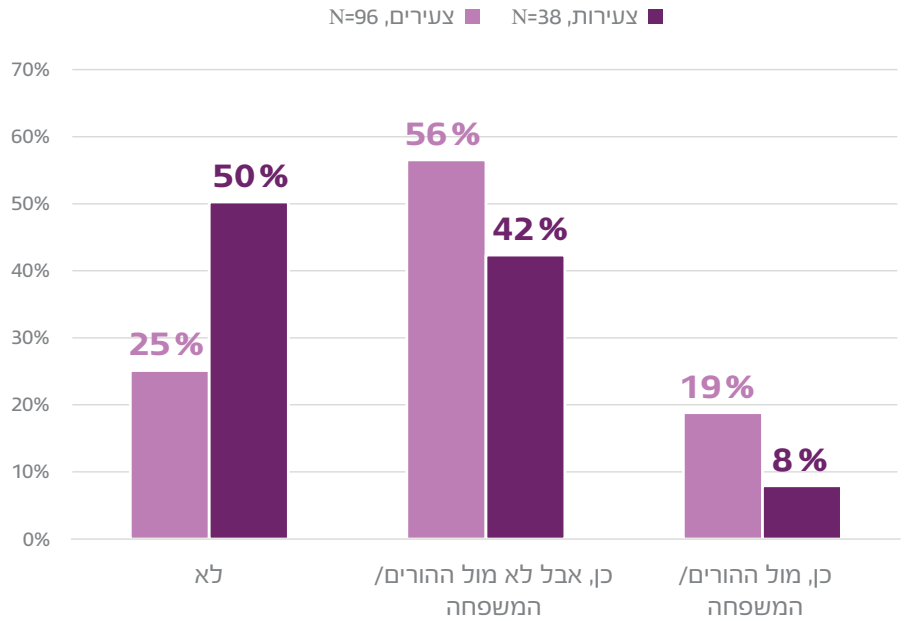

בקרב נוער (תרשים 34), רובם, בנים ובנות, אינם מעשנים בתוך בית ההורים כלל, אך כחמישית מהבנים וכרבע מהבנות אכן נוהגים לעשן בנוכחות הוריהם או משפחתם. במקרה זה חשוב לציין שוב כי קבוצת הבנות הינה קטנה מאוד, ועל כן יכולת ההסקה לגבי ההבדלים המדוברים מוגבלת.

תרשים 34: "האם את/ה מעשן/ת או עישנת בתוך הבית?" [בחירה בודדת], בקרב נוער מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה, בקבוצת הגיל לפי מגדר

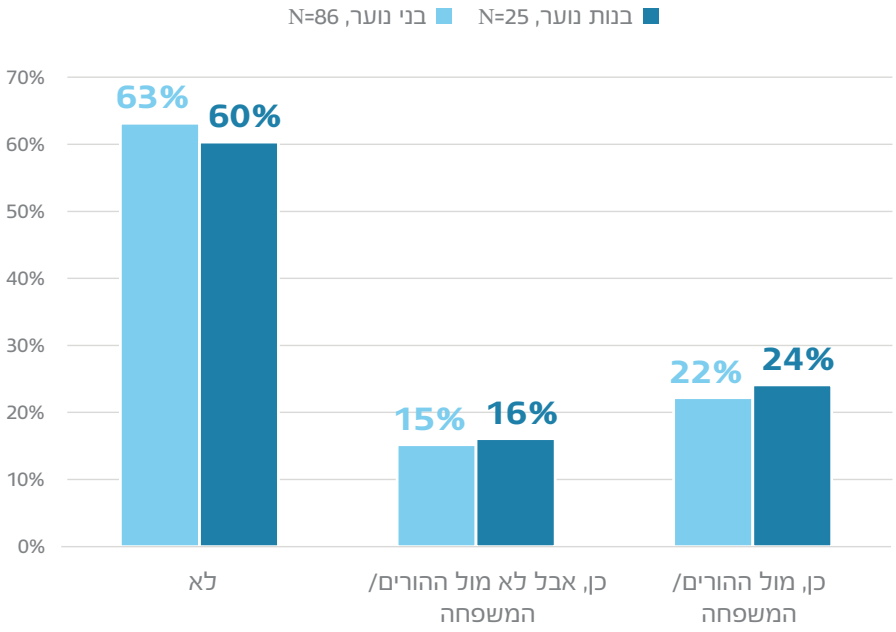

דרכים להשגת מוצרי עישון

המשיבים התבקשו לדרג את שלושת הדרכים העיקריות שלהם להשגת מוצרי עישון (במהלך השנה האחרונה), לפי מידת שכיחותן. תרשים 35 מראה כי בקרב קבוצת הנוער, השיטות השכיחות ביותר להשגת מוצרי עישון היו 'קניה פיזית בסופר-מרקט, מכולת או פיצוציה' ו-'מתן כסף למישהו זר שיקנה עבורי'. במקום השני דורגו 'מתן כסף למישהו זר שיקנה עבורי ו-'קנייה פיזית בחנות ייעודית למוצרי טבק וניקוטין'. בדירוג השלישי בשכיחותו נבחרו שיטות רכישה חברתיות, כגון "פילוח" ממי שיש לו, או בקשה מחבר או מכר. מתוך קבוצת הנוער אשר דיווחו על רכישה ישירה מחנות כלשהי (מכולת, חנות נוחות, חנות למוצרי טבק וכדומה - תרשים 35), 85% דיווחו כי אינם נתקלים בחסמים ברכישה ישירה של מוצרי עישון. 43% אינם נשאלים על גילם או מתבקשים להראות תעודת זהות ו- 42% נשאלים אך מאפשרים להם לרכוש את המוצרים בכל אופן. זאת למרות העובדה שהחוק בישראל אוסר על מכירת מוצרי עישון (טבק וסיגריות אלקטרוניות) לקטינים מתחת לגיל 18.

תרשים 35: "מה היו הדרכים העיקריות שלך להשיג מוצר עישון בשנה האחרונה?" [3 תשובות, לפי מידת שכיחות], בקרב נוער מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה, בקבוצת הגיל

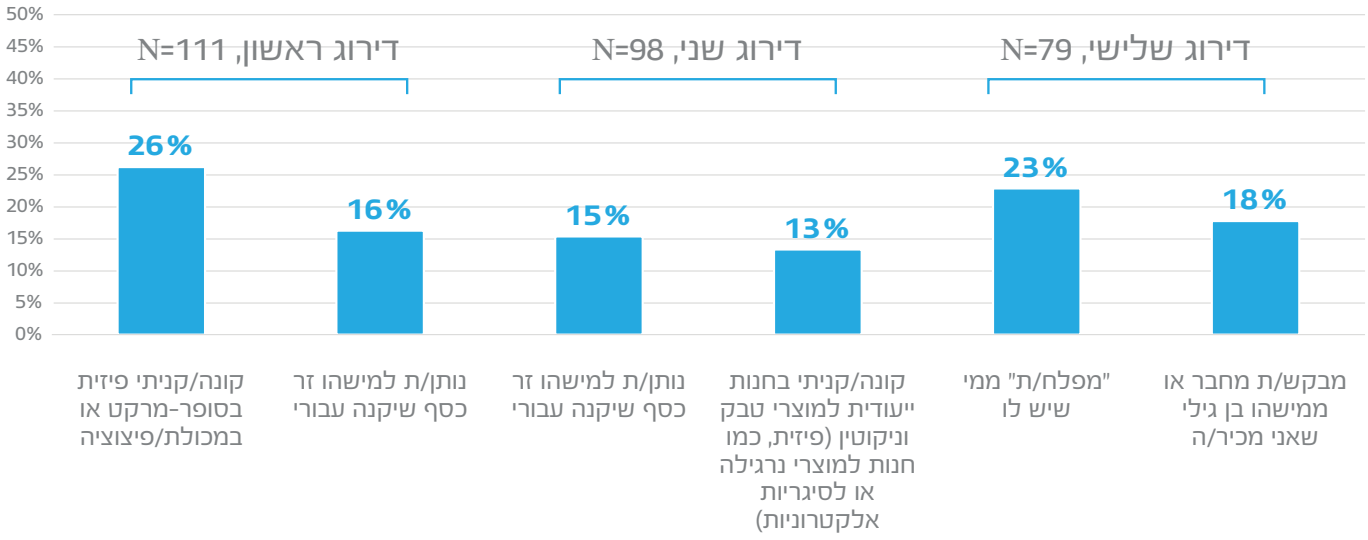

תרשים 36: "בפעמים בהן קנית במקום פיזי (מכולת, חנות נוחות, חנות למוצרי טבק וכדומה) האם שאלו אותך על גילך או ביקשו ממך להראות תעודת זהות?" [בחירה בודדת], לפי קבוצת גיל. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה בקבוצת הגיל

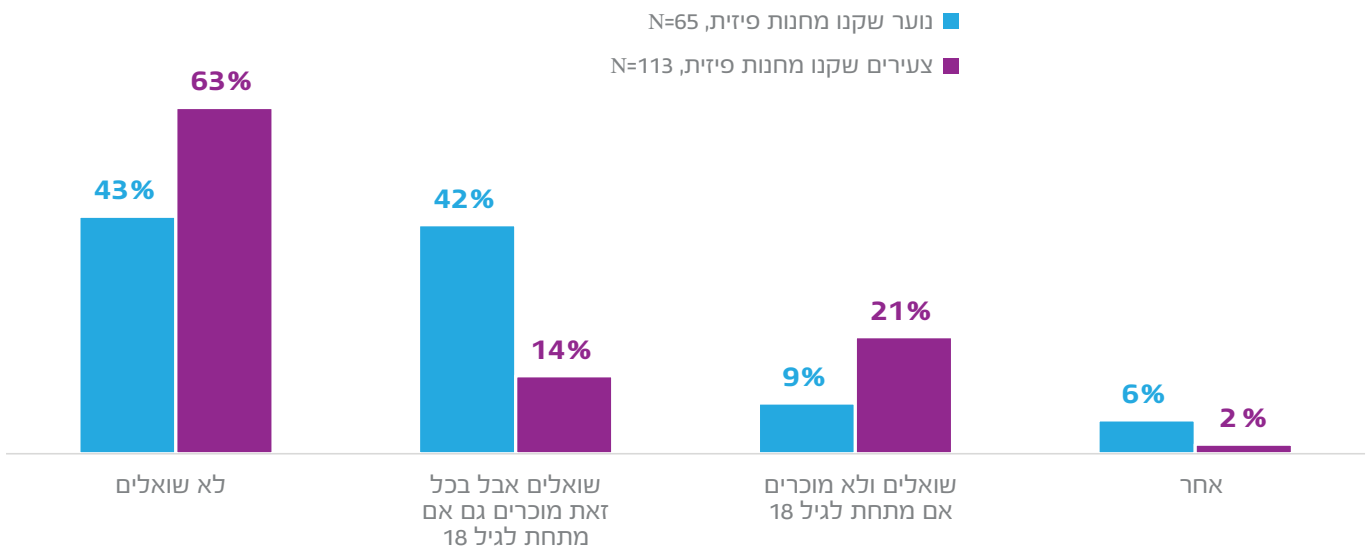

בקרב צעירים, כפי שניתן לראות מתרשים 37, כל הדרכים המוזכרות מתייחסות לקניה פיזית מחנויות מגוונות, כאשר קניה בסופר-מרקט, מכולת או פיצוציה דורגה כדרך השכיחה ביותר (45%) ובעקבותיה קניה בחנות ייעודית למוצרי טבק וניקוטין (18%). ניתן לראות את דירוג הצעירים לשאר הדרכים בתרשים להלן.

תרשים 37: "מה היו הדרכים העיקריות שלך להשיג מוצר עישון בשנה האחרונה?" [3 תשובות, לפי מידת שכיחות], בקרב צעירים מעשנים, התנסו או עישנו והפסיקו. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה, בקבוצת הגיל

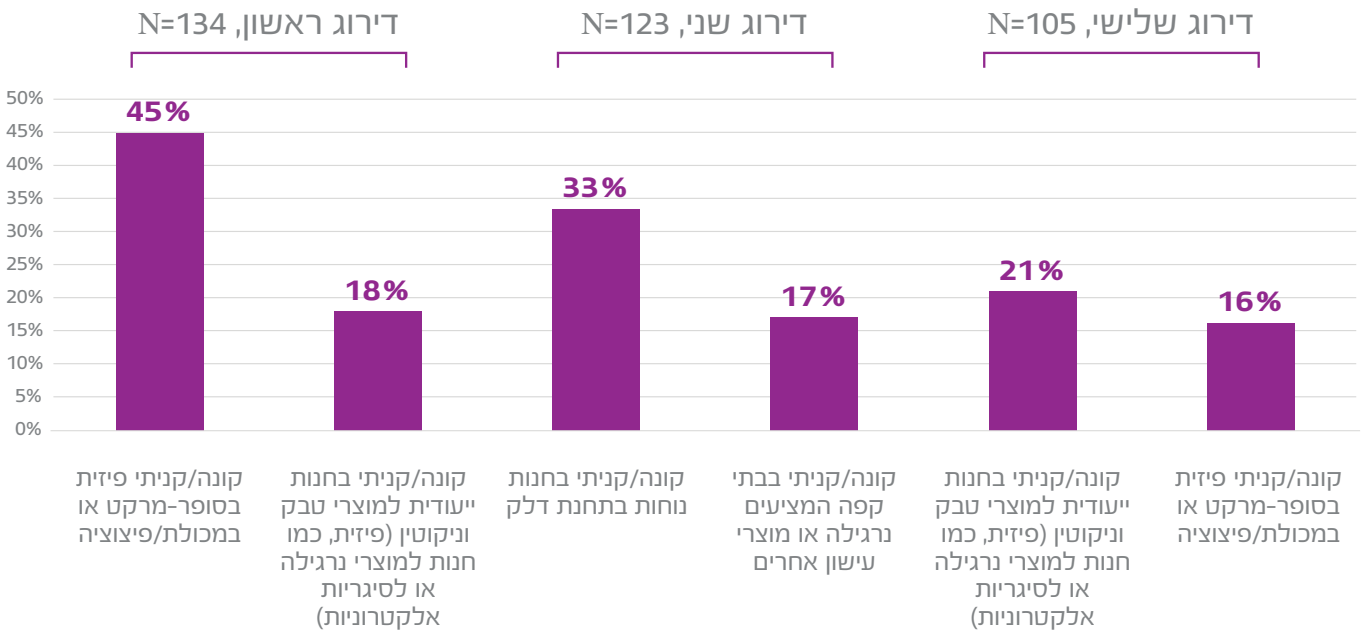

ממצאים איכותניים: תפיסות לגבי עישון, התנסות אישית וסוגי מוצרים

התנסות ראשונה

קבוצות המיקוד חשפו גם הן תופעה רחבת היקף בכל הקשור להתנסות הראשונה בעישון. עלה מהן כי בני נוער וצעירים מתחילים להתנסות בעישון בגילאים צעירים מאוד, לעיתים כבר בכיתות ה' או ו'. התנסות זו מתרחשת בתוך בית ההורים או מחוצה לו, במפגשים עם חברים או בבית הספר. גורמים שונים עשויים להוות שער כניסה לעולם העישון, וכפי שעלה בממצאי הסקר הכמותי, גם כאן קבוצת השווים, חברים ו/או קרובי משפחה בגילאים דומים נתפסים כגורם המשפיע ביותר על ההתנסות הראשונה או התחלת העישון. משתתף מהנגב שיתף: "ראיתי שהחברים שלי מעשנים נרגילה. אמרתי לעצמי למה שאני לא אנסה, ומאותו היום המשכתי. עכשיו אני מרגיש שקשה לי להפסיק... כי אני נמשך לזה (לעישון)... אתה מרגיש שזה מרגיע, אתה פורק עצבים".

גורם אחר המשפיע על ההתנסות הראשונה והתחלת העישון הינו החשיפה לעישון בתוך המשפחה, שכן בנוסף ללגיטימציה ולמודלים לחיקוי שהיא מייצרת, היא גם מעלה במקביל את הנגישות למוצרי העישון. כפי שעלה מהסקר הכמותי, גם בקבוצות המיקוד רוב המעשנים או המתנסים בעישון סיפרו שאינם מעשנים בתוך הבית או בנוכחות הוריהם, ושהם חוששים מתגובתם, גם בגיל 18 וגם במקרים בהם ההורים מודעים לכך שילדיהם מעשנים. עם זאת, קיימים מקרים מסוימים בהם נערים נוהגים לעשן בתוך בית ההורים ובידיעתם, כך מספרת משתתפת מקבוצת הנוער בחיפה: "אני מעשנת vape בבית ובחוץ, זה רגיל. לא מול ההורים אבל גם אם הם בבית, רגיל... פעם מילאתי את החדר בעשן. אמא שלי נכנסה להגיד לי "מה זה הריח הזה"... פעם הם אמרו לי שהיא [הסיגריה] לא טובה לבריאות ו"תתרחקי ממנה" [...] עכשיו אם הם ידעו הם לא יעשו לי כלום ולא יאסרו עליי כי מדובר בבריאות שלי".

"امي عندها ارجيلة اسا اشترت ارجيلة جديدة وحطت هديك بالمخزن، بس مكانوش بالبيت طلناها انا وابن عمي وأرجلنا [...] (عرفت كيفية استعمالها) ما انا كنت احضرها لإمي"

"לאמא שלי יש נרגילה, היא קנתה חדשה ואת הישנה שמה במחסן, כשהם לא היו בבית הוצאנו אותה אני ובן דוד שלי ועישנו [...] (ידעתי איך להשתמש בה כי) אני זה שהייתי מכין אותה לאמא שלי"

משתתף מקבוצת הנוער ממג'ד אלכרום

"ابن عمي قالّي منيحة (عن الارجيلة) كان يدخّن هو واخوي قالّي جرّب.. اصغر مني هن بصف سادس، من صف خامس يدخنوا"

"בן דוד שלי אמר לי שהיא טובה (הנרגילה). הוא ואחי עישנו, והוא אמר לי לנסות. הם יותר צעירים ממני, בכיתה ו', מכיתה ה' הם מעשנים"

בן 18 מהנגב

"(امي) بتعرف (اني بدخّن) بس ما بدخّن قدامها وما بجيب عالبيت، بس في القهاوي بدخّن، اغلب تدخيني كان في القهاوى"

"(אמי) יודעת (שאני מעשן), אבל אני לא מעשן מולה ולא מביא את זה הביתה, רק בבתי קפה... רוב העישון שלי בבתי קפה"

בן 18 מהנגב

החשיפה לעישון דרך הרשתות החברתיות הוזכרה גם היא כגורם משפיע על הרצון להתנסות בעישון. משתתפות מקבוצת הנוער בחיפה סיפרו על החשיפה למוצרי עישון דרך הרשתות החברתיות: "אני לפעמים רואה פרסומות לווייפ... בפייסבוק, באינסטא", "לי יש טלגרם... וקיבלתי הודעה אם אני רוצה לקנות חשיש [קנאביס]... עם מחירים...!"

דרכי השגת מוצרי העישון ואכיפת הרכישה

נרגילה וסיגריות בחפיסות הוזכרו רבות במהלך הדיונים בקבוצות וניכר היה שהשימוש בהם, ובמיוחד בנרגילה נפוץ מאוד. לעיתים, עלתה התפיסה שעישון נרגילה אינו עישון כלל, ושעישון נרגילה אינו מזיק או שלילי כמו עישון סיגריות. משתתף בן 16 מאזור המשולש שיתף כי הפסיק לעשן אך עבר לנרגילה, "אני מרגיש בנוח ושלם איתה [הנרגילה], בגלל שהיא עזרה לי להתרחק מעישון. גרמה לי להתרחק מדבר יותר גרוע מהנרגילה מבחינה חברתית, הריח [של הסיגריות] למשל מציק לחברים שלי, הם לא מעשנים ... הם משחקים כדורגל".

"ما بتطبق القانون، بدخنوا بالمحلات العمومية، كمان الحق عالبلدية مثلا في البارك هذا (في بئر السبع) شفت שלטים ممنوع التدخين، لو بتدخن سيجارة في كمرات يعني هذا الشي بيمنعك تدخن، بالبلد ولا مرة شفت شي زي كذيان"

"החוק לא נאכף, (אנשים) מעשנים במקומות ציבוריים, יש גם אחריות לעירייה, למשל בפארק הזה פה (בבאר שבע) ראיתי שלטים "העישון אסור", אם אתה מעשן סיגריה יש מצלמות, כלומר הדבר הזה מונע ממך לעשן, ביישוב אצלנו אף פעם לא ראיתי דבר כזה"

בן 18 מהנגב

בדומה לכך, גם הסיגריה האלקטרונית, או הווייפ [Vape], כפי שמכנים אותה הצעירים, הוזכרה בהקשר דומה. בולט היה שהסיגריה האלקטרונית נמצאת בשימוש נרחב בקרב נוער וצעירים כיום, ומלווה בתפיסה השגויה שהיא מזיקה פחות מסיגריה רגילה. בנוסף לתפיסה זו, תורמים לפופולריות שלה גם התפיסות שהיא זולה יותר, בעלת ריח טוב יותר, וקל מאוד להחביא אותה. כך מספר משתתף מקבוצת הנוער ממג'ד אלכרום: "היא טעימה [הסיגריה האלקטרונית], אתה מתמכר אליה יותר מעישון [של סיגריות רגילות]. בנוסף, בגין מאפיינים אלו, קיימת תפיסה שהסיגריה האלקטרונית "מתאימה" יותר לבנות, כפי שהביעה משתתפת מקבוצת הנוער בחיפה: "העישון הוא יותר לבנים, הווייפ יותר לבנות, ככה אני רואה את זה". אכן, במהלך השיחות בקבוצות והשיתוף בחוויות התנסות ראשונות, נוכח היה שההתנסות הראשונה של הרבה מהבנים הייתה עם נרגילה וסיגריות ונרגילה, לעומת בנות שהתנסו יותר בווייפ.

"הדחן אקטר לשבאב، ל-vape אקטר לבנאת، הייך בשוף"

"העישון הוא יותר לבנים, הווייפ יותר לבנות, ככה אני רואה את זה"

משתתפת מקבוצת הנוער מחיפה

בנושא האכיפה, כפי שניתן להבין גם ממצאי הסקר הכמותי שפורטו לעיל, עלה כי המשתתפים אינם עדים לפעולות של אכיפה במקומות הציבוריים ביישובים או בשכונות הערביות. מקבוצות המיקוד עלתה תמונה ברורה כי למרות שמכירת מוצרי עישון לקטינים משתנה בין חנויות ביישובים השונים, לַרוב המוכרים אינם שואלים על גיל הקונה או דורשים הצגת תעודת זהות בעת הרכישה.

ידע ותפיסות לגבי עישון

ניכר ממשתתפי קבוצות המיקוד כי קיים אצלם ידע בסיסי לגבי ההשלכות הבריאותיות השליליות של העישון, לרבות נזק לריאות, שיעול, צביעת שיניים וקשיי נשימה. עישון גם מקושר בקרב הנוער והצעירים לסיבולת פיזית ירודה, כך משתף נער ממג'ד אלכרום "אני משחק קיקבוקס אני לא מעשן נרגילה, אם אני רוצה לעשן נרגילה אני עוזב את הקיקבוסק... כי אתה מתחיל להתנשף מלא". עם זאת עדיין קיימת תפיסה שעישון "מרגיע את העצבים" ו"גורם לתחושה של שמחה" או "נותן אנרגיה ומדרבן אותך לעבוד".

ההתמכרות לעישון נתפסת כדרך ללא מוצא, שניתן להשפיע עליה אך ורק בשלב הכניסה, וישנה תחושה חזקה של חוסר אונים ומחסור בכלים במקרה של רצון להפסיק, הן בקרב המשתתפים והן בתפיסותיהם לגבי הוריהם המעשנים. אחד המשתתפים דיבר בהקשר זה על התסכול של הוריו הן מהעובדה שהוא עצמו מעשן והן לגבי חוסר היכולת שלהם להיגמל: "[ההורים] יודעים שאם הילדים שלהם מעשנים זה דבר לא טוב, אבל מבחינתם, זה כבר מאוחר מדי [לגבי עצמם]... [הם מספרים לי]: "הורַיי לא מנעו ממני לעשן בצעירותי, ועכשיו זהו, אני כבר מכור". תפיסות אלו מחוזקות על ידי חשיפה לעישון של ההורים, גם כשעמדות ההורים כלפי עישון הן שליליות ואפילו כשהם מזהירים את ילדיהם מפני נזקי העישון ומנסים לשכנע אותם לא לעשן או להפסיק. בן 18 מהנגב מתאר זאת באמירה: "אם אני רואה מישהו מעשן והוא אומר לי 'לא לעשן' ו'העישון מזיק' ולא יודע מה, זה לא נעים. אני לא אוהב לראות מישהו עושה טעות ומייעץ לי לא לעשות [את אותו הדבר בדיוק]".

ניכר כי קיימים הבדלים מגדריים ברורים בכל הקשור לתפיסות לגבי מי שמעשנים או מעשנות. על פי דברי המשתתפים בקבוצות המיקוד, בן שמעשן נתפס כ"גבר", כ"אחד מהחבר'ה" או כ"מבוגר ועצמאי". משתתפת מקבוצת הנוער בחיפה מסבירה "אחי חושב ש[עישון] זה גבריות.. 'אני מעשן כלומר הגעתי לַגיל. התבגרתי, ובעיניי מי שמוּלי אני עכשיו גבר'". תפיסות לגבי בנות מעשנות, לעומת זאת, נחלקות לשתיים: מצד אחד "חזקה ועצמאית" ומן הצד השני "לא מוסרית". התפיסה האחרונה רווחת בעיקר כאשר מדובר בצעירות, בחברות מסורתיות יותר. כך למשל מספר בן 18 מהנגב: "התפיסה לגבי מי שמעשנת היא שהיא לא טובה... למשל אם בת שיושבת ושמעשנת סיגריה... במיוחד אם היא צעירה, הבנאדם מתחיל לחשוב שזה לא טוב".

3. חשיפה לעישון בסביבה הקרובה

שיעורי החשיפה בסביבה הקרובה

כפי שעולה מתרשים 38, רוב המשתתפים המוחלט (92%) דיווחו על כך שישנם מעשנים בסביבתם הקרובה. השיעור הגבוה ביותר של מעשנים נמצא במשפחה המורחבת, אחריה מגיעה המשפחה הגרעינית, לאחר מכן קבוצת החברים במעגל הקרוב וחברים לכיתה, ללימודים או מקום העבודה. 8% בלבד דיווחו כי אין בסביבתם הקרובה מעשנים כלל.

תרשים 38: "האם יש מעשנים בסביבתך?" [שאלה רב ברירתית]. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה

N=515

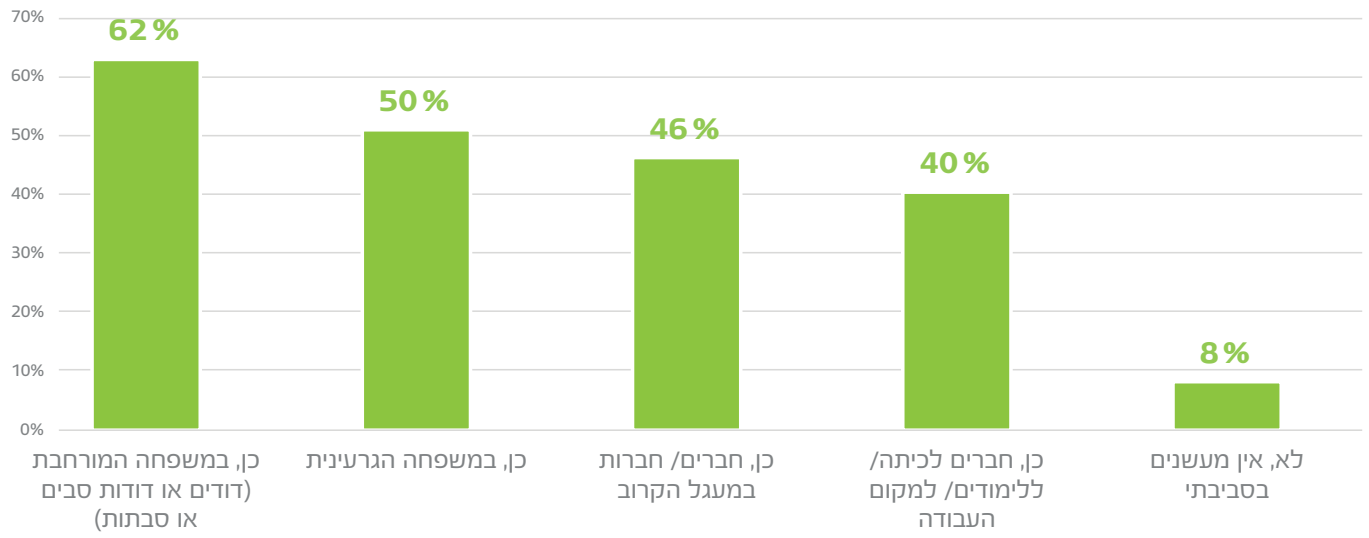

כפי שניתן לראות מתרשים 39, בחלוקה לפי אזורי מגורים, ניתן לראות שבכלל האזורים מדווח על הימצאות מעשנים במשפחה המורחבת בשיעורים הגבוהים ביותר. לאחר המשפחה המורחבת, שני המעגלים הבאים שמדווח כי נמצאו בהם מעשנים ברמה הגבוהה ביותר באזור חיפה הינם המשפחה הגרעינית וקבוצת החברים הקרובים. באזור מרכז ניתן לראות תוצאות דומות, עם משפחה גרעינית וחברים לכיתה, לימודים או עבודה במקום השלישי. באזור צפון, החברים הקרובים והמשפחה

הגרעינית מדווחים באותה המידה. באזור דרום, המשתתפים דיווחו כי הם נחשפים יותר לעישון של חברים (חברים ללימודים או לעבודה וחברים קרובים) מאשר לעישון המשפחה הגרעינית, אם כי השיעורים דומים (40–44% ו–38%, בהתאמה).

תרשים 39: "האם יש מעשנים בסביבתך?" [שאלה רב ברירתית], לפי אזור מגורים. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה

N=515

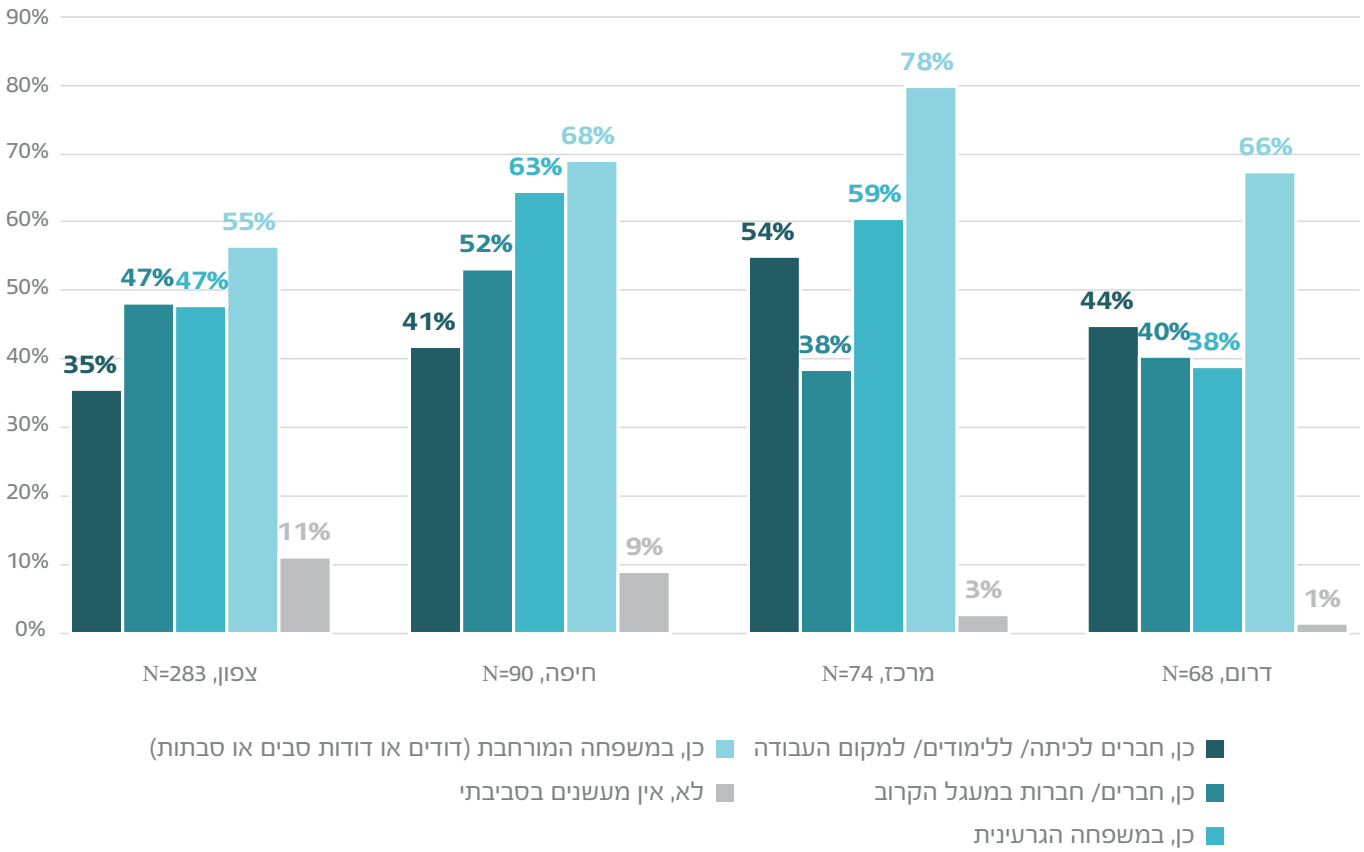

כמתואר בתרשים 40, בחלוקה לפי מידת דתיות ניתן לראות שבקרב דתיים ודתיים מאוד, המשפחה המורחבת ולאחריה המשפחה הגרעינית מדווחות במידה הרבה ביותר כסביבות המכילות מעשנים. בקרב מסורתיים, הממצאים לגבי המשפחה דומים, כך שרוב המסורתיים דיווחו על המשפחה המורחבת כסביבה המכילה מעשנים, וכמחצית על המשפחה הגרעינית ככזו. עם זאת, ניתן לראות שבקרב קבוצה זו הדיווחים לגבי קבוצת החברים דומים לאלו של המשפחה ועומדים על 49% כאשר מדובר בקבוצת החברים במעגל הקרוב, ו–48% בחברים ללימודים או לעבודה. בקרב חילונים נצפו ממצאים שונים במקצת, כאשר חברים במעגל הקרוב מדווחים במידה הגבוהה ביותר (57%), והמשפחה אחריהם, אומנם בשיעורים דומים (55% במשפחה מורחבת, 51% במשפחה גרעינית).

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

תרשים 40: "האם יש מעשנים בסביבתך?" [שאלה רב ברירתית], לפי מידת דתיות. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה

N=515

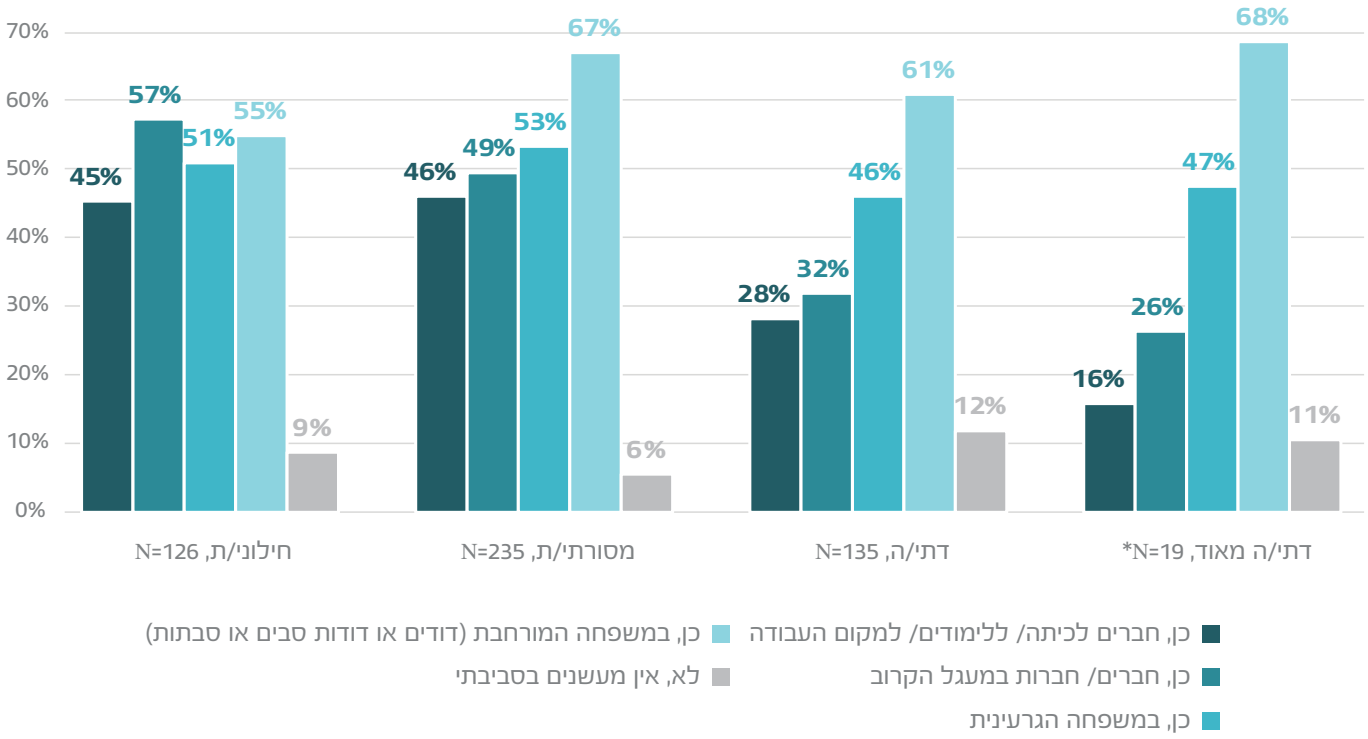

*מספר המשתתפים בקבוצה קטן מאוד, על כן יש לקחת זאת בחשבון בעת קריאת הנתונים.

מקומות ומעגלי חשיפה לעישון

בבדיקת מידת החשיפה לעישון שניתן למצוא במקומות או מעגלים חברתיים שונים של המשתתפים, נשאלו המשתתפים מהם לדעתם שלושת המקומות בהם הם נחשפים במידה הרבה ביותר לעישון (רואים אדם מעשן או נחשפים לעישון כפוי). כפי שניתן לראות מתרשים 41, נמצא כי בקרב שתי קבוצות הגיל במקום הראשון ובשיעורים דומים בין הקבוצות דורגו הבית והמשפחה הגרעינית, ולאחר מכן השכונה ומפגשים עם חברים. כלומר אלו המעגלים החברתיים בהם המשתתפים מעידים כי הם נחשפים במידה הרבה ביותר לעישון. במקום השני דורגו מפגשים עם המשפחה המורחבת בקרב שתי קבוצות הגיל. בשיעור נמוך יותר דורגו גם שכונה ומפגשים עם חברים ומסיבות ואירועי שמחות ואֵבֶל בקרב בני נוער, והשכונה ומפגשים עם חברים בקרב צעירים. במקום השלישי דורגו בסדר זהה בשתי קבוצות הגיל (אך בשיעורים שונים) מסיבות, ואירועי שמחות ואֵבֶל בקרב בני נוער, ומפגשים עם המשפחה המורחבת.

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

תרשים 41: "דרג/י מ-1 עד 3, מהם המקומות שאת/ה נחשף/ת בהם הכי הרבה לעישון, כאשר 1 הוא המקום שאת/ה נחשף/ת בו לעישון במידה הרבה ביותר, ו-3 במידה הנמוכה ביותר." [שאלה רב ברירתית, עד 3 תשובות]. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה בכל דירוג, לפי קבוצת גיל

נוער

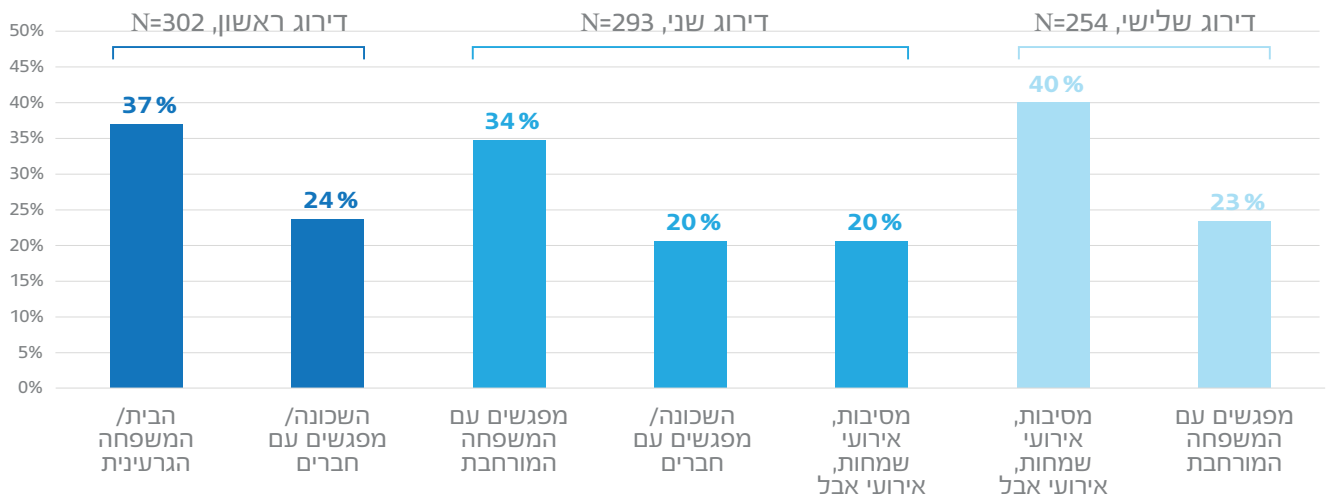

צעירים

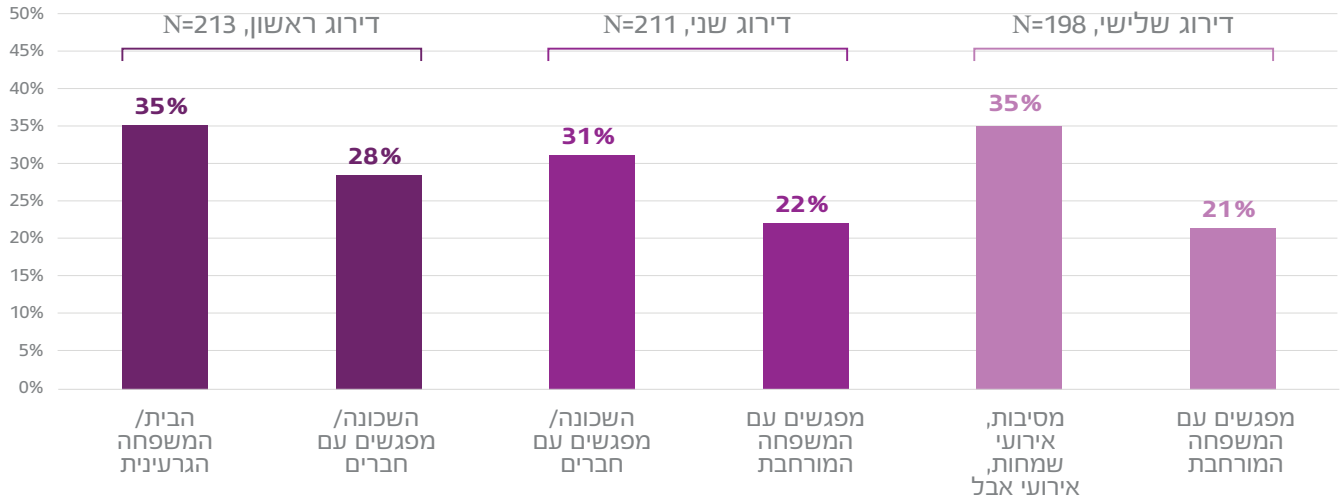

כאשר נשאלו הנסקרים מיהו גורם ההשפעה הגדול ביותר על כניסתם לעולם העישון, משתתפים המעשנים כיום, שהתנסו או שעישנו והפסיקו דיווחו באופן ברור וייחודי כי קבוצת החברים הינה הגורם המשפיע ביותר לעומת שאר הגורמים (בן/בת משפחה מאותה קבוצת גיל, בן/בת משפחה מבוגרים, דמויות משפיעות מהטלוויזיה, מסרטים או מרשתות חברתיות ומוכרים של מוצרי עישון). ניתן לראות מגמה דומה בקבוצות הגיל השונות. מתרשים 42 עולה כי קבוצת החברים מדורגת כמשפיעה ביותר הן בקרב הנוער (71%) והן בקרב הצעירים (70%). כל שאר הגורמים מדורגים כמשפיעים

על ידי פחות מ-12% מהמשיבים על השאלה, בשתי קבוצות הגיל. גם בפילוח מגדרי בתוך קבוצות הגיל השונות ניתן לראות את אותה המגמה בשתי קבוצות המגדר.

תרשים 42: "למי לדעתך הייתה ההשפעה הגדולה ביותר על כניסתך לעולם העישון?" [בחירה בודדת], לפי קבוצות גיל. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה בכל קבוצת גיל

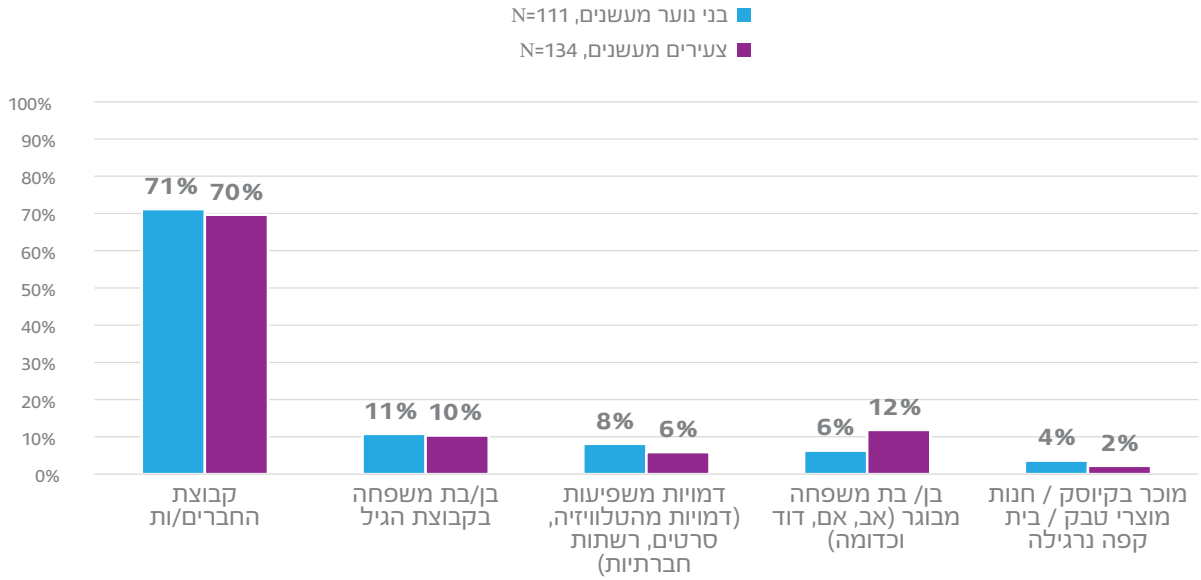

ממצאים איכותניים: חשיפה לעישון

חשיפה במשפחה

בשיח שהתפתח בקבוצות המיקוד לגבי חשיפה לעישון, ניכר היה כי היקף החשיפה רחב מאוד. רוב המשתתפים סיפרו על חשיפה מגיל צעיר ביותר, "מאז שהם זוכרים את עצמם" כדברי אחד המשתתפים. כמעט בכל המשפחות של משתתפי הקבוצות היו מעשנים במשפחה הגרעינית, לרוב האב או האח ולעיתים רחוקות יותר גם נשים במשפחה. גם ברמת המשפחות המורחבות דווח על מעשנים רבים, וגם במקרים אלו מדובר היה לרוב בגברים במשפחה כגון דודים או סבים. במקרים מעטים יותר גם נשים, בדרך כלל מבוגרות - דודות או סבתות. כאמור, לפי דברי המשתתפים, רוב ההורים דיברו איתם על כך שעישון מזיק לבריאות ועודדו אותם לא לעשן, אך הם עצמם היוו מודל הפוך לחיקוי, ולרוב הדגימו מסוגלות נמוכה להפסיק לעשן. בנוסף לכך, עלתה טענה בדבר האופן בו המסרים מועברים לילדים מצד הוריהם או מוריהם.

"ييجوا للولد مثلًا بطريقة حلوة، يفهموه الاشي يشرحلوله شرح منطقي اللي هو يفهم، مش يقعدوا يقولوله "هاد مش لجيلك" لأنه التدخين برايي فش إله جيل، لا للكبير ولا للصغير بنفع... هيك همّ بأجلوا الاشي لجيل العشرينات، وبس يصير بجيل عشرين شو بدكم تقولوله؟! فالمفروض يكون في تفسيرات منطقية ولهيك يكون في ورشات للأهل مثلًا"

"הם צריכים לבוא לילד בצורה יפה, להסביר לו ולתת הסבר הגיוני, שיבין, לא שיגידו לו "זה לא מתאים לגילך", כי לעישון לדעתי אין גיל, לא לגדולים ולא לקטנים הוא טוב... ככה הם דוחים את זה לגילאי העשרים, וכשהוא יהיה בגיל 30 מה תגידו לו?! אז צריך שיתנו הסברים הגיוניים ולזה צריך סדנאות להורים למשל"

בת 18 מאזור המשולש

בעקבות ריבוי המעשנים, בני נוער וצעירים נחשפים רבות לעישון באירועים משפחתיים, בכללם אירועי שמחות ואבל, בהן תופעת העישון נפוצה מאוד, ובמקרים מסוימים אף נהוג להגיש בהן סיגריות או נרגילות כחלק מהאירוח. בן 18 מהנגב סיפר:

המיזם למיגור העישון
بلا تدخين SMOKE FREE ISRAEL

"אם היום דוד שלי מזמין אנשים... תמצא אותו מכין 10 ראשי נרגילות לפני שאנשים מגיעים".

רוב המשתתפים סיפרו כי אינם נוהגים להעיר למבוגרים המעשנים בסביבתם, מתוך חשש או יראת כבוד. לחברים קל להם יותר להעיר, אם כי גם במקרים אלה לאחר זמן מה מפסיקים להעיר, מתוך "התרגלות למצב".

חשיפה בבית הספר

בית הספר הוזכר בקרב משתתפים ממגוון הגילאים והאזורים בארץ כאחד המקומות בהם החשיפה לעישון היא מרובה. עוד עלה כי החשיפה למוצרי העישון השונים מתרחשת בעיקר בבתי הספר, כפי שמספר משתתף בן 18 מהנגב: "בחטיבת הביניים, התחלתי לראות תלמידים בכיתה ז-ח מעשנים ומחלקים זה לזה, ומוכרים זה לזה... יש אחד שמביא קופסה, ומוכר לכל אחד סיגריה בשני שקלים, משהו כזה. [זה מעורר] סוג של קנאה, הם לא אוהבים לראות מישהו יותר טוב ממישהו אחר, למה שהוא יעשן ואני לא... משהו כזה". במקרים אחרים סופר אף על צוות לימודי שמעשן מול התלמידים, לפי בן 18 מהנגב "היה לנו מורה שמעשן עם פילטר.. הוא היה מורה לביולוגיה, כלומר מלמד על הבריאות והגוף".

> "انا جديد انكشفت لل-vape، بالمدرسة، بفوت عالحمام كل البنات متجمعات دائرة مسكرات على بعض، بيجي عبالك تشوفي شو صاير، جوا بتلاقي محششه"
>
> "אני נחשפתי לא מזמן ל-ווייפ, בבית הספר, אני נכנסת לשירותים, כל הבנות מצטופפות בצורה של עיגול סוגרות אחת על השנייה, בא לך לראות מה קורה בפנים, את מוצאת "קן עישון""
>
> משתתפת מקבוצת הנוער מחיפה

4. התערבויות בנושא עישון

במסגרת המחקר נבדקו התערבויות הקשורות לעישון - הן חיוביות, כלומר מתנגדות לעישון, והן שליליות, המעודדות עישון. כפי שניתן לראות מתרשים 43, 42% מכלל המדגם נחשפו להרצאה בנושא מיגור העישון בבית הספר, זאת לעומת 14% בלבד שנחשפו לסדנה או פעילות אחרת במסגרת בית הספר. שיעור החשיפה לכל שאר ההתערבויות יחדיו עומד על 23% או פחות.

שיעור גבוה יותר של משתתפים נחשפו לשיחה מבן/בת משפחה על ההשלכות השליליות של עישון מאשר אלו שנחשפו לעידוד מבן/בת משפחה להתנסות בעישון. באופן דומה, שיעור גבוה יותר מהמשתתפים נחשפו לסלבריטאים או משפיענים ברשתות החברתיות שהביעו דעה נגד עישון, לעומת אלה שנחשפו למצב ההפוך, בו סלבריטאים או משפיענים ברשתות החברתיות הביעו דעה בעד עישון או הראו שימוש במוצרי עישון כלשהם. לעומת זאת שיעור זהה של משתתפים נחשפו לשיחה מחבר/ה קרוב/ה לגבי ההשלכות השליליות של עישון, לעומת אלה שנחשפו לשיחה ההפוכה, המעודדת התנסות בעישון מחבר/ה.

בהקשר של צוותי בריאות, 11% בלבד דיווחו שרופא/ה או חבר/ת צוות רפואי דיברו איתם על ההשלכות השליליות של העישון, ו-6% בלבד נחשפו לתוכניות גמילה בקופות החולים או מרכזי גמילה אחרים. כפי שהוזכר לעיל, ממצא אחרון זה אינו מפתיע לאור העובדה שנוער וצעירים בקבוצות גילאים אלו נמצאים בשלבי התנסות

המיזם למיגור העישון
بلا تدخين SMOKE FREE ISRAEL

וכניסה לעישון ואינם נחשבים ל'מכורים', כך שהמחשבה על גמילה הינה רחוקה, וכך גם עשויה להיות החשיפה לתוכניות אלו. יחד עם זאת, העובדה שקיימת חשיפה נמוכה מאוד לתוכניות גמילה עשויה להצביע על כך שהצעירים לא נחשפו לתוכניות אלה גם בהקשר של הוריהם או בני משפחתם המעשנים.

תרשים 43: "לאילו מתוך הבאים נחשפת?" [שאלה רב ברירתית, עד 3 תשובות]. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה

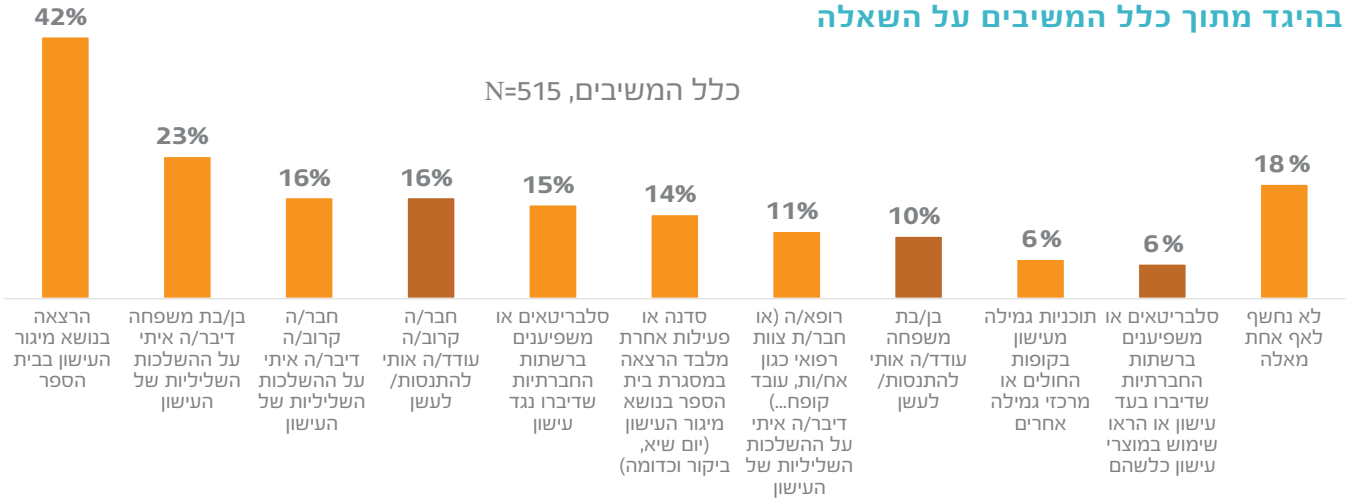

כפי שניתן לראות בתרשים 44, בפילוח לפי קבוצות גיל החשיפה להרצאה בבית הספר נותרה השכיחה ביותר, ובשיעור גבוה יותר בקרב נוער מאשר צעירים. הדבר עשוי לנבוע מכך שבני נוער עדיין נמצאים בשלב בית הספר והחשיפה להרצאות אלו נוכחת בזיכרונם יותר, או להצביע על שכיחות גבוהה יותר של הרצאות מסוג זה כיום לעומת מה שהיה קיים בשנים קודמות. הבדל נוסף ניתן לראות בשכיחות החשיפה לסלבריטאים או משפיענים אשר הביעו דעה נגד העישון. גם כאן, בני נוער מפגינים חשיפה רבה יותר (17%) מאשר צעירים (13%). פילוח לפי מגדר הניב תוצאות דומות.

תרשים 44: "לאילו מתוך הבאים נחשפת?" [שאלה רב ברירתית, עד 3 תשובות], לפי קבוצות גיל. % המשיבים שבחרו בהיגד מתוך כלל המשיבים על השאלה בכל קבוצת גיל

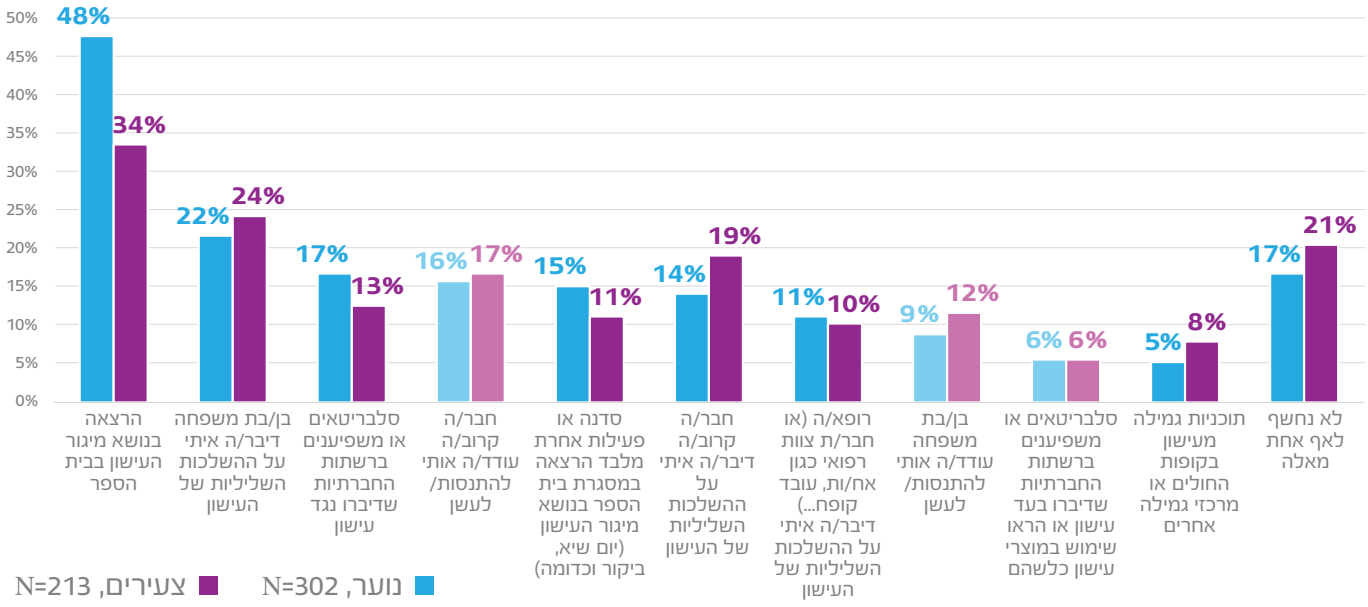

המיזם למיגור העישון
SMOKE FREE ISRAEL بلا تدخين

ממצאים איכותניים: התערבויות בנושא עישון

בשיח בקבוצות המיקוד באזורים השונים הוזכרו ברוב המקרים התערבויות בסיסיות ולא מספקות אל מול עישון. במקרים מעטים מאוד הוזכרו פעולות שנעשו על ידי צוות בית הספר, כפי שסיפר משתתף מקבוצת הנוער במג'ד אלכרום: "אצלנו בבית הספר, המנהל תופס הרבה [ראשי טבק של נרגילה], הוא שואל מאיפה הבאת אותם, לוקח את הקופסא והולך למקומות [שמוכרים בהם את הטבק] לנרגילה [ואומר למוכר] - "למה נתת את זה לילד, אם אבא שלו ידע, או יקרה משהו לילד אתה תישא באחריות, לא הילד"". בבדיקה לגבי התערבויות שלא במסגרת בית הספר, נמצא שרוב המשתתפים לא ידעו על קיומן של תוכניות גמילה מעישון (דרך קופות החולים או גופים אחרים), ולתפיסתם תוכניות אלו מיועדות לטיפול בהתמכרויות כבדות כגון התמכרות לסמים. כאמור בפרק הכמותי לעיל, תוכניות גמילה במוסדות הבריאות אכן עשויות להיות פחות רלוונטיות לקבוצות הגיל הנחקרות, אך חוסר המודעות לקיומן עשוי להצביע גם על כך שיש חוסר מודעות לתוכניות אלו גם בקרב המבוגרים שסובבים את בני הנוער והצעירים.

"المعلم بس بيجي بخوّف الطالب اكثر واكثر... "برنّ على أبوك" ما بيجي بعطيه شيحة انه هذا مضرّ او قدّيش بضرّك لقدام من ناحية زوجية، من ناحية صحّة"

"המורה רק מפחיד את התלמיד יותר ויותר.."אני אתקשר לאביך", הוא לא בא ועושה שיחה שהעישון מזיק בעתיד מבחינה זוגית, ומבחינת בריאות"

בן 18 מהנגב

"احنا سووا عنا مرة في صف عاشر (فعاليات بموضوع التدخين)، حكولنا عن النيكوتين، النسبة، عن الرئات عن الأسنان... معلومات بشكل عام وفعاليات. عاد الحين بعد المحاضرة، الكلام كان بيدخل وبيطلع، طلعوا الاولاد يولعوا السجاير ويدخنوا"

"לנו עשו פעם בכיתה י (פעילויות בנושא עישון), סיפרו לנו על הניקוטין, אחוזים, על הריאות על השיניים... מידע באופן כללי ופעילויות. ברגע שאחרי ההרצאה, המילים נכנסו מפה ויצאו מפה, הילדים יצאו והדליקו סיגריות והתחילו לעשן"

בן 18 מהנגב

5. סיכום עיקרי הממצאים מהמחקר הנוכחי

שיעור ההתנסות והעישון

31% מבני נוער שנסקרו נמצאו מעשנים (בתדירות יומית, שבועית או לעיתים רחוקות), וכ-6% נוספים דיווחו כי התנסו בעישון. בקרב צעירים, שיעור העישון גבוה יותר ועומד על 53%, וכ-9% נוספים דיווחו כי התנסו בעישון. העישון וההתנסות נמצאו גבוהים יותר בקרב בנים מאשר בנות, בשתי קבוצות הגיל.

גיל התחלת העישון

הרוב המוחלט של התנסויות העישון הראשונות בקרב בני הנוער (כ-85%), התרחשו בין גילאי 11-15. הרוב המוחלט מקרב מבוגרים צעירים (89%), דיווחו כי ההתנסויות הראשונות שלהם התרחשו בגילאי 15-20. נתון זה מצביע על כך שגיל ההתנסות הראשונה הינו כנראה נמוך יותר כיום מאשר שהיה לפני מספר שנים.

מוצר התנסות ראשון

שיעור גבוה של נוער וצעירים כאחד דיווחו על התנסות ראשונה בנרגילה (46% ו-45% בהתאמה) והתנסות ראשונה בסיגריות רגילות נמצאה שכיחה גם היא (46% מהצעירים ו- 25% מהנוער). בקרב הנוער, ובהתאם לזמן כניסתה לשוק, הסיגריה האלקטרונית נמצאה גם היא כמוצר התנסות שכיח, עם שיעור התנסות של כ-22% (בסיגריה אלקטרונית חד או רב פעמית).

מרכזיות הנרגילה וכניסת סיגריות אלקטרוניות

הנרגילה נמצאה כמוצר העישון המוביל בקרב נוער וצעירים כאחד. נתון זה נכון גם לגבי המוצרים בהם התנסו בני הנוער והצעירים (27% ו-49% בהתאמה מכלל קבוצת הגיל) וגם לגבי המוצרים אותם עישנו במהלך החודש האחרון (18% בקרב נוער ו-26% בקרב הצעירים). נתון זה נשאר יציב הן בקרב בנים והן בקרב בנות, מלבד אצל גברים צעירים, בקרבם נמצאה פופולריות מעט רבה יותר לסיגריות רגילות כמוצר עישון בחודש האחרון. מוצרי העישון הפופולאריים ביותר אחרי הנרגילה היו סיגריות רגילות בקרב צעירים וסיגריות אלקטרוניות בקרב בני הנוער.

עישון בתוך הבית

23% מהנוער דיווחו כי הם נוהגים לעשן בתוך הבית, 15% מבני הנוער דיווחו כי הם נוהגים, בנוסף, לעשן בנוכחות הוריהם.

רכישת מוצרי עישון

מעל לרבע מבני הנוער דיווחו כי הם קונים מוצרי עישון פיזית בסופרמרקט, מכולת או פיצוציה, ומתוכם 85% דיווחו כי אינם נתקלים בחסמים ברכישה ישירה של מוצרי עישון (או שאינם נשאלים לגילם או שנשאלים אך מאפשרים להם לרכוש את המוצרים בכל אופן).

גורם מוביל לכניסה לעולם העישון	לקבוצת החברים ההשפעה הגדולה ביותר על כניסה לעולם העישון (בקרב 71% מהנוער ו-70% מהצעירים).
חשיפה לעישון	הרוב המוחלט של המשתתפים בסקר (92%) דיווחו שישנם מעשנים בסביבתם הקרובה. רוב החשיפה מגיעה מהמשפחה המורחבת (62% מכלל המשתתפים), לאחר מכן מהמשפחה הגרעינית (כמחצית) ולאחר מכן מקבוצת החברים במעגל הקרוב (46%) וחברים לכיתה, ללימודים או מקום העבודה (40%).

תובנות והמלצות

כפי שעולה בבירור מהמחקר הנוכחי, תופעת העישון בקרב בני נוער וצעירים ערבים הינה רחבת היקף ונוגעת במגוון רחב של רבדים, ועל כן התובנות וההמלצות לפעולה מגוונות גם הן ומתייחסות למגוון תחומים הקשורים לתופעה ולדרכי ההתמודדות עימה. מהמחקר הנוכחי עולה כי על אף שנערכים מחקרים בנושא, עדיין נדרשת עבודה מחקרית משמעותית בנושא של מגמות ומאפייני עישון בקרב בני נוער וצעירים ערבים. מחקר זה מהווה שלב משמעותי בתהליך, ומטרתו לספק נקודת מבט רחבה על הנושא הכוללת התייחסות לנושא החשיפה לעישון וההתנסות בו, בנוסף למדדים שנעשה בהם שימוש בעבר; התייחסות למגוון מוצרי טבק ועישון, לרבות מוצרים חדשים כדוגמת סיגריות אלקטרוניות; ושלישית - התייחסות למאפיינים ייחודיים של תופעת העישון בקרב בני נוער וצעירים ערבים, כגון אופן השגת המוצרים, תפיסות והתנהגויות חברתיות ועוד.

הגישה הייחודית של המחקר הנוכחי הינה בהתמקדות בשלב המוקדם ביותר - של התנסויות ראשוניות בעישון בגילאי הנעורים. זאת בשל העובדה כי מאמצים רבים שנעשו בעבר בתחום גמילה מעישון בשלבים מאוחרים יותר לא נשאו פרי, וההנחה כי ההתמודדות הנכונה עם תופעת העישון דורשת מניעת התחלות עישון, עוד טרם ההגעה לשלבי התמכרות. מתוך כך, וכדי להכניס את המלצות פרק זה להֶקשר הרחב בו מתקיימת התופעה בחברה הערבית, פרק זה מתחיל במנְיית החסמים העיקריים אשר עלו מהמחקר, וממשיך למספר המלצות אופרטיביות.

1. חסמים בפני התמודדות עם תופעת העישון בחברה הערבית

1

חשיפה גבוהה לעישון במעגלים החברתיים הבסיסיים

כפי שעולה מן המחקר, המידה בה חשופים בני נוער וצעירים ערבים לעישון במשפחותיהם, הן הגרעיניות והן המורחבות, הינה עצומה. מיעוט מודלים בריאים לחיקוי במשפחה הקרובה, ומנגד ריבוי מודלים לחיקוי, אשר עישון הינו חלק בלתי נפרד מאורח חייהם, מגבירים את החשיפה, ובכך את הרצון להתנסות בעישון בקרב בני הנוער והצעירים. אף על פי שהורים, דודים או אחים גדולים אומרים לבני הנוער כי העישון מסוכן, העובדה כי בני משפחה אלו מעשנים בעצמם חזקה יותר מכל אמירה.

תובנה חשובה שעלתה מהמחקר בהקשר זה היא שהחשיפה בחברה הערבית מורכבת משלושה היבטים, השונים בעוצמתם ובסדר החשיבות שלהם בהשוואה לחברה היהודית. ההיבט הראשון מתייחס לחשיפה למספר רב של דמויות מעשנות במעגלים חברתיים קרובים, כגון קרובי משפחה, אנשי מקצוע ודמויות מרכזיות נוספות בחייהם של נוער וצעירים, כבר מגילאים מוקדמים של ילדות. ההיבט השני מתייחס לחשיפה לעישון כפוי, המתרחשת בתוך הבית במיוחד, אך גם במקומות ציבוריים בהם לא נאכף איסור העישון. ההיבט

השלישי מתייחס לחשיפה למוצרי טבק ועישון כפי שאלו מופיעים בחנויות, בפרסומות ובמרחב הציבורי. בחברה היהודית, לעומת זאת, סדר החשיבות של שלושת הגורמים הללו הינו שונה. מאחר ושיעורי העישון בחברה היהודית נמוכים יותר באופן כללי ובתוך הבית בפרט, ומאחר וביישובים היהודים מתקיימת אכיפה הדוקה יותר במרחב הציבורי, החשיפה למוצרי העישון הינה סוג החשיפה הנפוץ ביותר. העובדה כי בחברה הערבית שני ההיבטים הראשונים של 'חשיפה' מקבלים ביטוי מרכזי יותר במסגרת תופעת העישון, הופכת אותה לתופעה בעלת אופי חברתי בעיקרה. רמת החשיפה הגבוהה גורמת לבני הנוער לאמץ התנהגויות ונורמות עישון, שעשויות לבסוף להוביל להתמכרויות ארוכות טווח שהניסיון להתמודד עמן קשה וסבוך אלפי מונים.

2

היבטים חברתיים של העישון בחברה הערבית

הקושי בהתמודדות עם תופעת העישון בחברה הערבית קשור קשר הדוק גם לעובדה שהנרגילות מהוות את מוצר העישון הנפוץ ביותר בקרב בני נוער וצעירים, דבר המוביל בְּיֵתר שׂאת לחִלחוּל העישון להיבטים החברתיים ופעילויות הפנאי של נוער וצעירים. מהמחקר עולה כי נורמות חברתיות הקושרות בין עישון - בעיקר עישון נרגילות - לבין פעילות חברתית הולכות ונעשות נפוצות יותר ויותר. מלבד עישון במהלך אירוח באירועי שמחות ואבל, אשר היו גם בעבר התנהגויות חברתיות נפוצות בחברה הערבית, בתי הקפה-נרגילה, שרבים מאוד מהם קמו בשנים האחרונות, הפכו למקומות בילוי נפוצים בקרב צעירים ואף נוער (למרות ההגבלה החוקית), ויוצרים בתורם סביבה מאפשרת ואף מעודדת עישון.

עישון הנרגילה, שכאמור נמצאה כמוצר הנפוץ ביותר בקרב נוער וצעירים ערבים, הינו בעל אופי קבוצתי וחברתי, ומשמש לעיתים תחליף לפעילויות פנאי אחרות שאינן זמינות עבור נוער וצעירים בשל מגוון גורמים מבניים, פוליטיים וחברתיים (כגון בשל חולשת הרשויות המקומיות הערביות והמחסור בהזדמנויות לחינוך בלתי פורמלי כמוזכר ברקע התאורטי של המחקר). מרכזיותה של הנרגילה כמוצר עישון מוביל, האופי החברתי של עישון הנרגילה, חוסר המעש של בני נוער וצעירים, וקיומם של בתי קפה נרגילה המאפשרים 'מסגרת חברתית אלטרנטיבית' לשעות הפנאי בגילאים אלו - כל אלו הם מאפיינים חברתיים ייחודיים לחברה הערבית שיש להתמודד עימם.

3

הזנחת תחום מיגור העישון בחברה הערבית

מהמחקר עולה כי במשך השנים חלה ירידה בעניין ובעדיפות הניתנת למאבק בעישון ובנזקיו בחברה הערבית, על חשבון נושאים חשובים ורוחים לא פחות כגון מחלת הסכרת והשמנת יֵתר בהקשר הבריאותי, או מיגור תופעת האלימות והפשיעה בהקשר החברתי. נושאים אלו הלכו ותפסו את תשומת

הלב על חשבון המאבק בעישון. הירידה במאמצים למיגור העישון בחברה הערבית נכונה הן לגורמי המדינה - כגון משרד הבריאות ומשרד האוצר - והן לגורמי מקצוע בחברה הערבית עצמה. מהמחקר עולה כי הזנחת התחום לטובת נושאים אחרים שנתפסים כדחופים או מיידיים יותר נבעה, בין היתר, מתחושות של ייאוש ותסכול שהלכו וגברו בכל הקשור להתגברות על תופעת העישון בחברה הערבית, ומתוך חוסר יכולת להגיע לתוצאות ולראות התקדמות ממשית בנושא - בעיקר בכל הנוגע להתמודדות עם התמכרות מבוגרים.

4

היעדר מודלים חיוביים לחיקוי בקרב דמויות מפתח

כפי שעלה מן המחקר, מורות ומורים, מנהלי בתי ספר ואנשי ונשות חינוך, כמו גם רופאים/ות, אחים/ות ושאר אנשי מקצועות הבריאות, וכן מובילי דעת קהל אחרים רבים בחברה הערבית, מעשנים מול בני הנוער והצעירים. במיוחד בתקופת הגיל הצעירה מהווים אנשי מקצוע אלו מודלים חברתיים לחיקוי, הן בשל השפעתם הישירה על בני הנוער והן בשל ההשפעה החברתית הנובעת מתפקידיהם ומעמדם החברתי. נוסף על כך, לא ניתן להתכחש למידת השפעתה של המדיה החברתית בחייהם היומיומיים של בני נוער וצעירים, המביאה עמה עולם חדש של פרסום, שיווק והשפעה. רבים ממשתתפי המחקר דיברו על תרומת הרשתות החברתיות (כגון פייסבוק, אינסטגרם, טלגרם ועוד) לחשיפה לעישון, ובמיוחד למוצרי עישון שונים דרך פרסומות. מנגד - מספר משתתפים התייחסו להשפעתם של מפורסמים ומשפיענים שהביעו מסרים נגד עישון. מהמחקר עולה כי דמויות מפתח בחברה הערבית בתקשורת וברשתות החברתיות מהוות כיום נקודת תורפה עם פוטנציאל רב להפוך לנקודת חוזקה עם ההתערבויות והכלים המתאימים.

5

בחירה לא מותאמת של כלי התערבות: מיעוט כלים מבוססי ראיות והתאמה לחברה הערבית

אף על פי שנושא המאבק בעישון אינו חדש באופן כללי ובחברה הערבית בפרט, ואכן נעשו ניסיונות בעבר להתמודד עם התופעה, מהמחקר עולה כי לא בהכרח בוצעו צעדים או מתודות המותאמים למאפייני התופעה. במקרים מסוימים, למשל, תקציבים אשר הוקצו לצורך המאבק בתופעת העישון נוצלו במרביתם להצבת שלטי חוצות; שלטים המוצבים בנקודות מכירה ביישובים הערבים ומציינים איסור עישון או איסור מכירת סיגריות ומוצרי טבק לקטינים קיימים רק בשפה העברית וכן הלאה. במקרים אחרים הפעילות התמקדה כאמור בטיפול בקבוצות גיל מבוגרות, ולא במניעת התחלות עישון בגילאים הצעירים יותר.

יתר על כן, למרות ההתייחסות לחשיבות תוכניות ההתערבות המופעלות בגילאי בתי הספר בשיח לגבי העישון,[54] ולמרות המודעות ההולכת וגדלה לפעול למניעת ודחיית מועד התחלות עישון, משתתפי המחקר דיווחו כי להתערבויות בבית הספר לא הייתה השפעה של ממש על המודעות שלהם לנזקי העישון או למוטיבציה שלהם לקיים אורח חיים בריא. נראה כי מאמצים לשיתוף בני משפחה או תכנית "עמיתים" שמערבת בני נוער מאותם הגילאים, וליצירת תוכניות מותאמות תרבות ושפה, אינם מותאמים די הצורך לנוער הערבי. כך למשל, עולה כי תוכניות פדגוגיות המופעלות בבתי הספר לא שמות דגש מספיק על מוצרי העישון השכיחים ביותר בקרב קהל היעד, והנרגילה, שהיא כאמור הפופולרית ביותר בקרב נוער וצעירים ערבים, לא מקבלת התייחסות מיוחדת בתוכניות אלה. שימוש באמצעים שאינם יעילים ואשר אינם מותאמי-תרבות פוגע בהצלחת תהליך מיגור העישון ותורם להתגברות תחושות התסכול והייאוש מההתמודדות עם התופעה.

6

העישון בשיח המוסדי ומנגנוני הרגולציה והאכיפה

גם בקרב גורמים מדיניים מוסדיים ומקבלי החלטות ניתן לראות שיח דל מאוד לגבי מיגור העישון בחברה הערבית. למרות שנושא העישון הוזכר בתוכנית החומש האחרונה לקידום החברה הערבית, הסוגייה מוזכרת בהקשר של הפערים הנוגעים לגמילה מעישון בלבד, ואינה מתייחסת לזווית החדשה שחושף דוח מחקרי זה - קרי הידע, התקציב והמנגנונים שיש לפתח כדי למנוע חשיפה והתנסות בעישון בקרב בני נוער. חסם נוסף התגלה בהקשר של מנגנוני הפיקוח והאכיפה. עולה מן המחקר כי למרות החקיקה הברורה, קיים כשל משמעותי באכיפת החוקים כגון חוק איסור העישון במקומות ציבוריים ביישובים הערבים (לדוגמה באולמות אירועים ואף בבתי חולים), וכן עלה חוסר חמור באכיפת האיסור על מכירת מוצרי עישון לקטינים. מצב זה מייצר מציאות בה לא נדרש דין וחשבון מצד גורמים הפועלים נגד החוק, דבר המוביל להעצמת התופעה.

54 דוח שר הבריאות על בישראל 2021, עמ' 68-67.

המיזם למיגור העישון
بلا تدخين SMOKE FREE ISRAEL

2. המלצות לפעולה

ממצאי המחקר הנוכחי שופכים אור על השינויים שחלו בתופעת העישון בחברה הערבית, כדוגמת הפופולריות הרחבה של עישון הנרגילה בעיקר בקבוצות הגיל של נוער וצעירים, הירידה בגיל התחלות ההתנסות בעישון, הרחבת התחלות העישון בקרב בנות בנוסף לבנים וכניסת הסיגריה האלקטרונית החד-פעמית והפופולריות שהיא הולכת וצוברת. כמו כן, נרשמו מאפיינים חדשים ברמה החברתית כגון פתיחת בתי קפה נרגילה אשר נהיים נפוצים יותר ויותר בשנים האחרונות.

במקביל, בשנים האחרונות מופיעות מגמות חיוביות משמעותיות בחברה הערבית, הן מבחינת התרחבות מעמד הביניים המשכיל והן מבחינת התרחבות והתמקצעות של ארגוני חברה אזרחית ערבים, אשר שמים להם למטרה לקדם את החברה, את דור העתיד ואת איכות החיים. זאת בנוסף להשקעה ממשלתית חסרת תקדים בפיתוח החברתי-כלכלי של החברה הערבית במסגרת מספר תוכניות חומש בשני העשורים האחרונים. קידום בריאות החברה הערבית, אשר מקומו נפקד עד כה בתוכניות החומש, תוקצב בפעם הראשונה בהחלטת הממשלה 550 (תוכנית החומש לשנים 2022-2026), אשר כוללת בין השאר לראשונה גם התייחסות לצמצום העישון וגמילה ממנו. מאפיינים חדשים אלו, והשחקנים החדשים הקיימים בשטח, עשויים להוות פתח לגישה ושיח חדשים דרכם ניתן לחולל שינוי ממשי.

ההמלצות המופיעות להלן נוסחו הן בהסתמך על הנתונים התקדימיים שנאספו במהלך המחקר - מההיבט הכמותי ומההיבט האיכותני - והן מאיגום תובנות והמלצות שעלו מניסיונם המקצועי של חברי ועדת ההיגוי של המחקר.

1

קיימת חשיבות רבה להתערבות בגילאים מוקדמים

שתי תובנות חשובות עלו מהדיונים במהלך תהליך המחקר: ראשית, כי תהליך הכניסה לעולם העישון הינו מוקדם והדרגתי, וכולל שלב של מספר התנסויות, לעיתים במספר מוצרי עישון שונים, התחלה והפסקה, עד שמתקבע הרגל של עישון. שנית, כי המאבק בהתמכרות לאחר שזו כבר נוצרה והשתמרה קשה עד מאוד ולאורך זמן לא הראה הצלחות משמעותיות. במקביל, מחקר השטח העלה כי שיעורי ההתנסות והעישון בקרב נוער וצעירים בחברה הערבית גבוהים, וכי ניתן לראות ירידה בגיל תחילת העישון (או ההתנסויות הראשונות בעישון) בעשור האחרון - בין הגיל בו התחילו לעשן או להתנסות צעירים שנמצאים כעת בשנות העשרים לחייהם, לבין הגיל ההתחלתי להתנסות בעישון בקרב בני הנוער של היום.

מכלל מסקנות אלו עולה בבירור ההמלצה לגבי חשיבות מיקוד המאמצים דווקא בשלב המניעה - כלומר בתקופת הנערות, למניעת החשיפה והתחלות

ההתנסות במוצרי עישון, במטרה להביא לצמצום היקף התחלות העישון מלכתחילה. כיווני פעולה שעלו בהקשר זה כוללים:

• התמקדות ב'הוצאת העשן מהבית' - כך ניתן לערוך קמפיינים של העלאת מודעות לחשיבות של עישון מחוץ לבית במטרה לצמצם את החשיפה לעישון כפוי מצד בני משפחה, כמו גם צמצום החשיפה של בני משפחה צעירים לַמבוגרים המעשנים במעגלי המשפחה הגרעינית והמורחבת.
• הכשרת והפעלת אנשי מקצוע העובדים עם נוער וצעירים והפיכתם לשחקנים מרכזיים במאבק - כך למשל, ניתן לעשות שימוש במסגרות חינוך בלתי פורמלי או מסגרות בית ספריות כגון תעודת בגרות חברתית להעברת סדנאות ופעילויות בנושא מניעת עישון המאפשרות לבני נוער ולצעירים לפעול באופן אקטיבי למען מטרה זו, כמובילים ומנהיגים צעירים ואקטיביים המקדמים חברה ערבית בריאה.

2

העלאת נושא מניעת העישון לשיח בקרב מקבלי החלטות, אנשי מקצוע וכלל הציבור

המלצה מרכזית של המחקר הינה להעלות את נושא העישון לסדר העדיפויות בקרב מקבלי החלטות ודמויות מפתח בחברה הערבית כגון גורמים בכירים במשרד הבריאות, ראשי עיריות ורשויות מקומיות ועמותות וארגוני חברה אזרחית שעובדים עם בני נוער וצעירים. במקביל, מומלץ ליצור שיח ציבורי בנושא בקרב אנשי מקצוע בתחומי הבריאות (רופאים/ות או מקדמי/ות בריאות ברשויות המקומיות, למשל) ובתחומים אחרים כגון חינוך, תרבות, ועשייה חברתית בכלל בחברה הערבית, וזאת במטרה לבחון דרכים חדשות ושונות מבעבר להתמודדות נכונה ויעילה עם התופעה בדגש על מניעת התחלות עישון בקרב בני הנוער והצעירים מתוך דאגה לבריאות דור העתיד.

3

יצירת מודלים חיוביים לחיקוי

לכאורה, מוטלת אחריות גדולה על כתפיהם של אנשי מקצוע ומובילי דעת קהל ערבים, להוות מודלים טובים לחיקוי לבני הנוער בחברתם. אולם מכיוון שאין רבים כאלה, והמחקר מצא כי חלק מגורמים אלו מהווים דווקא מודלים שליליים לחיקוי בכל הנוגע לעישון, מומלץ לבחון כיצד הגורמים הרלוונטיים - כגון מוסדות מדינה, תנועות לשינוי חברתי וארגונים אחרים הפועלים למען קידום חיים בריאים - יכולים לעבוד עם מובילי דעה אלו כדי לחולל שינוי. ישנה חשיבות רבה לעבודה עם אנשי מקצוע ומובילי דעה מהחברה הערבית, תוך שימוש בפלטפורמות של רשתות חברתיות וניצול הכוח הטמון בהן כדי להגיע לקבוצות הגיל הצעירות במטרה להפוך אותם למודלים בריאים לחיקוי, אשר יוכלו להעביר מסרים חינוכיים ובריאותיים שיביאו לאימוץ אורח חיים בריא ונקי מעישון בקרב בני הנוער והצעירים.

4

התערבויות גם בגילאים מבוגרים

אומנם התערבויות בקרב בני הנוער והצעירים הן בעלות חשיבות רבה, אך עולה מן המחקר כי התערבויות בקרב הורים ומבוגרים אחרים במשפחה חשובות לא פחות. קיימת חשיבות רבה למודלים חיוביים משפחתיים, מאחר ומידת השפעת ההתנהגות שלהם גוברת על המסרים 'התאורטיים' המועברים לנערים בתוך המשפחה אודות העישון והשלכותיו השליליות. מהמחקר עלה כי יתכן ולהורים אין כלים מתאימים להתמודד עם תופעת העישון בביתם ובקרב ילדיהם. התערבויות אשר מטרתן להפחית מהחשיפה לעישון בחברה הערבית (כמוזכר בהמלצה הראשונה) והתערבויות אשר מטרתן הקניית כלים להורים או למבוגרים אחרים כגון ניהול שיח ביקורתי עם ילדיהם על העישון, עשויות לסייע ב'ניקוי' סביבת בני הנוער מעישון.

5

שיפור יעילות ההתערבויות ובחירה בכלים מתאימים ומותאמים תרבותית

כפי שניתן לראות מממצאי המחקר, בעת התמודדות עם תופעת העישון חשוב לשים לב למאפיינים הייחודיים של החברה הערבית. המחקר חושף מספר מאפיינים המייחדים בני נוער וצעירים ערבים, כגון השימוש הרווח בנרגילה כמוצר עישון ראשון ומרכזי כיום גם בקרב צעירות ונערות והפופולריות הגוברת של הסיגריה האלקטרונית בקרב בני נוער ערבים (תופעה הרווחת גם בקרב נוער יהודי). מומלץ, לכן, לבחור כלים מותאמים למאפייני החברה הערבית. בהקשר זה מומלץ להתייחס גם לתוכניות הפדגוגיות המועברות בבתי הספר, וליזום שיח מול הגורמים הרלוונטיים כגון משרד החינוך וצוותי ההוראה במטרה לפתח תוכניות מותאמות למאפייני העישון הייחודיים של נוער וצעירים ערבים (לדוגמת נושא עישון הנרגילה). יצירת בסיס נתונים יכולה לשמש להתאמת הכלים הקיימים ולפיתוח מתודות חדשניות ומותאמות תרבותית, לצורך הפקת המיטב מהמשאבים המוקצים.

במסגרת ועדת ההיגוי נדונו סוגיות מורכבות, אשר כדי לענות עליהן באופן מיטבי נחוץ לקיים התייעצויות לגביהם עם אנשי מקצוע מהחברה הערבית (מתחום הבריאות, אנשי שיווק וקריאטיב, פעילים חברתיים ועוד), סוגיות אלו כללו:

- כיצד ניתן לייצר שיח לגבי מיגור העישון, אל מול החשיפה הגדולה בבית ובסביבה הקרובה?
- כיצד ניתן להתחבר לשיח של "דור עתיד בריא" ולעשות בו שימוש כמסר לעידוד אורח חיים בריא נקי מעישון?
- כיצד לרתום משפיענים ברשתות החברתיות לטובת השינוי הרצוי?
- כיצד לייצר שיח חיובי שיחליף את העישון, לדוגמת עידוד העיסוק בפעילויות ספורטיביות?

6

התמודדות עם היעדר אכיפה ומורכבות נושא האכיפה

נושא האכיפה עלה במהלך המחקר כנקודת תורפה משמעותית, במספר היבטים: ראשית מכיוון שהתברר שהאכיפה כמעט ואינה קיימת בישובים הערבים; שנית, מכיוון שחלק מהאכיפה היא בתחום האחריות של הרשויות המקומיות הערביות ואלו סובלות מחולשה ניהולית, פיננסית ורגולטורית משמעותית; שלישית, לא ברור עד הסוף, אפילו בקרב אנשי מקצוע מהשטח, מיהם הגורמים שמוסמכים לאכוף את ההיבטים השונים של התופעה (למשל, איסור מכירת מוצרי טבק ועישון לקטינים, איסור עישון במקומות ציבוריים ופעילות בתי קפה נרגילה); ולבסוף, עלתה המורכבות של נושא האכיפה בשל המתחים הקיימים בין החברה הערבית לבין גופי אכיפה מדינתיים כגון המשטרה.

על אף שאבחון נושא האכיפה לא הוגדר כאחד מתכני מחקר זה, ברור כי כדי להילחם בתופעת העישון חשוב ביותר לפתח מנגנוני פיקוח אשר יבטיחו את אכיפת החוק. מומלץ לכן לבצע בחינה מעמיקה יותר לגבי כלי האכיפה הזמינים עבור מוסדות המדינה מחד ועבור הרשויות המקומיות הערביות מאידך ולבנות שיח מקצועי עם הגורמים השונים - כולל ועד ראשי הרשויות הערביות - על מנת לקדם חקיקת חוקי עזר ואכיפת הנושאים השונים (מניעת מכירת מוצרי עישון לקטינים, מניעת עישון קטינים בבתי קפה-נרגילה, מניעת עישון במקומות ציבוריים). יש לרתום גופים אלו כדי להבטיח כי האכיפה תיתפס כאינטרס של החברה הערבית ושל הרשויות הערביות, ולא כהתערבות חיצונית הפועלת נגד החברה.

7

המשך מחקר ואיסוף נתונים ויצירת שיח ציבורי

מחקר זה מהווה אבן דרך חשובה בהבנת תופעת העישון בחברה הערבית, ובקרב בני נוער וצעירים ערבים בפרט. ממצאיו מעלים נתונים מעניינים ומדאיגים כאחד ומבליטים את המחסור הגדול בנתונים המתייחסים לחברה הערבית אשר יכולים לרדת לעומק התופעה, מעבר למספרים ולסטטיסטיקות הבסיסיות. עולה כי יש צורך בעריכת מחקרים נוספים לצורך הבנת הגורמים הבריאותיים, הסוציולוגיים, הפסיכולוגים ואחרים, שמשחקים תפקיד מרכזי בתופעת העישון ותורמים להתעצמותה. זאת ועוד, חשוב לקיים כנסים, ימי עיון, ימי חשיפה או אירועים אחרים במטרה להחיות מחדש את השיח לגבי מיגור העישון ולאפשר שיתוף ידע, היכרות ושיתופי פעולה בקרב ארגונים ואנשים הפועלים למען מיגור העישון בחברה הערבית.

8

המלצה ארגונית למיזם למיגור העישון

מהמחקר עולה בבירור שתופעת העישון בכלל והתחלות עישון בפרט בחברה הערבית הן בעלות מאפיינים ייחודיים ואחרים מאשר בחברה היהודית, בייחוד בכל מה שנוגע לדרכי ההתמודדות, השיח, והמציאות וגופי האכיפה בשטח. מעבר לכך, מתהליך ההתייעצות מול ועדת ההיגוי עלה כי ההיבטים המוסדיים, החברתיים והשיח הציבורי שונים באופן מהותי. על כן מומלץ שהמיזם יקים מחלקה/ פרויקט ייחודי שיעסוק במניעת עישון בחברה הערבית, אשר בראשו מומלץ שי/תעמוד איש/אשת מקצוע מהחברה הערבית, כדי להבטיח אימפקט מקסימלי של יישום מסקנות הדוח.

נספח 1: שאלון חצי מובנה - קבוצות המיקוד

א. חשיפה לעישון וסביבה קרובה

1. היכרות קצרה: ספרו על עצמכם...
2. מתי לזיכרונכם הייתה הפעם הראשונה בה נחשפתם לעישון (מכל סוג שהוא: סיגריות, נרגילה, מקטרת...)?
3. איך המשפחה שלכם תופסת עישון? האם יש מעשנים בתוך המשפחה? מה העמדה של אלו שאינם מעשנים? האם מתייחסים אחרת לנשים וגברים, לבנים ולבנות?
4. מה חושבים החברים הקרובים שלכם על עישון? כמה מהם מעשנים [רובם, חלקם, מעטים]?
5. מה אתם חושבים על עישון? [מזיק לתפקוד, פוגע באיברים חיוניים בגוף, גורם למחלות קשות, עישון הוא נורמה בחברה הערבית, חשוב/ לא חשוב לאכוף את החוק של מניעת עישון]
6. מאיפה אתם שומעים/ יודעים על מוצרי העישון השונים [רשתות חברתיות, מסיבות, חברים...]
7. האם מישהו (גורם בבית, בבית הספר, במסגרות אחרות) דיבר אתכם על עישון [במסגרת הרצאות, סדנאות, סרטונים, קמפיינים...] ?
8. עד כמה לדעתך תופעת העישון הינה תופעה חברתית [בחתונות, ניחום אבלים, פגישות נרגילה...]?

ב. התנסות אישית

9. [שאלה לאלה שהתנסו/ מעשנים] ספרו לי על הפעם הראשונה בה ניסיתם לעשן? מתי זה היה? באיזה גיל? איפה זה היה? עם מי? מה היה מוצר העישון הראשון שניסית? איך השגת אותו?
10. באילו סוגים אחרים התנסית? [נקודות אפשריות להתייחסות: סיגריות רגילות, סיגריות מטבק לגלגול (סיגריות מטבק שאני מגלגל בעצמי), סיגרים וסיגרלות, נרגילה, מקטרת, סיגריה אלקטרונית חד-פעמית (ללא מילוי חוזר), סיגריה אלקטרונית רב-פעמית (עם אפשרות למילוי חוזר), סיגריית IQOS, טבק למציצה ולעיסה, טבק להרחה].
11. [שאלה למעשנים] למה לדעתך התחלת לעשן? מה משך אותך לעשן?
12. [שאלה למעשנים] כמה אתם מעשנים היום?
13. [שאלה למעשנים] מה אתם מעשנים היום? [לבחון הבדלים בין בנים לבנות]
14. [שאלה למעשנים] האם אתם מעשנים בתוך הבית/ מחוץ לבית? [אם מחוץ לבית אז איפה? בסביבת בית הספר, יציאות עם חברים] האם המשפחה הקרובה יודעת שאתם מעשנים? מה הם חושבים על זה? האם ניסו לשכנע אתכם להפסיק? האם יש הבדל בהתייחסות (בין ההורים)?
15. [שאלה למעשנים] איך אתם משיגים את המוצר? [לבני נוער] האם המוכרים מבקשים ת.ז לפני שהם מוכרים לכם סיגריות? האם המוכרים מודעים לעובדה שאתם קטינים?
16. [שאלה ללא מעשנים] האם מפריע לכם כשמעשנים לידכם? האם אתם מרגישים בנוח להעיר למי שמעשן לידכם?
17. [שאלה ללא מעשנים] מהם לדעתכם ההשפעות של עישון פאסיבי (הימצאות ליד מעשנים)?

דרכים למיגור העישון

18. [למעשנים] האם היית רוצה להפסיק? [ללא מעשנים] האם הייתם רוצים להיות חלק מהמאמץ להפחית עישון סביבכם?
19. מהי הסיבה שבגינה היית מפסיק לעשן? [מחיר הסיגריות/טבק, מצב בריאותי ירוד, ההשלכות הבריאותיות של עישון, השפעת העישון על הסובבים אותי (בני משפחה צעירים יותר, חברים), חוקים, סיבות דתיות].
20. [שאלה לאלה שניסו להפסיק לעשן] מה עשית כדי להפסיק לעשן? אם לא הצלחת, למה? [רצון נמוך להפסיק, מחסור בתוכניות תמיכה/ עידוד, מחסור בתרופות מתאימות, לא ידעתי למי לפנות].
21. מה היית אומר למישהו כדי שיפסיק לעשן? האם ניסית פעם לגרום למישהו להפסיק?
22. מהי דרך טובה, לדעתך, למנוע מצעירים להתחיל לעשן מלכתחילה? [העלאת מודעות להשלכות הבריאותיות, לחץ מתוך המשפחה (כמו סמכות האב), לחץ חברתי, תפקיד הרופא, אכיפת החוק, הגורם הפסיכולוגי, תפקיד קופת חולים, פעילות רב מערכתית, פעילות להפסקת העישון, חוקים למניעת עישון במקומות ציבוריים, העלאת מחירים לצרכן/ העלאת מיסוי]
23. מהי דרך טובה, לדעתך, לגרום לצעירים להפסיק לעשן או להפחית בעישון?
24. מה התפקיד של מערכת החינוך בהסברה? מה תפקיד המשפחה? או בני אותו הגיל או דמויות מפתח [כגון אנשי דת, אקדמאים מהקהילה]?
25. מה התפקיד של עובדים בקופות ובבתי החולים [רופאים, צוותי סיעוד וכדומה] בשיח על עישון והפסקתו?
26. מה דעתך על החוק לאכיפת עישון במקומות ציבוריים? [האם יש אכיפה בסביבתך הקרובה? האם החוק יעיל/ מונע חשיפה מוקדמת/ מרובה לעישון?]
27. האם שמתם לב לשינויים הקשורים לעישון או מוצרי עישון בשנים האחרונות [נקודות אפשריות להתייחסות: חוק איסור הפרסום (האם שמו לב לשינוי בצבע חפיסות הסיגריות, שאין פרסומות בחנויות), סוגים חדשים של מוצרים נהיים פופולאריים (סיגריות אלקטרוניות, vape וכדומה)].

נספח 2: שאלון הסקר הכמותי
מאפייני עישון בקרב בני נוער וצעירים מהחברה הערבית

התנסות אישית

שאלה 1. עד כמה, אם בכלל, את/ה מעשן/ת או מאדה (בנוסף לסיגריות, גם נרגילה, סיגריה אלקטרונית IQOS, וטבק ללעיסה ולהרחה נחשבים כעישון) (בחירה בודדת)

1. כל יום
2. אחת לשבוע
3. לעיתים רחוקות
4. עישנתי תקופה מסוימת (לפחות חודשיים) והפסקתי לחלוטין
5. ניסיתי פעם אחת או כמה פעמים, אבל זה לא תפס אותי (עד 5 ניסיונות)
6. לא עישנתי מעולם

שאלה 2. באילו מוצרי טבק וניקוטין התנסית? [רק למי שענה בשאלה 1 – 1-5] (בחירה מרובה)

1. סיגריות רגילות
2. סיגריות מטבק לגלגול (סיגריות מטבק שאני מגלגל בעצמי)
3. סיגרים וסיגרלות
4. נרגילה
5. מקטרת
6. סיגריה אלקטרונית חד-פעמית (ללא מילוי חוזר)
7. סיגריה אלקטרונית רב-פעמית (עם אפשרות למילוי חוזר)
8. סיגריית IQOS
9. טבק למציצה ולעיסה
10. טבק להרחה
11. אחר, נא לפרט_____

שאלה 3. בן/בת כמה היית כשניסית בפעם הראשונה מוצר עישון או אידוי (המוקדם מביניהם)? [רק למי שענה בשאלה 1 – 1-5] (שאלה פתוחה)

שאלה 4. מה היה מוצר העישון הראשון שניסית? (בחר תשובה אחת) [רק למי שענה בשאלה 1 – 1-5] (בחירה בודדת)

1. סיגריות רגילות
2. סיגריות מטבק לגלגול (סיגריות מטבק שאני מגלגל/ת בעצמי)
3. סיגרים וסיגרלות
4. נרגילה
5. מקטרת
6. סיגריה אלקטרונית חד-פעמית (ללא מילוי חוזר)
7. סיגריה אלקטרונית רב-פעמית (עם אפשרות למילוי חוזר)
8. סיגריית IQOS
9. טבק למציצה ולעיסה
10. טבק להרחה
11. אחר, נא לפרט_____

שאלה 5. בחודש האחרון, מה את/ה מעשן/ת או מאדה? [רק למי שענה בשאלה 1 – 1-5] (בחירה מרובה)

1. סיגריות רגילות
2. סיגריות מטבק לגלגול (סיגריות מטבק שאני מגלגל/ת בעצמי)
3. סיגרים או סיגרלות
4. נרגילה
5. מקטרת
6. סיגריה אלקטרונית חד-פעמית (ללא מילוי חוזר)
7. סיגריה אלקטרונית רב-פעמית (עם אפשרות למילוי חוזר)
8. סיגריית ה- IQOS
9. טבק למציצה ולעיסה
10. טבק להרחה
11. לא מעשן ולא מאדה
12. אחר, נא לפרט _____

שאלה 6. מה הדרכים העיקריות שלך להשיג מוצר עישון בשנה האחרונה? (למי שרק התנסה או הפסיק - איך השגת מוצרי עישון מתי שהתנסית/השתמשת?) (בחר/י 3 תשובות לפי מידת שכיחותן - 1 - הדרך השכיחה ביותר, 2 - השנייה בשכיחותה, 3 - השלישית בשכיחותה) [רק למי שענה בשאלה 1 - תשובה 1 עד 5] (רב ברירתי עד 3 תשובות)

1. קונה/קניתי פיזית בסופר-מרקט או במכולת/פיצוציה
2. קונה/קניתי בחנות נוחות בתחנת דלק
3. קונה/קניתי בחנות ייעודית למוצרי טבק וניקוטין (פיזית, כמו חנות למוצרי נרגילה או לסיגריות אלקטרוניות)
4. קונה/קניתי בבתי קפה המציעים נרגילה או מוצרי עישון אחרים
5. קונה/קניתי באינטרנט באתר ייעודי למוצרי עישון
6. נותן/ת למישהו זר כסף שיקנה עבורי
7. מזמין/ה באינטרנט כחלק מקנייה בסופר מרקט
8. מבקש/ת מחבר או ממישהו בן גילי שאני מכיר/ה
9. משיג/ה מאנשים מבוגרים ממני או חבר או בן משפחה (בידיעתו/ה)
10. "מפלח/ת" ממי שיש לו
11. מבקש/ת שיביאו לי מחו"ל
12. קונה בעצמי בחו"ל או בדיוטי פרי
13. אחר, נא לפרט _____

שאלה 7. בפעמים שקנית במקום פיזי (מכולת, חנות נוחות, חנות למוצרי טבק וכדומה) האם שאלו אותך על גילך או ביקשו ממך להראות תעודת זהות? [למי שענה בשאלה 6 תשובות 4-1]

1. לא שואלים
2. שואלים אבל בכל זאת מוכרים גם אם מתחת לגיל 18
3. שואלים ולא מוכרים אם מתחת לגיל 18
4. אחר: _____ (אפשרות לטקסט)

שאלה 8. [למי שענה בשאלה 1 - תשובה 1 עד 5] האם את/ה מעשן/ת או עישנת בתוך הבית?

1. לא
2. כן, מול ההורים/ המשפחה
3. כן, אבל לא מול ההורים/ המשפחה

סיבה: _____

חשיפה לעישון

שאלה 9. האם יש מעשנים בסביבתך? [שאלה רב ברירתית]

1. כן, חברים לכיתה/ ללימודים/ למקום העבודה
2. כן, חברים/ חברות במעגל הקרוב
3. כן, במשפחה הגרעינית
4. כן, במשפחה המורחבת (דודים או דודות סבים או סבתות)
5. לא, אין מעשנים בסביבתי

שאלה 10. דרג/י מ-1 עד 3, מהם המקומות שאת/ה נחשף/ת בהם הכי הרבה לעישון (את/ה רואה אחרים מעשנים, אחרים מעשנים לידך, את/ה נחשף/ת למוצרי עישון שלא הכרת...) [כאשר 1 הוא המקום שאת/ה נחשף/ת בו לעישון במידה הרבה ביותר, ו-3 במידה הנמוכה ביותר]? [שאלה רב ברירתית, לסמן עד 3]

1. הבית / המשפחה הגרעינית
2. בית הספר/ אוניברסיטה/ מכללה/ מסגרת אחרת
3. השכונה / מפגשים עם חברים
4. מפגשים עם המשפחה המורחבת
5. מסיבות, אירועי שמחות, אירועי אבל

שאלה 11. לאילו מתוך הבאים נחשפת? [שאלה רב ברירתית, לסמן עד 3]

1. תוכניות גמילה מעישון בקופות החולים או מרכזי גמילה אחרים
2. רופא/ה (או חבר/ת צוות רפואי כגון אח/ות, עובד קופ"ח...) דיבר/ה איתי על ההשלכות השליליות של העישון
3. הרצאה בנושא מיגור העישון בבית הספר
4. סדנה או פעילות אחרת (מלבד הרצאה) במסגרת בית הספר בנושא מיגור העישון (יום שיא, ביקור וכדומה)
5. סלבריטאים או משפיענים (ברשתות החברתיות) שדיברו נגד עישון
6. סלבריטאים או משפיענים (ברשתות החברתיות) שדיברו בעד עישון (או הראו שימוש במוצרי עישון כלשהם)
7. חבר/ת משפחה דיבר/ה איתי על ההשלכות השליליות של העישון
8. חבר/ת משפחה עודד/ה אותי להתנסות/ לעשן
9. חבר/ה קרוב/ה דיבר/ה איתי על ההשלכות השליליות של העישון
10. חבר/ה קרוב/ה עודד/ה אותי להתנסות/ לעשן
11. לא נחשפתי לאף אחד מאלה

שאלה 12. למי לדעתך הייתה ההשפעה הגדולה ביותר על כניסתך לעולם העישון? למי שענה בשאלה 1 – תשובה 1 עד 5]
(בחירה בודדת)
1. בן/בת משפחה בקבוצת הגיל
2. קבוצת החברים/ות
3. בן/ בת משפחה מבוגר (אב, אם, דוד וכדומה)
4. דמויות משפיעות (דמויות מהטלוויזיה, סרטים, רשתות חברתיות)
5. מוכר בקיוסק / חנות מוצרי טבק / בית קפה נרגילה
6. אחר: _____ (אפשרות לטקסט)

שאלות דמוגרפיות
מין (לא לשאול, לסמן): נ/ ז/ אחר _____

שאלה 13. גיל: _____

שאלה 14. יישוב מגורים: _____

שאלה 15. התעודה הגבוהה ביותר בקרב ההורים:
1. השכלה יסודית
2. השכלה תיכונית ללא בגרות מלאה
3. השכלה תיכונית עם בגרות מלאה
4. השכלה על תיכונית לא אקדמית (בוגר/ת קורס תעודה, הכשרה, הנדסאים)
5. תואר ראשון
6. תואר שני ומעלה

שאלה 16. איך היית מגדיר את מידת הדתיות שלך?
1. חילוני/ת
2. מסורתי/ת
3. דתי/ה
4. דתי/ה מאוד

שאלה 17. מהו עיסוקך עיקרי?
1. תלמיד/ה בבית הספר
2. לומד/ת לימודים על תיכוניים/הכשרה מקצועית
3. סטודנט/ית ללימודים אקדמאים (אוניברסיטה או מכללה)
4. פעיל/ה במסגרת אחרת (התנדבות, שירות לאומי, צבא)
5. עובד/ת
6. מחפש/ת עבודה, נמצא/ת בין עבודות
7. מנהל/ת משק בית
8. לא עובד/ת ולא לומד/ת (סיבה אחרת, ללא פירוט)
תחום עבודה/לימודים? _____